

عشق به مولانا جلال الدین محمد بلخی و آثار او در تار و پود مردم افغانستان تنیده شده است. عشقی روحانی که ریشه در باورها، اعتقادات مذهبی و زندگی روزمره‌ی مردمان این سرزمین دارد. هدف تحقیق حاضر کشف و بررسی ریشه‌های عقیدتی مردم افغانستان در مورد مولانا و ثبت آثار به چاپ رسیده از جانب نویسندگان و پژوهشگران این سرزمین در قالب کتاب، مقاله، ترجمه و پایان نامه‌های دوره‌ی کارشناسی، کارشناسی ارشد و رساله‌های مقطع دکترا به شیوه‌ای نظام‌مند، با در نظرگیری نوعیت آثار و سیر زمانی آن‌هاست. نتایج حاکی از آن است که مولانا پژوهی در افغانستان پیش از سال ۱۳۰۰ خورشیدی منحصر به زندگینامه نویسی، شرح و تفسیر مثنوی معنوی بوده است. اما با آغاز تحقیقات از جانب استاد خلیل الله خلیلی و چاپ کتاب (نی نامه) در سال ۱۳۲۵ ه. ش راه برای تحقیق و تألیف کتاب و مقاله به شکل مدرن برای سایر مولانا پژوهان افغان باز شد. این پژوهش‌ها با رویکردهای توصیفی، توصیفی-تحلیلی، تاریخی، تطبیقی و موردکارانه بوده‌اند. از آثار به نشر رسیده پیرامون موضوعات مرتبط با مولانا ۲۷.۰۸٪ به زندگینامه نویسی، ۲۷.۷۸٪ به موضوعات مرتبط با مثنوی و ۴۵.۱۴٪ به موضوعات عمومی و جدید پرداخته‌اند. ۱۰.۰۷٪ منابع مورد استفاده در این پژوهش‌ها، منابع داخلی، ۶۹.۸۶٪ منابع ایرانی، ۱.۹۷٪ فیصد منابع ترکی، ۰.۸۵٪ منابع هندی، ۲.۲۵٪ منابع اروپایی، ۲.۸۲٪ آثار خود مولانا و فیصدی اندکی به منابع تاجیکستانی و آمریکایی اختصاص یافته است. این موضوع بیانگر تاثیرپذیری مولانا پژوهان افغانی از مولانا پژوهان ایرانی و ترجمه‌های آنان به دلیل نزدیکی جغرافیایی، مشترکات فرهنگی، اعتقادی، تاریخی و مهم‌تر از همه زبانی است که محققین افغان را بی نیاز به ترجمه و دشواری‌های آن ساخته است.

واژگان کلیدی: مولانا جلال الدین محمد بلخی، مولانا پژوهی، افغانستان، مثنوی معنوی.

Afganistan'da Mevlânâ Araştırmaları Sürecinin İncelenmesi

Öz

Mevlâna Celâleddîn Muhammad Belhî'ye ve eserlerine olan sevgi Afgan halkının dokusuna işlemiştir. Bu toprakların insanların inanışlarına, dini itikatlarına ve günlük yaşamına kök salan manevi bir aşktır. Bu çalışmanın amacı, Afgan halkının Rumî hakkındaki düşüncelerinin kökenlerini keşfetmek, incelemek ve bu toprakların yazarları ve araştırmacıları tarafından kitap, makale, çeviri, lisans, yüksek lisans ve doktora tezlerini düzenli şekilde eserlerin türlerine ve tarihlerine göre tespit etmektir.

Sonuçlar, Mevlâna araştırmalarının Afganistan'da 1300hş.'den önce biyografi ve Mesnevî şerhleriyle sınırlı olduğunu göstermektedir. Ancak Profesör Halilullah Halili

* Araştırma makalesi/Research article; Doi: 10.32330/nusha.1050241

** Araştırma Görevlisi, Afganistan, Balkh Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Fars Dari Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: fatimaghyasi@gmail.com, Orcid No: 0000-0003-3158-3280

Makale Gönderim Tarihi: 29.12.2021

Makale Kabul Tarihi : 23.06.2022

tarafından arařtırmaların bařlatılması ve 1325hř.'de Neynâme kitabının yayınlanmasıyla diđer Afgan bilim adamlarının modern bir řekilde arařtırma yapmalarının ve kitap ve makaleler yazmalarının yolu ađıldı.

Bu arařtırmalar betimsel, betimsel-analitik, tarihsel, karřılařtırılmalı ve uygulamalı yaklařımlarla yapılmıřtır. Mevlâna ile ilgili konularda yayınlanan eserlerin %27,08'i biyografi, %27,78'i Mesnevi ile ilgili konuları ve %45,14'ü genel ve yeni konuları ele almıřtır. Bu arařtırmada kullanılan kaynakların %10,7'u yerli kaynaklar, %69,86'sı İran kaynakları, %1,97'si Türk kaynakları, %0,85'u Hint kaynakları, %2,25'i Avrupa kaynakları, %2,82'si Mevlâna'nın eserleri olup, küçük bir yüzdesi Tacik ve Amerikan kaynaklarına aittir.

Bu, Afgan arařtırmacılarının; cođrafi yakınlık, kültürel, dini, tarihi ve en önemlisi Afgan arařtırmacılarının tercüme ve bu tür güçlükleri gereksiz kılan dilsel ortaklıkları nedeniyle İranlı Mevlâna arařtırmacılarından ve çevirilerinden etkilendiđini ortaya koymaktadır

Anahtar Kelimeler: Mevlâna Celâleddin Muhammad Belhî, Mevlâna Arařtırmaları, Afganistan, Mesnevî.

Investigating the Rumi Research Process in Afghanistan

Abstract

The love for Maulana Jalaluddin Mohamad Balkhi and his works is woven into the fabric of the Afghan people. A spiritual love rooted in the beliefs, religious convictions and daily life of the people of this land. The purpose of this study is to discover and study the ideological roots of the Afghan people about Rumi and to record the works published by the writers and researchers of this land in the form of books, articles, translations and dissertations of undergraduate, graduated and doctoral dissertations in a systematic way. Considering the nature of the works and their time course.

The results indicate that Rumi research in Afghanistan before 1300 AH was limited to biography, description and interpretation of the spiritual Masnawi. But with the beginning of research by Khalilullah Khalili and the publication of the book (Nainama) in 1325 AH the way was opened for other Afghan scholars to research and write books and articles in a modern way. these researches have been with descriptive, descriptive-analytical, historical, comparative and practical approaches. From the published works on topics 27,08% related to Maulana's biography, 27,78% have dealt with issues related to Masnawi and 45,14% with general and new issues. 10,7% of the sources used in these studies are domestic sources, 69,86% are Iranian sources, 1,97% are Turkish sources, 0,85% are Indian sources, 2,25% are European sources, 2,25% are Maulana's own works and a small percentage are allocated to Tajikistan and American sources.

This indicates the influence of Afghan Maulana scholars on Iranian Maulana scholars and their translations due to geographical proximity, cultural, religious, historical and most importantly, linguistic commonalities that make Afghan scholars needless to translate and its difficulties.

Keywords: Maulana Jalaluddin Mohammad Balkhi, Maulana Pajohi, Afghanistan, Masnawi Manawi.

مولانا جلال الدین محمد بلخی، زاده‌ی ۶۰۴ ه. ق در ولایت بلخ خراسان دیروز و افغانستان امروز است. این همان رشته‌ی محکم و اصلی‌ترین دلیل وابستگی و افتخار هم وطنان مولانا به اوست. این فرزند بی‌همتای بلخ که الفبای زندگانی را در خانقاه ابراهیم ادهم، شفیق و احمد خسرویه و دیگر عرفای بلخ آموخته، آتش در همه سوختگان جهان زده است و پدرش سلطان العلماء که معارف خود را از ام البلاد اندوخته و این اندوخته‌ی آسمانی همواره فرزند وی را در سفر آفاق و انفس، خضر طریق و مشعل عرفان و تحقیق بوده است (خلیلی، ۱۳۸۶: ۲۱). پژوهش‌ها پیرامون این پادشاه عشق ام البلاد (بلخ) که چون چشمه‌ای به یکباره جوشید و برای نجات بشریت، مکارم اخلاقی، فلسفه، عرفان و تصوف را در عشق خلاصه نمود و قال و حال را پیوندی عاشقانه داد؛ روز به روز در سراسر جهان رو به افزایش است. تنها در سال ۲۰۰۱ میلادی ۵۰۰ هزار نسخه از بازنویسی اشعار مولانا توسط Coleman Bryan Barks شاعر و مترجم آمریکایی در آمریکا به فروش رفت. پس از نام گذاری سال ۲۰۰۷ میلادی به نام (سال جهانی مولانا) این تحقیقات در سراسر جهان افزایش چشمگیری پیدا نمود. اگر از مولاناشناسی و مولانا پژوهی در محدوده‌ی جهانی بگذریم، تحقیقات مولانا پژوهان افغانستان در ارتباط با مولانا در مقایسه با پژوهش‌ها در ترکیه و ایران فعلی که مدعیان مالکیت مولانا و آثار وی هستند، ناچیز و کم رنگ‌تر بوده است. یکی از دلایل آن این است که جغرافیای کهن افغانستان پس از پایان سده‌ی دهم یعنی پس از تیموریان هرات در تداوم سده‌های یازدهم و دوازدهم هجری قمری تاکنون، دستخوش بحران‌های پی در پی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی مختلفی است که پیامدهای ویرانگری را به دنبال داشته است (رویین، ۱۳۹۵: ۲). حتا با آغاز سلطنت احمد شاه ابدالی در سال ۱۱۵۳ خورشیدی و شکل‌گیری نظام پادشاهی جدید و تغییر نام خراسان به افغانستان، همچنان بحران‌های داخلی و اختلافات میان شاهان این کشور ادامه داشت. تنها نقطه‌ی عطف تاریخ معاصر افغانستان را می‌توان آغاز سلطنت شاه امان‌الله در سال ۱۲۹۸ خورشیدی دانست. هرچند در این زمان به دلیل مشغله‌های زیاد سیاسی و نظم و نسق امور کشورداری، کار فرهنگی چندانی صورت نگرفت اما گرد آمدن نویسندگان و صاحب‌قلمانی چون محمود طرزی، عبدالهادی داوی و انتشار مجله‌ی (سراج الاخبار) از امور مهم فرهنگی آن دوران است که در تاریخ سیاسی افغانستان به دوران مشروطه معروف می‌باشد. لذا نسل جدید پژوهش‌ها در افغانستان از دوران مشروطه آغاز گشته و مبدا کار پژوهشگران افغانستانی به این سال‌ها برمی‌گردد (احمدی بلندی، ۱۳۸۹: ۳۱). این تغییرات تا ختم دوره‌ی پادشاهی محمد ظاهر شاه در سال ۱۳۵۲ خورشیدی ادامه یافت. اما با کودتای سردار محمد داوود خان، روی کار آمدن نظام کمونیستی، تجاوز ارتش شوروی، شکل‌گیری دولت مجاهدین و اختلافات میان ایشان، ظهور نظام طالبان، مهاجرت قشر عظیمی از مردم به کشورهای مختلف و ادامه یافتن جنگ و حوادث ناگوار، مانع بزرگی بر سر راه انجام پژوهش‌های لازم و کافی در این بخش گردید. با این همه شور و اشتیاق وصف ناپذیر مردم افغانستان به عرفان، باورها و حماسه‌های تصوفی مولانا هرگز از بین نرفت. قلم فرسایی و تحقیق در رابطه با این فرزند بی‌مانند بلخ در جغرافیا و تاریخ کهن خراسان و ایران باستان دارای سابقه و عمر درازی است و همواره در هر شرایطی به ویژه در مورد آموزه‌های بی‌ظنیر وی در مثنوی معنوی از لحاظ محتوا و شگردهای بلاغی ادامه داشته است.

اما پژوهش حاضر با در نظر داشت تغییرات تاریخی و جغرافیایی مانند: تغییر نام خراسان و ایران کهن به افغانستان، تنها به بررسی روند مولانا پژوهی و معرفی آثار و پژوهش‌های برخاسته از جغرافیای حاضر پرداخته است.

۲. ضرورت تحقیق:

نوشتار حاضر، تنها قسمتی کوچک از پژوهشی است که در رابطه با بررسی روند مولانا پژوهی در افغانستان آغاز گردیده است. در این پژوهش به گردآوری، طبقه بندی و تحلیل کلیه پژوهش‌های چاپ شده، پرداخته شده است. نگارنده با توجه به پراکندگی، عدم انسجام و عدم موجودیت فهرستی دقیق از کارکردهای مولاناشناسان و مولانا پژوهان افغانستان در وزارت اطلاعات و فرهنگ و سایر نهادهای علمی و فرهنگی این کشور، آغاز به انجام این تحقیق در سال ۱۳۹۸ خورشیدی نموده است که تاکنون ادامه دارد. بررسی‌ها نشان می‌دهند بسیاری از مردم افغانستان از آثار و هویت مولانا پژوهان این کشور بی اطلاع هستند. انعکاس کارکردهای مولانا پژوهان افغان و آثار ایشان در جهان بسیار اندک بوده است. از این جمله می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: نام هیچ یک از مولاناشناسان افغان در بنیاد بین المللی مولانا که در سال ۱۹۹۶ میلادی توسط محمد باقر چلبی، بیست و دومین نواده‌ی پسری مولانا در ترکیه تأسیس شده به عنوان مولاناشناس ثبت نگردیده است. این بنیاد در ۲۲ کشور جهان نمایندگی داشته که متأسفانه به دلایل امنیتی در افغانستان نمایندگی ندارد. آنه ماری شیمل شرق شناس و اسلام شناس آلمانی که در کنفرانسی در سال ۱۳۵۳ در کابل در رابطه با احوال و پندار حضرت مولانا جلال الدین محمد بلخی نیز اشتراک کرده بود؛ در کتاب شکوه شمس تنها ۹ خط را به کارکردها و توجه افغان‌ها به مولانا اختصاص داده است. بانو شیمل در این بند کوتاه توجه افغان‌ها را به مولانا منحصر به بلخی بودن او می‌داند. وی از راه یافتن تأثیرات آثار مولانا بر شعر معاصر افغانستان توسط استاد خلیل الله خلیلی و پژوهش‌های ایشان مانند: از بلخ تا قونیه و نی‌نامه، یاد کرده است. همچنین وی از برگزاری تعزیه‌ای بنام (مجلس حلاج، شمس و ملای روم) توسط عبدالغفور روان فرهادی یادآوری نموده است (شیمل، ۱۳۹۷، ۵۲۲). هم چنین سهم پژوهشگران افغانستان در کتاب (کتابشناسی مولانا) اثر ماندانا صدیق بهزادی در بخش کتاب‌های نگاشته شده به زبان فارسی: (مثنوی معنوی) به اهتمام دکتر سرور مولایی، (شرح بیتین مثنوی) اثر سردار مهردل خان مشرقی، (نی‌نامه) اثر خلیل الله خلیلی، (رساله‌ی مناجات مولانا) اثر عبدالغفور روان فرهادی، (از بلخ تا قونیه) اثر خلیل الله خلیلی، (معنی عشق نزد مولانا) اثر عبدالغفور روان فرهادی، (مجلس مولینای بلخی) مجموعه مقالات سمینار تحقیق و تحلیل آثار مولانا در سال ۱۳۵۳ خورشیدی. در بخش مقاله‌های علمی به زبان فارسی به مقاله‌های: (مفهوم دریا در اشعار مولانا جلال الدین محمد بلخی) نوشته‌ی محمد رحیم الهام، (ذکر مولانا در مجمع الاولیاء) نوشته‌ی محمد صالح پرونتا در سمینار مجلس مولینای بلخی، (دری گفتاری افغانستان در شعر مولانا) نوشته‌ی عبدالاحمد جاوید، (مولانا جلال الدین محمد بلخی) چاپ شده در مجله‌ی آریانا سال ۱۳۳۲ شمسی، (شاعر اندیشه) نوشته‌ی عبدالحی حبیبی در سمینار مولینای بلخی، (مکتب فکری مولانا جلال الدین بلخی) چاپ شده در مجله‌ی آریانا چاپ سال ۱۳۴۹ شمسی، (پشتو مثنوی) نوشته‌ی محمد خیرخواه، (مثنوی گلشن توحید) چاپ شده در مجله‌ی عرفان سال ۱۳۵۶ شمسی، (نسخ خطی گلشن توحید) چاپ شده در مجله‌ی آریانا سال ۱۳۵۵، (آواز نی مولانا در شعر مردم) نوشته‌ی عبدالغفور روان فرهادی، (اثر مولانا بر

تاگور) چاپ شده در مجله‌ی ادب سال ۱۳۵۶ شمسی، (حکایه‌ای در زبان مردم در سخنان مولانای بلخی و در مثنوی‌ای از جامی هروی) چاپ شده در مجله‌ی فولکلور سال ۱۳۵۳ شمسی، (مثنوی مولوی و زمینه‌های اجتماعی آن) چاپ شده در مجله‌ی عرفان سال ۱۳۵۵ شمسی، (معنی عشق نزد مولانا) نوشته‌ی عبدالغفور روان فرهادی در سمینار مجلس مولینای بلخی، (تأثیر سنایی و مولوی بر ... نوشته‌ی حیدر ژوبل، (درباره‌ی مولانای بلخی) چاپ شده در مجله‌ی عرفان سال ۱۳۳۶ شمسی، (معنی دعا و نیایش نزد مولانا) نوشته‌ی عبدالغفور روان فرهادی در سمینار مجلس مولینای بلخی، (مولانا، نی و اندیشه) مجموعه‌ی بیانات و مقالات سمینار تحقیق و تجلیل آثار و مقام عرفانی مولینا جلال الدین محمد بلخی در سال ۱۳۵۳ شمسی، (لهجه‌ی بلخ و دریافت بهتر سخن مولوی) نوشته‌ی محمد آصف فکرت، (سرگذشت شمس با مولانا جلال الدین) نوشته‌ی بیرنگ کوهدامنی، (مولینا جلال الدین بلخی و شمس تبریزی) نوشته‌ی راشه گوئن و ترجمه‌ی عبدالقیوم قویم، (شروح مثنوی) نوشته‌ی غلام رضا مایل هروی، (بی تو به سر نمی‌شود: زبان مردمی مولانا) نوشته‌ی نجیب مایل هروی، (پدر مولانا سلطان محمد بهاءالدین ولد) نوشته‌ی غلام حسن مجددی، (منابع عمده‌ای که راجع به مولانا و طریقه‌ی مولویت می‌توان از آن‌ها استفاده کرد) نوشته‌ی غلام حسن مجددی، (سیری در مثنوی مولینا) نوشته‌ی عبدالرضا مجردی، (شرح بیتین مثنوی) نوشته‌ی سردار مهردل خان مشرقی قندهاری، (معاصرین مولینا) نوشته‌ی نعمت الله معروف، (نی حدیق راه پُر خون می‌کند) چاپ شده در مجله‌ی خراسان. در بخش نسخه‌های خطی در قسمت مجموعه‌ها به ۱- لوامع ۲- نی‌نامه با این توضیح که نی‌نامه یا رساله‌ی نایبه در معنی حقیقت نی و شرح بیت اول مثنوی معنوی است به نظم و نثر و به ضمیمه‌ی نی‌نامه‌ی شیخ یعقوب چرخ‌ی با مقدمه و حواشی استاد خلیل الله خلیلی به سال ۱۳۳۶ شمسی در کابل به طبع سربی رسیده است؛ محدود گردیده است. که نشان دهنده‌ی ضعف دولت مردان، متخصصین و پژوهشگران این کشور در معرفی مولانا پژوهان، آثار و داشته‌های فرهنگی و ملی‌شان به سایر کشورهای جهان و مردمان سرزمین خویش است. دریافت این نکته نیاز و حیاتی بودن انجام این پژوهش را به طور کامل واضح می‌سازد.

۳. پیشینه‌ی تحقیق:

تاریخ پُر فراز و نشیب افغانستان به عنوان قلب آسیا، تحولات پی‌درپی، لشکرکشی‌های دولت‌های بزرگ جهان به قصد تصرف و اسارت این سرزمین و در نهایت جنگ‌های داخلی سبب گشته تا مردمان سرسخت و با همت آن در ادوار مختلف به وضعیت موجود عادت کنند و با وجود عدم دسترسی به صلح و آرامش دائمی به زندگی ادامه دهند. این وضعیت گرچه باعث عقب ماندن آنان از سایر ملل جهان و فراموشی نسبی هویت اصلی و فرهنگ و تمدن آریایی آنان شده است اما در این میان پژوهشگران و علم‌داران راستینی نیز هستند که صادقانه از میراث‌های فرهنگی و ملی خویش در حد توان پاسداری نموده و به نگارش کتاب و مقاله‌های علمی با رویکردهای توصیفی، تحلیلی، تطبیقی و موردی آثار و زندگی‌نامه‌ی مولانا پرداخته‌اند که هر یک از این آثار تا اندازه‌ای جواب‌گوی نیازهای جامعه بوده‌اند. بررسی‌ها نشان می‌دهند تاکنون هیچ تحقیقی پیرامون مولانا پژوهی در افغانستان با اهداف و رویکردهای پژوهش حاضر انجام نشده است. تنها یک مقاله از محترم رازق رویین تحت عنوان «مولانا پژوهی در افغانستان، ترکیه و ایران» در سمینار مولانا در بلخ-

کابل به تاریخ اول سنبله‌ی سال ۱۳۹۵ نگاشته و ارائه شده است. ایشان در این مقاله با رویکردی توصیفی به تحلیل مختصر مولانا پژوهی در افغانستان، ترکیه و ایران و معرفی تعدادی از مولانا پژوهان این سه کشور و ارائه‌ی فهرستی از نسخ خطی موجود در آرشیف ملی در صفحه‌های ۳، ۴، ۵ و ۶ مقاله‌ی خویش پرداخته‌اند. همچنین فهرستی از نسخ خطی، شرح‌ها، ترجمه‌ها و منتخب‌ها آورده شده در پایان کتاب (نی‌نامه) اثر استاد خلیل الله خلیلی را ضمیمه‌ی مقاله‌ی خویش نموده‌اند.

۴. یافته‌ها:

۴-۱. تاریخچه‌ی مولانا پژوهی در افغانستان

پژوهش‌های انجام یافته در جغرافیای فعلی افغانستان را می‌توان به دو دوره‌ی زمانی پیش از سال ۱۳۰۰ خورشیدی و بعد از آن تقسیم نمود. در بخش تاریخی، نخستین اثری که بعد از وفات مولانا در موطنش در رابطه با او نگاشته شده است، شرح منظوم مولانا یعقوب غزنوی چرخ‌ی از پیروان طریقه‌ی نقشبندیه است. سال تولد او بین سال‌های ۷۲۷-۷۱۷ ه.ش در روستای چرخ ولایت لوگر تخمین زده شده است و وفات وی در ۵ صفر سال ۸۵۱ ه.ق مطابق با سال ۸۰۸ خورشیدی در شهر اوراتپه‌ی تاجیکستان اتفاق افتاده است؛ پیکر وی در مسجدی به نام خودش به خاک سپرده شده است. وی در شرح خود به بیان ارتباط نی‌نامه با داستان پادشاه و کنیزک، شناخت اولیای حق و تبیین آن در داستان شیخ دقوقی و شیخ محمد سرزری غزنوی و داستان موسی و شبان می‌پردازد و پس از آن از قصه‌ی عاشق شدن وکیل صدر جهان، تفسیر کوتاهی ارائه می‌کند. دومین مولاناشناس مرتبط با جغرافیای فعلی افغانستان مولانا عبدالرحمن جامی (۸۷۱-۷۹۳) خورشیدی، از مشایخ نقشبندیه و شاعرین متصوف سده‌های هفتم و هشتم خورشیدی در هرات است. جامی نگارنده‌ی رساله‌ی (نایبه یا نی‌نامه) است که شرحی است منظوم بر دو بیت از ۱۸ بیت بخش آغازین مثنوی معنوی معروف به (نی‌نامه). مقایسه‌ی سال وفات مولانا یعقوب چرخ‌ی با مولانا عبدالرحمن جامی نشان می‌دهد که جامی ۶۳ سال بعد از فوت مولانا یعقوب چرخ‌ی، دار فانی را وداع گفته است. بررسی‌های نسخ خطی موجود در آرشیف ملی بدون در نظر داشت نسخه‌هایی که سال کتابت آن‌ها به درستی معلوم نیست، نشان می‌دهند که هم زمان با نگارش رساله‌ی نایبه توسط عبدالرحمن جامی در سده‌ی هشتم خورشیدی چهار نسخه‌ی خطی دیگر در سال‌های ۸۳۷ و ۸۴۹، ۸۱۴ و ۸۵۱ خورشیدی در مورد مثنوی نگاشته شده‌اند. یافته‌ها تا لحظه‌ی نگارش مقاله نشان می‌دهند: ده نسخه در سده‌ی نهم، ۱۳ نسخه در سده‌ی دهم، ۹ نسخه در سده‌ی یازدهم و ده نسخه در سده‌ی ۱۲ خورشیدی در مورد آثار مولانا و آثار مرتبط با مولانا نگاشته شده‌اند. بدین ترتیب سده‌ی دهم خورشیدی مصادف با سال‌های (۱۱۴۳-۱۰۴۳) هجری قمری و هم زمان با دوره‌ی صفویان در افغانستان بوده است. این سده پُرکارترین دوره در مولانا پژوهی تاریخی افغانستان به شمار می‌رود. در این میان کاپی دو نسخه‌ی خطی از کتاب (گلشن توحید) اثر شاهی دده مغلوی که در آرشیف ملی موجود نمی‌باشند در دسترس نگارنده قرار گرفت؛ کاپی نسخه‌ی قدیمی تر سیاه و سفید بوده و در صفحه‌ی اول آن نام (میر عظیم بن ملا محمد رجب بلخی) نوشته شده است و تاریخ کتابت آن سال ۱۲۳۳ هجری قمری مطابق با سال ۱۱۹۰ خورشیدی است؛ نسخه‌ی اصل این کتاب دارای ۱۹۱ صفحه است و هر صفحه دارای ۱۹ سطر می‌باشد. دو صفحه از ابتدا و دوازده صفحه از انتهای کتاب به اشعار خود کاتب اختصاص یافته است که به شکل افقی و عمودی به خط نستعلیق نگارش

یافته‌اند. صفحات ۴۴ و ۴۵ و ۸۰ الی ۸۹ کتاب در کاپی گرفته شده موجود نیستند. رجب بلخی با این بیت (هر که خواند دعا طمع دارم * زانکه من بنده‌ی گنهکارم) کار کتابت گلشن توحید را خاتمه بخشیده است. کتاب نسخه‌ی دوم از گلشن توحید نامعلوم است. تاریخ اتمام کتابت شب چهارشنبه‌ی سال ۱۲۳۹ هجری قمری مطابق با ۱۱۹۶ خورشیدی ذکر شده است. این کاپی رنگه و فاقد صفحات اول و آخر کتاب است. کاپی موجود دارای ۲۲۴ ورق مجدول ملون به رنگ سرخ است. هر صفحه از این کتاب به غیر از صفحه‌ی اول و آخر آن دارای ۹ سطر می‌باشد که کاتب بعد از نگارش هر پنج بیت به رنگ سیاه، از رنگ سرخ روشن برای نوشتن بیت بعدی و تمامی عناوین کتاب استفاده کرده است. کاتب در این نسخه شرح منظوم مفردات هر شش دفتر مثنوی معنوی را به کتاب خود اضافه نموده است. متاسفانه از جانب شخصی نامعلوم اشعار، آیات و نوشته‌هایی در مورد خداوند، درویش و نفس به شکل نامنظم و با دست خط ناخوش بر روی دو صفحه آخرین کتاب که گویا بر اثر گذشت زمان پوسیده و کم رنگ شده بودند، نوشته شده است. نسخه‌ی خطی دیگر کتابی است به خط عبدالحمید کاکری قندهاری در شهر هرات. کاتب تاریخ اتمام کتابت خود را یوم شنبه شب یکشنبه ۲۸ قمری ذالجه الحرام سال ۱۲۹۳ هجری قمری مطابق با سال ۱۲۵۰ خورشیدی ذکر نموده است. دکتر احمد معروف کبیری بعد از تصحیح این نسخه در هرات و افزودن مقدمه‌ای، در سال ۱۳۹۳ خورشیدی آن را به زیور چاپ آراسته‌اند. بررسی‌ها نشان می‌دهند آثار نگاشته شده پیش از سال ۱۳۰۰ خورشیدی تنها به شرح و تفسیر منظوم و منثور ابیات مثنوی معنوی و دیوان شمس مولانا جلال الدین محمد بلخی، لب‌لباب حسین واعظ کاشفی و گلشن راز شاهده‌ی دده مغلوی اختصاص یافته‌اند.

۴-۲. مولاناشناسی معاصر افغانستان

با آغاز سلطنت امان الله در سال ۱۲۹۸ خورشیدی و شروع فعالیت‌های علمی، فرهنگی و تنظیم قانون مطبوعات در سال ۱۳۰۳ خورشیدی، آهسته آهسته مجال برای انجام تحقیقات مولاناشناسان و پژوهشگران افغانستان میسر گردید. آغازگر این حرکت، استاد خلیل الله خلیلی، پدر شعر معاصر و شاعر ملی افغانستان است. او با انتشار کتاب (نی‌نامه) در سال ۱۳۲۵ خورشیدی، انگیزه و قوت قلب جدیدی را در قلب سایر پژوهشگران افغانستانی به وجود آورد. اسامی زیر تعدادی از پژوهشگران این دوره هستند: بهایی جان، محمد عمر نسیمی پارواری، مهر دل خان مشرقی، واصف باختری، عبدالحی حبیبی، حیدری وجودی، نیلاب رحیمی، عبدالاحمد جاوید، محمد حسین یمین، خلیل الله حافد، عنایت الله ابلاغ، عبداللطیف ناظمی، عبدالغنی برزین مهر، عبدالقیوم قویم، محمد سرور مولایی، محبوبه سراج، سید علیشاه روستایار، محمد آصف فکرت، محمد سلیم اختر، سید اسحاق شجاعی، محمد رسول جرأت، محمد آصف گلزاد، نورالله طالقانی، اسدالله حارس، محمد صادق عصیان، سید ابراهیم حکمت، داوود سیواش، پرتو نادری، رازق رویین، محمد صالح پرونتا، رحیم الهام، محمد عثمان صدیقی، روان فرهادی، شمس آریانفر، عارف پژمان، عزیز الله یماء، فضل الحق فضل، اسدالله ضیاء، بیرنگ کوهدامنی، محمد کاظم کهدوی، اسدالله شعور، شبگیر پولادیان، سمیع رفیع، سرور انوری، عبدالناصر مبشر، عبدالبصیر روان‌پرور، صالحه حبیبی، برهان الدین نظامی، علی شیر رستگار، محمد فاضل شریفی، احمد شاه رفیقی، رویدا احمدی، مطیع الله حکیمی، عبدالغنی نیک

سیر، محمد متین مونس، شریف الله شریف، عبدالباری راشد، شاه محمد مصلح، محمد رازق بهیر، عبدالله بختانی خدمتگار، سید حیدر احمدی بلندی، محمد حلیم تنویر، عبدالغنی نیک سیر.

۳-۴. فهرست تحلیلی کتاب‌های منتشر شده در رابطه با مولانا جلال الدین محمد بلخی در افغانستان

۳-۱. نی‌نامه، تألیف استاد خلیل الله خلیلی و به اهتمام فقیر محمد خیرخواه از طرف انجمن تاریخ و ادب افغانستان در سال ۱۳۲۵ خورشیدی مصادف با هفصدمین سالگرد تولد مولانا که از جانب یونسکو به نام سال مولانا مسمی شده بود به چاپ رسیده است. این کتاب در سال ۱۳۳۶ یکبار دیگر از سوی نشرات رادیو افغانستان به چاپ رسید. این کتاب چندین بار دیگر حتی در ایران در سال ۱۳۷۵ از سوی نشر آشنا به چاپ رسیده است. این کتاب در واقع ترکیبی از نتایج پژوهش‌های خود استاد خلیلی، نی‌نامه‌ی مولانا یعقوب چرخ‌ی و رساله‌ی نائیه‌ی مولانا عبدالرحمن جامی و حاشیه نویسی و تعلیقات است که با رویکردی توصیفی و تاریخی نگاشته شده است. موضوعات مورد بحث در این کتاب شامل: نگارش زندگینامه‌ی مولانا، معرفی مثنوی معنوی و تحلیل و بررسی آن، مقایسه‌ی مثنوی با الهی‌نامه و دیگر آثار شیخ فرید الدین عطار، ذکر نظریات شخصی مولانا در مورد مثنوی معنوی، بررسی جایگاه مثنوی در بین مردم کشورهای دیگر و مردم افغانستان، ارائه‌ی فهرستی از ترکیب فهرست چاپ شده در مورد شروح نگاشته شده بر مثنوی معنوی در مجله‌ی تربیت ایران و رساله‌ی احمد آتش استاد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه استانبول، بررسی شروح و روایات نوشته شده در رابطه با کلمه‌ی (نی) و سماع، بررسی آداب سماع مولانا، معرفی و بررسی رساله‌ی مولانا یعقوب چرخ‌ی و رساله‌ی نائیه‌ی مولانا عبدالرحمن جامی است. این کتاب مورد توجه مولاناپژوهان خارجی نیز قرار گرفته و به عنوان یک منبع معتبر در پژوهش‌های ایشان استفاده می‌گردد.

۳-۲. گلدسته عشق کتابی است که از طرف انجمن تاریخ و ادب افغانستان در سال ۱۳۳۱ خورشیدی به مناسبت احتفال هفت‌صدمین سال وفات مولانا جلال الدین محمد بلخی در کابل به چاپ رسیده است. در این کتاب ده صفحه‌ای گزیده‌ای از اشعار مثنوی و معنوی با مقدمه‌ی احمد علی کهزاد به نشر رسیده است.

۳-۳. مولانا و افکار او، تألیف شمس العلماء مولانا شبلی نعمانی. این کتاب توسط بانو حافظ رابعه نورستانی از اردو به فارسی ترجمه شده است. بانو نورستانی در ابتدای کتاب مقدمه‌ی نوشته شده توسط آقای فخر داعی را آورده است که در خرداد ماه سال ۱۳۳۲ در تهران این کتاب را با نام (سوانح مولانا) ترجمه و منتشر کرده اند. این ترجمه اولین ترجمه‌ی تخصصی بعد از سال ۱۳۰۰ خورشیدی است. نسخه‌ی اصل این کتاب در کتابخانه‌ی عامه‌ی شهر کابل موجود است.

۳-۴. مولانای بلخی و پدرش، این کتاب رساله‌ی دوره‌ی دکترای بانو محبوبه سراج است که در کابل در سال ۱۳۴۰ خورشیدی به نشر رسیده است. بانو سراج با رویکردی توصیفی به نگارش زندگینامه‌ی مولانا و برجسته سازی نقش پدر مولانا و تأثیرات کتاب معارف او در شکل‌گیری شخصیت و اندیشه‌ی مولانا پرداخته است. استاد خلیل الله خلیلی تقریظی بر این کتاب نگاشته‌اند.

۴-۳-۵. کتاب شرح *دفاتر مثنوی و معنوی*، تألیف نورالله طالقانی که در سال ۱۳۴۶ در انتشارات بیهقی کابل به نشر رسیده است. نویسنده در این کتاب به شرح و تفسیر ابیات مثنوی معنوی پرداخته است و در پایان فرهنگی جامع از واژه‌ها، مصطلحات، اماکن و اشخاص ذکر شده در مثنوی را به آن اضافه نموده است.

۴-۳-۶. *منتخب غزلیات مولانا* این کتاب گزیده‌ای از غزلیات مولانا است که در ماه اسد سال ۱۳۴۶ خورشیدی توسط موسسه‌ی انتشاراتی حبیبی به عنوان یک فعالیت دولتی به چاپ رسیده است.

۴-۳-۷. شرح *بیتین مثنوی مولانا*، تألیف سردار مهردل خان مشرقی. این کتاب از جانب عبدالحی حبیبی ترتیب و تصحیح گردیده و از طرف انجمن تاریخ و ادب افغانستان در سال ۱۳۵۱ خورشیدی به چاپ رسیده است. این کتاب شرحی است منظوم شامل هشت توجیه پیرامون موضوعات مثنوی و معنوی.

۴-۳-۸. *رودبار نی*، تألیف بهایی جان الکاشارنی الهاشمی غندانی چرخ؛ سال اتمام کتاب به قلم خود نویسنده ۲۱ میزان ۱۳۴۸ خورشیدی است. این کتاب در سال ۱۳۵۳ خورشیدی به چاپ رسید. این کتاب شامل دیباچه‌ی رودبار نی، بیانیه‌ی شیخ احمد فاروقی معروف به مجدد الف ثانی، جزء اول یا دفتر اول رودبار نی مشتمل بر ۷۲ ناله که در سال ۱۳۳۷ شمس خاتمه یافته، دفتر دوم شامل دوازده رودبار نی که در سال ۱۳۴۸ خاتمه یافته است. این کتاب حاوی حکایات، سفرنامه‌ها، شرح ابیات مثنوی و موضوعات آن و مکاتبات بهایی جان با استاد خلیل الله خلیلی به شکل منظوم و منثور است. همچنین یازده تقریظ منظوم از محمد انور جمال آغای کوهستانی، فضلی غزنوی، مولوی محمد انور قندهاری، سنجیرئی ده سبز، حضرت بلال، سید بانور کاشانی، سروش غزنوی، شیرین غزنوی، مولوی محمد صدیق، عماد الدین نائل و یک تقریظ از شخصی نامعلوم به توصیف از شخصیت و کارکردهای بهایی جان در آن گنجانیده شده است. از نکات جالب در این کتاب می‌توان به دو بُعدی بودن افکار بهایی جان در پیروی همزمان از دو طریقت چشتیه و نقشبندیه و تصویرگری‌های او از دیدن مناظر مختلف حین سفر به ولایات مختلف افغانستان، اشاره کرد.

۴-۳-۹. *مجلس مولانای بلخی*، کتابی است حاوی متن بیانات و مقالات علمی ارائه شده در سمینار (مجلس مولینای بلخی) در کابل، که از طرف وزارت اطلاعات و فرهنگ در رابطه با احوال و پندار حضرت مولانا با اشتراک دانشمندان افغانی و آلمانی در سال ۱۳۵۳ شمسی در کابل به چاپ رسیده است. این مقالات از دکتور محمد انس «همکاری فرهنگی شرق و غرب»، محمد صالح پرونتا «ذکر مولانا در مجمع الاولیاء»، ی. گ. بورگل «هماهنگی لفظی شعر مولانا»، پوهاند رحیم الهام «مفهوم دریا در اشعار مولانا»، محمد عثمان صدیقی «مولانا، نی و اندیشه»، عبدالحی حبیبی «مولانا شاعر اندیشه»، پروفیسور دکتور آنه ماری شیمل «معنی دعا و نیایش نزد مولانا»، دکتور روان فرهادی «معنی عشق نزد مولانا» و پوهاند دکتور عبدالاحد جاوید «دری گفتاری افغانستان در مثنوی» است. در این کتاب شعری از رحیم الهام و تذکری از دکتور هوفمن سفیر آلمان در افغانستان نیز گنجانیده شده است. این کتاب به زبان پشتو نیز چاپ شده است؛ که یکی از فعالیت‌های دولتی به شمار می‌رود.

۴-۳-۱۰. درویشان چرخان اثر فرید لاندرو و ترجمه علی شریف، تحت نظر استاد خلیل الله خلیلی در میزان سال ۱۳۵۶ از طرف موسسه انتشارات بیهقی به مناسبت مجلس بزرگداشت حکیم سنایی غزنوی در نهمین سالگرد تولد حکیم سنایی غزنوی، از طرف وزارت اطلاعات و فرهنگ به چاپ رسیده است. این کتاب را دانشمند آمریکایی فرید لاندرو که دلدادگی و عشق وی به حضرت مولانا از خلال کلماتش پیداست نوشته و رساله‌ای است نه به سیره‌ی اهل انتقاد و تحقیق، بل به سریره‌ی ارباب ارادت و تسلیم (خلیلی، ۱۳۵۵: ۲). دکتور روان فرهادی تعدادی از اشعار انگلیسی را با مقایسه‌ی مراجع اصلی آن وارد کتاب کرده و غلام حضرت کوشان متکفل تنظیم چاپ آن بوده است. این کتاب در زمهری آثار ترجمه شده در افغانستان قرار دارد.

۴-۳-۱۱. مولانا جلال الدین محمد بلخی میان صوفیه و علمای کلام، تألیف دکتور عنایت الله ابلاغ. این کتاب در حقیقت رساله‌ی دکترای عنایت الله ابلاغ در دانشگاه الازهر مصر است که به زبان عربی چاپ شد. ترجمه‌ی فارسی آن در سال ۱۳۶۲ خورشیدی به اهتمام سید نادر خرم و افزوده شدم مطالب جدید به شکل کتاب در شهر پیشاور پاکستان به نشر رسید. دکتور عنایت الله ابلاغ با رویکردی توصیفی - تحلیلی به بحث و تحلیل مختصات فکری و زبانی مولانا و بررسی جایگاه او به عنوان یک عارف و صوفی در بین علمای کلام و مقایسه و تطبیق ساختار فکری و زبانی مولانا با علم کلام پرداخته است. این کتاب مشتمل بر ۸ باب و ۲۵ فصل است که در برگزیده‌ی موضوعات زیر است: باب اول: در بیان احوال بلخ در قرن پنجم و ششم هجری قمری. باب دوم: فصل اول: بیان تصوف اسلامی، نشأت و تحول آن تا عصر مولانا. فصل دوم: تحول اجمالی تصوف تا عصر مولوی جلال الدین محمد بلخی. باب سوم: تأثیر و تأثر علمی نزد مولانا. فصل اول: این کتاب تحقیقی ژرف و جدید در زمان خود بود که مورد توجه مولاناپژوهان خارجی نیز قرار گرفته و به عنوان منبعی معتبر مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۴-۳-۱۲. کتاب نردبان آسمان اثر استاد واصف باختری، مهتم: علی محمد عثمان زاده، تیراژ: دوهزار جلد، محل چاپ: مطبعه دولتی، ناشر: انجمن نویسندگان افغانستان. سال ۱۳۵۲-۱۳۵۸ خورشیدی. این کتاب مشتمل بر ۸ مقاله از مقالات نگاشته شده در مورد مولانا جلال الدین محمد بلخی از استاد واصف باختری است که شامل عناوین زیر است: «گذاری به نیستان میقات» مقاله‌ای است پیرامون نفی بدبینی مولانا نسبت به فلسفه به خصوص در بیت (پای استدالیان چوبین بود * پای چوبین سخت و بی تمکین بود) و بهره‌گیری او از فلسفه مانند نظریه‌ی انالوژی، در بیان اندیشه‌هایش. «سرشت و سرنوشت انسان از چشم انداز جلال الدین محمد بلخی» واصف باختری در این مقاله به تعیین و تبیین اندیشه‌های فلسفی مولانا درباره‌ی سرشت و سرنوشت انسان در میان نظریه‌های فلاسفه‌ی سترگ جهان مانند سارتر و هگل می‌پردازد. «خارین‌هایی بر دیوار باغستان» که در برگزیده‌ی معرفی، تحلیل و نقد مختصر آثار نوشته پیرامون مثنوی معنوی و بیان تشابه بعضی موضوعات آن با آثار سنایی و رد وجود دفتر هفتم مثنوی است. «طیفی از منحنی‌های رنگین» این مقاله با ارائه‌ی تعریفی کلی از شعر به تعیین مختصات زبانی، فکری و ادبی اشعار مولانا پرداخته است. «دو فرزانه‌ی هم روزگار دو بینش ناهمگون» واصف باختری در این مقاله به رد دیدار مولانا جلال الدین محمد بلخی و شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی و بیان تفاوت شعر و اندیشه‌های این دو پرداخته است. «دژ هوشربا و بربادی خانواده‌ی آشر» هدف اصلی نویسنده در این مقاله رد و نفی نظریه‌ی

دانیل فینل (Daniel Finell) خاورشناس اهل ناروژ، مبنی بر همسانی داستان (بر بادی خانواده‌ی آشر) نوشته‌ی ادگار آلن پو (۱۸۴۹-۱۸۰۹) نویسنده‌ی آمریکایی و داستان (قلعه‌ی ذات‌الصور) نوشته‌ی مولانا جلال الدین محمد بلخی، پرداخته است. او این نظریه‌ی دانیل فینل را لغزشی بزرگ و شگفتی‌زا معرفی می‌کند. «با خود بیگانگی برخاسته از زبان و آرمان زبان جهانی از دیدگاه جلال الدین محمد بلخی» این مقاله با دسته بندی شاعران آغاز می‌گردد و در ادامه با برتر خواندن مولانا از اسپینوزا و مطرح ساختن نظریه‌ی از خود بیگانگی و ظهور این واژه در فلسفه توسط هگل و تأثیرات زبان در اندیشه و برداشت‌های انسانی از ماهیت انسان و هستی به اثبات می‌رساند که مولانا چندین سده پیش از لوتر در مورد ناهمگونی‌ها، درک زبان بیگانه و این که زبان یکی از سرچشمه‌های با خود بیگانه‌گست سخن رانده است و این مولاناست که مانند بت‌شکنی زنگار روان‌ها و زبان‌ها را می‌زاید. «نردبان آسمان» عنوان آخرین مقاله از این مجموعه مقالات است که نویسنده به بیان تفاوت‌های مثنوی و معنوی و دیوان شمس با یکدیگر با توجه به مختصات فکری و ادبی پرداخته است. و اصف باختری در این مقاله ثابت می‌سازد که با وجود نظریات فیزیک‌دانان، ریاضی‌دانان و ستاره‌شناسانی فیثاغورث، ارستاک، بطلیموس، کوپرنیک و ... مولانا در سده‌ی هفتم هجری قمری به موضوعاتی چون نیروی جاذبه و دافعه و شکل بیضوی زمین در اشعار خود اشاره کرده بود و پیش از بسیاری از دانشمندان دیگر و به طور کامل‌تر موضوعاتی چون جبر و اختیار، انسان کامل، هستی‌شناسی و هستی انسان، حقیقت کلی و جزئی، تمثیل و ... پرداخته است.

۳-۱۳. / از بلخ تا قونیه تألیف استاد خلیل الله خلیلی که از طرف وزارت اطلاعات و فرهنگ در قوس سال ۱۳۴۶ در مطبوعه‌ی دولتی به چاپ رسیده است. در صفحه‌ی اول این کتاب ۱۵ صفحه‌ای آمده است: به مناسبت توأمیت بلخ و قونیه زادگاه و تربت مولانا جلال الدین بلخی که رشته‌ی ناگسستنی مودت و محبت را بین ملل افغان و ترک برای همیشه محکم و استوار نگه می‌دارد. فهرست مندرجات این کتاب حاوی این مطالب است: مقدمه، داستان منظوم شمع و پروانه، احوال مولانا جلال الدین محمد بلخی رومی حنفی صدیقی، منظومه‌ای در وصف مولانا، شعری در ستایش زیبایی‌های شهر استانبول و شعری از حضرت مولانا به عنوان مناجات و اختتام کتاب. این کتاب مزین به اشعار سروده شده توسط استاد خلیلی و تصاویر حقیقی از مناره‌ی مدرسه‌ی (انسی) در قونیه، قسمت داخلی مقبره‌ی مولانا و خرقة‌ی مولاناست. احوال بیان شده درباره‌ی مولانا شامل موضوعاتی چون: تولد، نسب، اعتقادات و طریقت خانوادگی، تحصیلات، استادان، ذکر جزئیات مختصر مولانا و خانواده‌اش از بلخ تا قونیه، دیدار شمس و غیبت‌های، مطالبی پیرامون صلاح الدین زرکوب و حسام الدین چلبی و اطلاعات مفیدی در رابطه با تعداد فرزندان مولانا، سلطان ولد و احفاد آن‌ها، مزار مولانا، صلاح الدین زرکوب، شمس الدین تبریزی و دیگر باران آن‌ها و اشاره کوچکی به کتابخانه‌ی مولینا و داشته‌های آن است.

۳-۱۴. حیات المعانی (حل مشکلات مثنوی و معنوی) مع مخمسات، تألیف مولوی محمد عمر پسر داملا محمد نسیم پارواری. این کتاب از زمان نگارش آن تاکنون به چاپ نرسیده و نسخه‌ی اصلی کتاب در دست پسر صاحب اثر میباشد و تنها یک کاپی آن به عنوان هدیه به استاد حیدری وجودی داده شده است. تاریخ اتمام این کتاب ۱۳۶۴ خورشیدی است. این کتاب شرحی است منظوم و منثور بر مثنوی معنوی مولانا

جلال الدین محمد بلخی که بعد از ختم آن نویسنده به شکل بسیار کوتاه به شرح منظوم و منثور اشعار بیدل نیز پرداخته است. در بخش پایانی کتاب مخمس‌هایی از خود نویسنده با تخلص نسیمی در رابطه با سلوک، عرفان، هستی، بیدل، حافظ، پادشاه بخارا، وصف زیبایی بهارستان جلال آباد؛ تعدادی از اشعار سروده شده توسط نویسنده در قالب رباعی و مسدس و سوانح مختصری درباره‌ی صاحب اثر بنام (شرح نسیمی) آورده شده است. ملا محمد عمر نسیمی، زادگاه خود را روستایی به نام پاروار در منطقه‌ای به نام (تکناب) در میان کوه خطلان و بدخشان ذکر می‌کند. چنانچه خود می‌سراید:

غزال کوه خطلانم، رمیدم   به دامان بدخشان می‌چریدم
رسیده فتنه‌ی یاجوج لادین   قبای عافیت بر خود دریدم
ز صبح پیری گردیدم قباپوش   چنارم بس که ناری می‌خریدم
نسیمی چون شفق در جاده‌ی خون   چو صبح در خانه‌ی مغرب دمیدم

۳-۱۵. نامی، این فصلنامه از طرف کانون دوست داران مولانا جلال الدین محمد بلخی با مدیر مسئولی عزیز الله ایما در کابل به چاپ می‌رسیده است. شماره‌ی اول این فصلنامه در سال ۱۳۶۹ خورشیدی به چاپ رسیده است. در ابتدای این فصلنامه مقدمه‌ای تحت عنوان (بشنو این نی) به رشته‌ی تحریر درآمده است که در آن آمده: «نای همچنان که کانون به هیچ دسته‌ای، گروهی و سازمانی وابسته نیست، عتبه بوس هیچ آستانه‌ای نخواهد بود و در زیر هیچ آسمانه‌ای نخواهد نشست، جز در سایه‌ی آسمانه‌ی شعر مولینا و باورهای برین و راستین او...». در این فصلنامه اشعار و مقاله‌های زیادی پیرامون مولانا به چاپ رسیده است.

۳-۱۶. ضرب المثلها و کنایات در مثنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی تألیف عبدالغنی برزین مهر در سال ۱۳۸۲ در پیشاور به چاپ رسیده است. نویسنده در این کتاب با رویکردی توصیفی-تحلیلی و تخصصی به شرح و تفسیر ضرب المثل‌ها و کنایات نوشته شده در مثنوی معنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی پرداخته است.

۳-۱۷. مولانا شناسی، تألیف عبدالغنی برزین مهر، ناشر: انجمن نشراتی دانش، پیشاور ۱۳۸۴. این کتاب در زمینه‌ی زندگینامه و شناخت افکار و ابعاد زندگی مولانا جلال الدین محمد بلخی است.

۳-۱۸. (بیابید از مولانا بیاموزیم -)، این کتاب توسط گروهی از دانشجویان سال چهارم گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بلخ، تحت نظر دکتور عبدالغنی برزین مهر در سال ۱۳۸۴ توسط انتشارات دانش در پیشاور به چاپ رسیده است. این کتاب نتیجه‌ی کار گروهی استاد و شاگردان در دانشگاه است.

۳-۱۹. مولانا از بلخ تا قونیه، تألیف عبدالرفیع حقیقت که در ارتباط با مولانا جلال الدین محمد بلخی در سال ۱۳۸۴ خورشیدی در تهران به چاپ رسیده است. متأسفانه نسخه‌ای از این کتاب برای تحقیقات بیشتر در دسترس نگارنده قرار نگرفت.

۴-۳-۲۰. *فیه ما فیه*، این کتاب ترجمه‌ای است از کتاب *فیه ما فیه* مولانا جلال الدین محمد بلخی که توسط حبیب هوسا، نازنین حلیم، محمد آصف احمد زی، محمد ذاکر ذکی، هارون حسن و میروس فضلی به زبان پشتو برگردانده شده است. این کتاب در سال ۱۳۸۶ خورشیدی در کابل به چاپ رسیده است.

۴-۳-۲۱. *مولانا جلال الدین محمد بلخی - رومی رباعی‌ر* این کتاب ترجمه‌ای است از ۱۶۱ رباعی حضرت مولانا جلال الدین محمد بلخی که دکتور شفیقه یارقین در سال ۱۳۸۶ آن‌ها را به ازبکی ترجمه و به چاپ رسانده است.

۴-۳-۲۲. *شهریاری بر اورنگ*، اثر استاد محمد حسین یمین، انتشارات میوند، ۱۳۸۶ کابل. نویسنده در این کتاب در بخش زبان شناسی به بررسی هماهنگی و نزدیکی زبان گفتاری با زبان ادبی و معیار، بررسی دیوان شمس از نظر عناصر گویش پژوهش درباره‌ی رگه‌هایی از «واژه‌های تاریخی و کهن»، چگونگی کاربرد واژه‌های خاص اصوات، واژه سازی مولانا، بررسی عناصر فولکلوریک و بخش‌های مختلف ادبیات عامیانه در دیوان شمس، ویژگی‌های دستوری دیوان شمس و واژه‌گزینی در کلام مولانا پرداخته است. این کتاب یکی از برجسته‌ترین پژوهش‌های انجام شده در رابطه با آثار مولانا در علم زبان‌شناسی است.

۴-۳-۲۳. *مولانای بلخی*، تألیف الحاج خلیل الله حافد میرهزاری مزاری، مهتم: محمد طارق اقتداری. سال چاپ: ۱۳۸۶، محل چاپ: مطبعة مسلکی افغان تایمینی وات کابل. این کتاب ترکیبی از زندگی نامه نویسی و پرداختن به موضوعات خاصی چون ضرب المثل‌ها در آثار مولانا، مهارت‌های شعری مولانا، خوارق و کرامات دیده از مولانا، سنت پسندی‌های مولانا، تألیفات مولانا، تلفیق افکار مولانا و پدرش، مهارت‌های شعری مولانا، نظریات تأیید شده‌ی محققان در مورد مولانا و آثارش، شریعت طریقت و حقیقت در اشعار مولاناست. نویسنده در پایان کتاب منتخبی از غزلیات دیوان شمس را به عنوان حسن ختام به آن افزوده است.

۴-۳-۲۴. *مثنوی معنوی نسخه قونیه*، این کتاب که در مطابقت با نسخه‌ی مثنوی معنوی موجود در قونیه به کوشش محمد حلیم تنویر در سال ۱۳۸۶ خورشیدی به مناسبت هشتصدمین سالگرد تولد مولانا به کوشش محمد حلیم تنویر در کابل به چاپ رسیده است.

۴-۳-۲۵. *راه نیستان*، این نشریه‌ی فرهنگی، هنری، تحقیقی، علمی و تاریخی به مناسبت هشتصدمین سال تولد مولانا در بهار سال ۱۳۸۶ خورشیدی با مدیر مسئولی و سردبیری عبدالقیوم ملکزاد از طرف سفارت افغانستان در ترکیه به چاپ رسیده است. شماره‌ی اول این نشریه حاوی اشعار، مقالات و برگزیده‌هایی از سخنرانی‌ها و کتاب‌های تألیف شده و ترجمه پیرامون مولانا، عرفان و ادبیات به زبان‌های دری، انگلیسی و ترکی است. مقالات، نوشته‌ها و اشعار سروده شده به زبان دری و پشتو درباره‌ی مولانا حاوی این عناوین هستند: «ز بلخ تا قونیه» به ضمیمه‌ی متن دو سخنرانی از استاد خلیل الله خلیلی در رادیو کابل عقرب سال ۱۳۳۶ خورشیدی و در بارگاه مولانا در قونیه و اشعار ایشان. «پیوند معنوی شمس و مولوی»، عبدالقیوم قویم. «نسبت حقوق بشر با دین از دیدگاه حضرت مولانا جلال الدین محمد بلخی»، سید حسن اخلاق. «مولانا جلال الدین محمد بلخی نینگ صورتی و سیرتی و اونینگ بویوک ترکی دیوانی حقیده بیرقیسقه

نظر»، فیض الله ایماق. «مولانا جلال الدین محمد بلخی حیات، فلسفه و آثار او»، غلام حسن مجددی. «گونه‌هایی از بیان معانی عرفانی مولانا در دیوان شمس»، محمد حسین یمین. «سیری در اشعار ترکی مکتب مولویه»، حسین محمد زاده صدیق. «عرفان مولانا»، عبدالعلی کوهی. «مولانا جلال الدین محمد بلخی از بلخ تا قونیه»، پرتو نادری. «سیری بر مثنوی مولانا» نوشته‌ی مولانا علامه شبلی نعمانی و ترجمه‌ی حافظ رابعه نورستانی. «نری د عرفان تری ده چی د اتنده یی پر مثنوی ما تیری»، محمد قدوس زکوخیل. «سیری در گستره‌ی اندیشه‌ی مولانا»، شمس الحق آریان‌فر. «فشرده‌ی شرحی بر بیت آغازین مثنوی معنوی»، سخنرانی استاد نوروز علی حمیدی یکی از دانشمندان و مولوی شناسان افغانستان در کانون اندیشه‌ی مولانا-کانادا. «تأثیر و نفوذ مثنوی معنوی بر مکتب‌های عرفانی بعد از مولانا»، نیلاب رحیمی. «کور و کبود و کاربرد آن در یاد مانده‌های خداوندگار بلخ»، کامل انصاری بلخی. «مولوی پیامبر امت عشق است»، رحمت الله بیژن‌پور. «عاقبت شمس در روایات شفاهی»، اسدالله شعور. «قصر و ترکیب در مثنوی»، محمد اسحاق فایز. «ای گهر کان عشق» شعری از شبگیر پولادیان در ستایش خداوندگار بلخ. «لحظه‌های آبی اشراق» شعری از پرتو نادری. «عشق نامه‌ی نی» شعری از محمد افسر رهبین. «از کنار تربت پیر بلخ» شعری از سید نورالحق صبا.

۳-۲۶. زندگی و اندیشه‌ی مولانا جلال الدین محمد بلخی، تألیف سید علی‌شاه روستایار. این کتاب در سال ۱۳۸۶ خورشیدی توسط انتشارات ریاست فرهنگ و ادب به نشر رسیده است. نویسنده در این کتاب با رویکردی توصیفی به شرح زندگینامه و اندیشه‌های مولانا پرداخته است.

344

۳-۲۷. مولوی در راه سنایی جستاری در تأثیر پذیری مولانا از شخصیت و شعر و اندیشه حکیم سنایی غزنوی، تألیف محمد سلیم اختر. این کتاب در سال ۱۳۸۷ خورشیدی توسط انتشارات خراسان در پیشاور به چاپ رسیده است. نویسنده در این کتاب ابتدا مقدمه‌ای بر آثار و افکار حکیم سنایی غزنوی نوشته و در آن به بیان مختصر زندگینامه و تحلیل سبک شعری و آثار او پرداخته است. نویسنده در ادامه با بیان روایاتی از افلاکی، شهاب الدین گوینده، عثمان قوال، ولی الله علی العیان و سراج الدین مثنوی خوان به ثبوت جایگاه والای سنایی نزد مولانا و استفاده او از اندیشه‌های سنایی در اشعار مثنوی، دیوان کبیر، فیه ما فیه و مکتوبات می‌پردازد.

۳-۲۸. آوای نی یا زندگینامه‌ی مولانای بزرگ، تألیف محمد عبداللہ مستقیم خلمی یا بلخی. این کتاب در تابستان سال ۱۳۸۷ خورشیدی به چاپ رسیده است. نویسنده در این کتاب به شرح زندگینامه‌ی مولانا پرداخته است.

۳-۲۹. قرآن در مثنوی، تألیف سید ابراهیم حکمت. این کتاب در سال ۱۳۸۸ خورشیدی توسط انتشارات سعید در کابل به چاپ رسیده است. نویسنده در این کتاب به بیان رابطه‌ی ابیات مثنوی با قرآن کریم و نحوه‌ی اقتباس، نقل قول، الهام و میزان استفاده از آیات در آن‌ها پرداخته است. این پژوهش به مناسبت هشتمین سالگرد تولد مولانا، در سال ۱۳۹۳ در سه جلد به چاپ رسیده است. جلد اول به فهرست بندی ابیات و شماره‌ی آیات قرآن کریم، جلد دوم به مطابقت ابیات دفتر اول الی چهارم مثنوی با

آیات و جلد سوم به دفتر پنجم و ششم اختصاص یافته است. ابراهیم حکمت در پژوهش خود علاوه بر مطابقت دادن ابیات مثنوی با قرآن کریم، به شرح مختصری از آنان نیز پرداخته است.

۳-۳۰. *قطره ای از بحر به کوشش محمد داوود سیاوش*. این کتاب که در واقع مختصر برخی از قصه‌های مثنوی معنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی است در ۶۷ صفحه در سال ۱۳۸۹ خورشیدی در کابل به چاپ رسیده است. نویسنده در این کتاب به ذکر مفاهیم معنوی داستان‌ها با ذکر شماره‌ی ابیات و دفاتر مثنوی پرداخته است. در پایان کتاب لغت‌نامه‌ای برای فهم اصطلاحات و واژه‌های به کار رفته در ابیات و داستان‌ها تنظیم گردیده است.

۳-۳۱. *مولانا جلال الدین محمد بلخی از بلخ تا قونیه*، تألیف پرتو نادری. این کتاب در سال ۱۳۸۹ خورشیدی در انتشارات میوند به چاپ رسیده است. این کتاب در برگزیده‌ی تمام جزئیات زندگی مولانا از آغاز سفر و کوچ خانوادگی او از بلخ به قونیه و چگونگی سرایش مثنوی معنوی و اتمام آن اس. رویکرد توصیفی-تحلیلی نویسنده در برخورد با واقعیات و روایات ثابت نشده‌ی زندگینامه مولانا، به جذابیت کتاب افزوده است. نادری با ذکر روایات مختلف به تحلیل، ارائه‌ی اسناد، قبول و رد صحت موضوعات گفته شده پیرامون مولانا، می‌پردازد.

۳-۳۲. *مولانا مرشدان و خلفایش*، سر محقق: محمد آصف گلزاد، انتشارات سعید، کابل. این کتاب از نوع زندگی‌نامه نویسی و پرداختن به حوادث زندگی مولاناست. نویسنده در فصل اول این کتاب به جزئیات زندگی مولانا از تولد تا مرگ و سجایای اخلاقی او و در فصل دوم به معرفی و تأثیر گذاری مرشدان و استادان او و به گونه‌ی تفصیلی به شمس الدین محمد تبریزی و اثرات او بر مولانا پرداخته است.

۳-۳۳. *افسانه‌های مثنوی نقدی بر عرفان و اندیشه‌های مولانا*، تألیف عثمان احمدی. این کتاب در حقیقت پایان‌نامه‌ی دانشگاهی نویسنده است که توسط انتشارات سعید در سال ۱۳۸۹ به شکل کتاب در کابل به چاپ رسیده است. عثمان احمدی در این کتاب به رد و نقد شناخت‌شناسانه‌ی عرفان و مثنوی معنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی پرداخته است.

۳-۳۴. *مجموعه مقالات درباره‌ی افکار، زندگی و ابعاد جهانی شخصیت مولانا*، محمد داوود سیاوش. این کتاب ترکیبی از زندگی‌نامه نویسی و پرداختن به ابعاد شخصیتی مولاناست.

۳-۳۵. *نی دیلماجی اثر محمد صالح راسخ*. انجمن قلم افغانستان در سال ۱۳۸۶ خورشیدی سمیناری را تحت عنوان (جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا) راه اندازی کرده و گزیده‌ای از اشعار مولانا با محتوای حقوق بشری را به زبان‌های ازبکی، پشتو، ترکمنی و پشه‌ای ترجمه و به چاپ رسانده است. این کتاب از جمله فعالیت‌های دولتی و به زبان ازبکی است.

۳-۳۶. *تأثیر قرآن در محتوا و ساختار مثنوی معنوی*، مولف: سید اسحاق شجاعی، تهیه‌ی دفتر تبلیغات اسلامی شعبه‌ی خراسان رضوی، نوبت چاپ: اول سال ۱۳۹۰ خورشیدی. نویسنده در این کتاب با رویکردی توصیفی-تحلیلی به بررسی و تبیین همه‌جانبه‌ی تاثیرات کمی و کیفی قرآن در چگونگی شکل

گیری محتوا و ساختار مثنوی، بررسی مشابهت‌های این دو کتاب از لحاظ ساختار و محتوا، دیدگاه‌های مولانا در مورد قرآن کریم و تفسیرهای او در این باره، بررسی روش‌های تفسیری مولانا در آیات قرآن کریم و بررسی کارکردها و کاربردهای آیات در ابیات مثنوی. اسحاق شجاعی مقدمه‌ای ۵۷ صفحه‌ای بر این کتاب نوشته که در آن به موضوعات جالب و ظریفی اشاره کرده است؛ از این میان می‌توان به مولانا و تهمت شاعری اشاره نمود. به عقیده‌ی مؤلف مولانا شاعر بودن را هرگز نپذیرفته و در مقابل مقامی والاتر از شاعری برای خویش قائل است و حتی در هنگام سرودن مثنوی از قفسی به نام شعر می‌نالد و آن را (خار دیوار رزان) می‌نامد. بخش‌های پنجگانه‌ی کتاب دربرگیرنده‌ی عناوینی چون: از بلخ تا قونیه تا همه‌ی جهان، قرآن در چشم و دل مولانا، ساختار شکنی قرآنی، کارکردها و کاربردهای قرآن در مثنوی و مثنوی میوه‌ی درخت قرآن می‌باشد.

۳-۳۷. حدیقه در مثنوی، مؤلف: سید علی‌شاه روستایار. سال چاپ: ۱۳۹۱ خورشیدی. نویسنده در این کتاب با رویکردی تطبیقی و تحلیلی به مقایسه‌ی حدیقه الحقیقه‌ی سنایی با مثنوی معنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی در شش فصل حاوی موضوعاتی چون: مروری بر گذشته‌ی موضوع، بحثی در مورد ساختار نظری عرفان، ساختار شکلی حدیقه و مثنوی، چگونگی تأثیر پذیری مولانا از حکیم سنایی غزنوی، وجوه اساسی شباهت‌های فکری و جهان‌نگری هر دو شاعر در حدیقه و مثنوی و عقل و عشق در حدیقه و مثنوی پرداخته است.

۳-۳۸. لهجه ی بلخ و دریافت بهتر سخن مولانا، مؤلف: محمد آصف فکرت، موسسه ی انتشارات عرفان، سال چاپ: ۱۳۹۲ خورشیدی. نویسنده در این کتاب با در نظر گیری اصول زبان‌شناسی و قواعد دستوری به تشریح واژه‌ها و اصطلاحات به کار برده شده در دیوان کبیر و مثنوی معنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی پرداخته است. او در کنار تحلیل دستوری و زبانی واژه‌ها و اصطلاحات، به ذکر معنا و نحوه‌ی کاربرد آن در زبان گفتاری مردم بلخ، کابل و شمال افغانستان و ابیات حاوی این واژه‌ها پرداخته است.

۳-۳۹. گلشن توحید شرح مفردات مثنوی ۹۴۰ هجری قمری، شارح: شاهدهی دده مغلوی ۸۷۵-۹۵۷ ه.ق. این نسخه از گلشن توحید به خط عبدالحمید کاکری قندهاری در سال ۱۲۹۳ ه.ق نگاشته شده است. این کتاب با تصحیح و مقدمه‌ی دکتر احمد معروف کبیری در انتشارات رسالت شهر هرات در سال ۱۳۹۳ به چاپ رسیده است.

۳-۴۰. آنسوی شهر هفتم عشق پیرامون زندگی و آثار مولانا، مؤلف: استاد اسدالله حارس، مطبعة صورتگر، ۱۳۹۴ مزارشریف. این کتاب از نوع ترکیبی زندگینامه نویسی و تعیین مختصات فکری، زبانی و ادبی مولاناست. نویسنده در این کتاب به تعریف و چپستی عرفان، شرح جزئیات زندگینامه‌ی مولانا از تولد تا مرگ، آثار منظوم و منثور مولانا، ذکر نمونه‌هایی از رباعیات مولانا، شرح زندگینامه و آثار سلطان ولد و بررسی مثنوی ولدی و ذکر نمونه‌های منظوم این کتاب در تفسیر آیات پرداخته است. تحلیل و بررسی موضوعات خاصی چون: شیوه‌های انتقال مولانا، بینش، اخلاق، افکار، داستان‌ها و ابیات مشهور آثار، درونمایه‌های ابیات، آرایش‌های عاشقانه، وصف طبیعت، آموزش و اندرز، سنت شکنی‌ها، عاطفه و تخیل،

زبان شعری و ساختار آن، هستی واحد در دیوان کبیر و مثنوی عمده‌ترین موارد دلایل تمایز این اثر نسبت به سایر زندگینامه‌های نوشته شده است.

۳-۴۱. ضرب المثل در مثنوی، مؤلف: اسدالله حارس، ناشر: خود نویسنده، مطبعه صورتگر، ۱۳۹۵ مزارشریف. نویسنده در این کتاب به بررسی مناسبت ادبیات با فولکلور و بررسی پیوند آن با ادبیات مکتوب زبان فارسی دری و جایگاه آن در آثار مولانا پرداخته است. اسدالله حارس در فصل دوم و سوم این کتاب به ذکر اصل ضرب المثل‌ها و ابیات حاوی مفهوم آن‌ها و مقارنه‌ی ضرب المثل‌های استفاده شده در مثنوی معنوی و ضرب المثل‌های مشهور پرداخته است.

۳-۴۲. جلوه‌های روان شناختی در مثنوی معنوی، مؤلف: استاد اسدالله ضیاء. این کتاب در ولایت بلخ توسط دانشگاه تاج و در کابل توسط موسسه‌ی نشر واژه در سال ۱۳۹۵ به چاپ رسیده است. این کتاب مجموعه مقالات نگاشته شده‌ی اسدالله ضیاء با این عناوین است: «نمونه‌هایی از روانشناسی ابعاد شخصیت در مثنوی مولانا»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، ۱۳۸۳. «تأمل روان شناسانه بر حکایه‌ی پادشاه و کنیزک و زرگر در مثنوی مولانا»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، ۱۳۸۶. «نگرش روان شناسانه‌ی مولوی درباره‌ی نفس در حکایه‌ای از مثنوی معنوی»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، ۱۳۸۱. «حضور اقوام در مثنوی معنوی مولانا»، مجموعه مقالات مولانا برای امروزیان، مرکز تعاون افغانستان (متا). «یک رنگی رنگ‌ها در مثنوی مولانا»، سمینار سال مولانا، انجمن قلم افغانستان. «جلوه‌های روان شناختی در مثنوی و معنوی»، همایش بین المللی خداوندگار بلخ، ۱۳۹۵ ولایت بلخ. نویسنده در مقالات خود به بررسی موضوعات مختلف روان‌شناسی در مثنوی پرداخته است.

۳-۴۳. مولانا شناسی، مؤلف: فضل الحق فضل، انتشارات سعید، کابل بهار ۱۳۹۷. این کتاب به منظور تدریس به دانشجویان سمستر هشتم رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تعلیم و تربیه ی استاد برهان الدین ربانی نوشته شده است. نویسنده در این کتاب به بررسی و تحلیل حوادث زندگی، چستی عشق عرفانی، بازتاب اندیشه‌ها و آثار مولانا پرداخته است.

۳-۴۴. قصه‌های مثنوی معنوی به اطفال، نویسنده: محمد داوود سیاوش. سال چاپ: اسد سال ۱۳۹۷ خورشیدی. این کتاب در بردارنده‌ی داستان‌های ذکر شده در دفتر چهارم مثنوی معنوی است. داستان‌ها به منثور و منظوم روایت شده‌اند. متاسفانه ساختار داستان‌های بیان شده در این کتاب مطابق با سلیقه‌ی کودکان نیست؛ حتی واژه‌های مورد استفاده از قابلیت فهم در بین اطفال برخوردار نیست. گروه سنی معینی از اطفال مشخص نگردیده و مصور نبودن کتاب از جذابیت آن کاسته است.

۳-۴۵. اقیانوس عشق، تتبع و نگارش: عبدالقادر آرزو. این کتاب نمایشنامه‌ای است که در ۲۸ رمضان سال ۱۳۸۶ خورشیدی در تلویزیون ملی به نشر رسید. در این نمایشنامه گوشه‌هایی از انگیزه‌ی هجرت سلطان العلما از بلخ به قونیه، دیدار شمس، محبوبیت صلاح الدین زرکوب، دوستی حسام الدین چلبی، خدمت‌گذاری سلطان ولد به مولانا و احترام و توجه مولانا به زنان و دختران با بیان راوی و دیالوگ‌های منظوم و منثور به تصویر کشیده شده است.

۴-۳-۴۶. مولویه بعد از مولانا و شرح احوال مولانا جلال الدین محمد بلخی، تألیف: عبدالباقی گولپینارلی. ترجمه: محمد شفیع رهگذر (۱۹۲۳-۱۹۹۰ میلادی). این کتاب یکی دیگر از نمونه‌های ترجمه در افغانستان است.

۴-۳-۴۷. گذری بر خط سیر مولانای بلخی و مثنوی گنج گهر، نویسنده: الحاج خلیل الله حافد میر هزاری مزاری.

۴-۳-۴۸. نور و نورالانوار در مثنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی - رومی، تألیف: حیدری وجودی، تابستان ۱۳۹۰ خورشیدی. نویسنده در مقدمه‌ی ۱۰ صفحه‌ای این کتاب به بیان فشرده‌ای از نظریات عرفای کرام در مورد نور با توجه به اساسات بینش عرفانی بدون دخیل ساختن استنباط و استدلال‌های خود پرداخته است. استاد حیدری وجودی از ۶ دفتر مثنوی به ذکر ابیاتی پرداخته است که در آن‌ها واژه‌های نور و نورالانوار ذکر شده است.

۴-۳-۴۹. مولانا جلال الدین محمد بلخی اسلامی پیغام، تألیف: محمد نبی صلاحی. سال چاپ: ۱۳۹۱ خورشیدی. نویسنده در این کتاب به بیان مختصری از زندگینامه‌ی مولانا و شرح و تفسیر ۸ بیت از مثنوی معنوی به زبان پشتو پرداخته است. صلاحی در پایان کتاب خود گزارشی در مورد سمینار (جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا) که از طرف انجمن قلم افغانستان و کمیسیون حقوق بشر در سال ۱۳۸۶ خورشیدی در کابل برگزار شده بود، ارائه کرده است.

۴-۳-۵۰. گزیده‌ای از مثنوی معنوی مولوی بلخی، گرد آوری: فهیم هنر پرور، سال چاپ کتاب نامعلوم است. این کتاب گزیده‌ی مختصری از ابیات مثنوی معنوی است.

۴-۳-۵۱. در مسیر عبودیت دین و جامعه از دیدگاه مولانا جلال الدین محمد بلخی، تألیف: محمد حلیم تنویر. این کتاب از طرف وزارت اطلاعات و فرهنگ در سال ۱۳۸۶ خورشیدی به مناسبت هشتادمین سال تولد مولانا، در کابل به چاپ رسیده است. نویسنده در این کتاب به بررسی مختصر عناوین مختلفی چون: دین و جامعه از دیدگاه مولانا، دینداری مولانا، متکلمان دینی و مولانای بلخی، دین فقهی در زندگی مولانا، دینداری فردی (دین عاشقانه)، مناظره‌ی مولانای بلخی با شمس تبریزی، چگونگی مثنوی و غزلیاتش، حقیقت مرگ و زندگی، جامعه‌ی دلخواه مولانا، مولانا از دیدگاه اقبال لاهوری، شور مولانای رومی در کلام اقبال، جلال الدین بلخی و گویتته، مولانا در نامه‌های اقبال، مولانا در جاوید نامه‌ی اقبال، مولانا جلال الدین بلخی و حکیم سنایی و عشق از دیدگاه مولانا پرداخته است.

۴-۳-۵۲. گلشن توحید، این نسخه از گلشن توحید در دهه‌ی اول سال ۱۲۳۳ هجری قمری مطابق با ۱۱۹۱ خورشیدی به دست خط العباد میر عظیم ابن ملا محمد رجب بلخی نگاشته شده است.

۴-۳-۵۳. قصه‌های شیرین مثنوی، این کتاب مجموعه‌ای ۱۰ جلدی، حاوی داستان‌های تخلص شده از حکایات منظوم کتاب مثنوی معنوی اثر جلال الدین محمد بلخی است. که به زبان کودکانه و مصور از طرف انتشارات باران در کابل در سال ۱۳۹۹ خورشیدی به نشر رسیده است.

۴-۵۴. طنز در مثنوی، تالیف: اسدالله حارس، چاپ اول ۱۳۸۷ خورشیدی، مطبعه‌ی سلطانی، شهر مزار شریف. اسدالله حارس در این کتاب به بررسی طنز و مشخصه‌های آن در شش دفتر مثنوی معنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی پرداخته است. ۳ حکایت (نحوی و کشتیبان، کبودی زدن قزوینی، عیادت کر از همسایه‌ی رنجورش) از دفتر اول، ۶ حکایت (صوفی و بهیمه‌ی لاجول خور، خاریدن روستایی شیر را در تاریکی، فروختن صوفیان بهیمه‌ی مسافر را جهت سماع، تنها کردن باغبان صوفی و فقیه و علوی را، خواندن محتسب مست خراب را به زندان، پسر جوحی و کودکی که در پیش جنازه‌ی پدر می‌گریست) از دفتر دوم، ۵ حکایت (فریفتن روستایی شهری، طاووس خواندن شگال خود را، پیل و خانه‌ی تاریک، به تشویش انداختن کودکان مدرسه استاد را، دزد و دهل نواختن در پای دیوار) از دفتر سوم، ۶ حکایت (زن صوفی که معشوقش را زیر چادر پنهان کرد، عطاری که سنگ ترازوی او گل سرشوی بود، مردی که بر سر درخت جوز بود، مردی که سوراخ دعا را گم کرده بود، زن و درخت امروز، فقیه با دستار بزرگ و دزدی که دستار را ربود) از دفتر چهارم، ۱۰ حکایت (خلیفه‌ی مصر و کنیزک ارسالی خلیفه‌ی موصل، لوطی و مرد خنجر به کمر، اعرابی و سگ گرسنه‌ی او، امر بر گرفتن خر، کنیزک و خاتون، خر همیزم فروش و رشک بردن به اسپان تازی، حکایت جوحی که چادر پوشید و در میان زنان نشست، حکایت زن صاحب خانه و مهمان، وصیت پدر به دخترش که از شوهر حامله نشود، زنی که از نزدش گوشت را گربه برد) از دفتر پنجم، ۶ حکایت (دزدان قوچ، درویش دریوزه‌گر، مطرب و بزم امیر ترک، غلام هندو که عاشق دختر صاحب خود بود، عاشقی که بر امید وعده‌ی معشوق بیامد، زن جوحی و مفتون شدن قاضی بر وی) از دفتر ششم عناوین حکایاتی هستند که مورد توجه نویسنده و برجسته سازی نکات طنز موجود در آن‌ها قرار گرفته است.

۴-۳-۵۵. مولانای محمدی سیرت، تالیف: عبدالغنی برزین مهر، پاییز سال ۱۳۸۶ خورشیدی، مطبعه‌ی مسلکی افغان - کابل. نویسنده با اعتقاد و تاکید بر این نکته که مولانا پیرساز و شیخ ساز بوده است و در هر حالت باز هم مولانا می‌بود یعنی مولانا پیش از دیدار شمس فردی عادی نبوده و این شمس بوده است که از برای یافتن مولانا به قونیه رفته است نه مولانا به دنبال او به بیان اشعاری از مولانا و بیاناتی از مقالات شمس می‌پردازد که به گونه‌ی مشخص در آن‌ها عباراتی چون: مصطفی گفت، پیغمبر گفت و ... استفاده شده است و حاوی حدیث و یا آیتی از قرآن کریم می‌باشد.

۴-۳-۵۶. نگاهی به زنده‌گی، آثار و اندیشه‌های مولوی، تالیف: جان محمد جیحون. (عدم موجودیت کتاب در بازار و کتابخانه‌ها)

۴-۳-۵۷. پیام مولانا برای/روزیان، مجموعه مقالات، از طرف مرکز تعاون افغانستان (متا) به مناسبت هشتادمین زادسال مولانا جلال الدین محمد بلخی در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۸۶ خورشیدی در کابل به چاپ رسیده است. (عدم موجودیت کتاب در بازار و کتابخانه‌ها)

۴-۳-۵۸. مولانا غرب را تسخیر می‌کند، مجموعه مقالات و گزارش‌های منتشر شده در مورد مولانا جلال الدین محمد بلخی، پاییز ۱۳۸۶ خورشیدی، مطبعه‌ی مسلکی افغان - کابل. سید هارون یونسی مؤلف این اثر در حقیقت با ترجمه‌ی ۴ مقاله از: جان‌اتان کوریل روزنامه‌ی سانفرانسیسکو، چارلز هاویند بی بی سی

آنلاین، ویلیام دال ریمل روزنامه‌ی گاردین، دکتر جلال الدین چلبی سایت رسمی مولانا در صدد پاسخگویی و بررسی نظریات پژوهشگران و نویسندگان فوق در راستای چگونگی گسترش محبوبیت و اندیشه‌های مولانا در غرب می‌پردازد. نویسنده در پایان این کتاب سه مقاله‌ی کوتاه با عناوین: پیدایش سماع، سماع خانه‌ها و سماع وسیله است نه هدف را ضمیمه‌ی ترجمه‌ی خویش نموده است.

۴-۳-۵۹. جهان بینی مولوی مولانا جلال الدین محمد بلخی رومی مشهور به مولوی تالیف: سید علی اکبر محمد زاده. (عدم موجودیت کتاب در بازار و کتابخانه‌ها)

۴-۳-۶۰. مولانا شناسی، تالیف: شفیق الله شفقت. (عدم موجودیت کتاب در بازار و کتابخانه‌ها)

۴-۳-۶۱. مولانا، شمس اندیشه و عرفان مجموعه مقالات همایش هشتمین سال وفات مولانا جلال الدین محمد بلخی در هرات، بهار ۱۳۸۸ خورشیدی، انتشارات انجمن ادبی هرات و به کمک مالی بنیاد شهید احمد شاه مسعود. این کتاب حاوی مقالاتی با عناوین: زندگینامه‌ی مولانا جلال الدین محمد بلخی نوشته‌ی مریم ظریف، نگاهی به آثار مولانا و افکار او نوشته‌ی غلام یحیی فرهنگ، مولانا و هرمنوتیک نوشته‌ی محمد داوود منیر، حضور نصین در فیه ما فیه نوشته‌ی فضل الرحمن فقیهی، مولانا، کانت و عقل نوشته‌ی احمد شعیب بهراد، مولانا و شمس نوشته‌ی عبدالغنی نیک‌سیر، طنز در مثنوی نوشته‌ی سید معید الحق موحدی می‌باشد. این کتاب در حقیقت فعالیتی فرهنگی علمی در راستای نمایش ارادتمندی و شناخت بهتر زوایای گفته و ناگفته‌ی زنده‌گی، افکار و مقایسه‌ی آن با دیگر اندیشه‌ها است.

۴-۳-۶۲. مثنوی معنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی رومی با هفت کتاب نفیس دیگر، ۱۳۳۰، کابل. (عدم موجودیت کتاب در بازار و کتابخانه‌ها)

۴-۳-۶۳. جایگاه کودک در مثنوی، تالیف: رحیم ابراهیم، پاییز ۱۳۸۶ خورشیدی، مطبعه‌ی مسلکی افغان - کابل. نویسنده در این کتاب به پژوهش در سه بخش: تمثیل‌هایی که کودکان سیمای مرکزی یا سیمای مکمل آنها‌اند، تصاویر زودگذر از زنده‌گانی و نکاتی از روانشناختی کودکان و چگونگی بهره‌گیری مولانا از مفاهیم کودکی پرداخته است. این پژوهش کودک را در مثنوی معنوی با تمام ابعادش به بررسی می‌گیرد. ترس‌ها، هیجان‌ها، امیدها، تدبیرها، تشویق‌ها، غم‌ها و بسیاری از موارد کارهای کودکانه در اشعار مولانا به تصویر می‌کشد. نویسنده در مورد تیپ‌های گوناگون کودک در مثنوی و حضور ملکوتی، عرفانی و مذهبی آنان در حکایات، بررسی‌های موشکافانه‌ای را ارائه می‌کند.

۴-۴. فهرست مقالات نگاشته شده پیرامون مولانا و آثار وی در افغانستان

مقالات جمع‌آوری شده در این فهرست از آکادمی علوم افغانستان، وزارت اطلاعات و فرهنگ، کتابخانه‌ی عامه، دانشگاه کابل و بلخ و جستجوی آزاد، پیشکش می‌گردند. بسیاری از مقالات بدست آمده فاقد اطلاعات کافی و لازم در مورد سال چاپ و تعداد صفحات بودند. متأسفانه هیچ گونه لیستی از تعداد مقالات نوشته شده توسط پژوهشگران افغانستانی در مراکز دولتی و خصوصی علمی و فرهنگی در رابطه با مولانا و سایر موضوعات علمی موجود نیست. فهرست زیر اولین فهرست از مقالات نوشته شده در این بخش در افغانستان است.

- ۱-۴-۴. واصف باختری، محمد شاه (۱۳۶۰)، «دو فرزانه‌ی هم روزگار- دو بینش ناهمگون سعدی و مولانا»، مجله‌ی خراسان، شماره‌ی ۲، سال اول، حمل- جوزا، شماره‌ی مسلسل ۵، صص ۱۸-۱.
- ۲-۴-۴. کوهدامنی، بیرنگ (۱۳۶۰)، «سرگذشت شمس با مولانا»، مجله‌ی خراسان، سال اول، شماره‌ی دوم، جدی- حوت، صص ۲۰۰-۱۸۹.
- ۳-۴-۴. تیموری، محبوبه (۱۳۶۷)، «نگاهی به اندیشه‌های تربیتی مولانا جلال الدین محمد بلخی»، مجله‌ی خراسان، سال هشتم، شماره‌ی ۱، شماره‌ی مسلسل ۳۹، صص ۱۱۱-۸۴.
- ۴-۴-۴. روستایار، سید علیشاه (۱۳۸۱)، «سرآغاز مثنوی معنوی مولانا»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۱، شماره‌ی مسلسل ۴۶، صص ۷۱-۵۷.
- ۵-۴-۴. قویم، عبدالقیوم (۱۳۸۱)، «پیوند معنوی شمس و مولوی»، مجله‌ی خراسان، دوره‌ی سوم، شماره‌ی ۳، شماره‌ی مسلسل ۴۸، صص ۱-۸.
- ۶-۴-۴. روستایار، سید علیشاه (۱۳۸۱)، «تکامل وجود و تجدد امثال از دیدگاه مولانا»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۴، جدی- حوت، صص ۷۶-۶۳.
- ۷-۴-۴. گلزاد، محمد آصف (۱۳۸۲)، «شمس تبریزی عامل تکامل فکری مولانا جلال الدین محمد بلخ»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۳، میزان- قوس، شماره‌ی مسلسل ۵۲، صص ۷۹-۶۰.
- ۸-۴-۴. روستایار، سید علیشاه (۱۳۸۲)، «نقش حکیم سنایی در آفرینش مثنوی معنوی»، قسمت اول، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۳، میزان- قوس، شماره‌ی مسلسل ۵۲، صص ۹۷-۸۰.
- ۹-۴-۴. خدمتگار، عبدالله بختانی (۱۳۸۳)، «نکته‌ای در مورد آغاز مثنوی معنوی»، دور سوم، شماره‌ی ۲، جوزا- سرطان، شماره‌ی مسلسل ۵۵، صص ۳۱-۲۶.
- ۱۰-۴-۴. کهدویی، محمد کاظم (۱۳۸۳)، «نگاهی به بازرگان و طوطی در مثنوی معنوی»، دور سوم، شماره‌ی ۵، قوس- جدی، شماره‌ی مسلسل ۵۸، صص ۳۶-۲۷.
- ۱۱-۴-۴. کهدویی، محمد کاظم (۱۳۸۴)، «صلاح الدین زرکوب در کلیات شمس»، دور سوم، شماره‌ی ۵، قوس- جدی، شماره‌ی مسلسل ۶۴، صص ۳۶-۲۴.
- ۱۲-۴-۴. قویم، عبدالقیوم (۱۳۸۴)، «مثنوی مولانا و تاثیر آن در غنای عرفان اسلامی»، دور سوم، شماره‌ی ۶، دلو- حوت، شماره‌ی مسلسل ۶۵، صص ۱۴-۱.
- ۱۳-۴-۴. یمین، محمد حسین (۱۳۸۴)، «فشرده‌ای از نکات زبانی مولانا در دیوان کبیر و مثنوی معنوی»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۲، جوزا- سرطان، شماره‌ی مسلسل ۶۱، صص ۸-۱.
- ۱۴-۴-۴. بهیر، محمد رازق (۱۳۸۴)، «تاثیر زبان تصوف در زبان عادی»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۴، میزان- عقرب، شماره‌ی مسلسل ۶۳، صص ۱۴۵-۱۳۷.
- ۱۵-۴-۴. روستایار، سید علیشاه (۱۳۸۴)، «نگرشی به باز دیده‌های مولانا و شمس»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۵، قوس- جدی، شماره‌ی مسلسل ۶۴، صص ۹۲-۷۸.
- ۱۶-۴-۴. یمین، محمد حسین (۱۳۸۵)، «معانی عرفانی در دیوان کبیر مولانا»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۱، حمل- ثور، شماره‌ی مسلسل ۶۶، صص ۱۰-۴.

- ۱۷-۴-۴. مصلح، شاه محمد (۱۳۸۵)، «فشرده‌ی زندگینامه‌ی مولانا»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۵، قوس- جدی، شماره‌ی مسلسل ۷۰، صص ۹۷-۱۲۱.
- ۱۸-۴-۴. راشد، عبدالباری (۱۳۸۵)، «انسان در فلسفه‌ی مولانا جلال الدین محمد بلخی»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۶، دلو- حوت، شماره‌ی مسلسل ۷۱، صص ۱-۹.
- ۱۹-۴-۴. یمین، محمد حسین (۱۳۸۵)، «شمس رازی یا شمس تبریزی، دیدگاهی سترگ از محمد علی موحد»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۵، قوس- جدی، شماره‌ی مسلسل ۷۰، صص ۷-۱.
- ۲۰-۴-۴. گلزاد، محمد آصف (۱۳۸۵)، «برداشت‌های اقبال لاهوری از نگرش‌های مولانای بلخ»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۶، دلو- حوت، شماره‌ی مسلسل ۷۱، صص ۳۹-۴۸.
- ۲۱-۴-۴. شریف، شریف الله (۱۳۸۵)، «ترجمه‌ی مثنوی و معنوی به زبان‌های مختلف»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۶، دلو- حوت، شماره‌ی مسلسل ۷۱، صص ۶۵-۷۴.
- ۲۲-۴-۴. مونس، محمد متین (۱۳۸۵)، «اثر پذیری اقبال از مولانای بلخی»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، شماره‌ی ۶، دلو- حوت، شماره‌ی مسلسل ۷۱، صص ۱۶۰-۱۷۶.
- ۲۳-۴-۴. مونس، محمد متین (۱۳۸۶)، «طریقه‌ی مولویه»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، اسد- سنبله، شماره‌ی مسلسل ۷۴، صص ۱۴۷-۱۲۷.
- ۲۴-۴-۴. رحیمی، نیلاب (۱۳۸۶)، «نگاهی به رابطه‌ی شمس و مولانا» قسمت اول، مجله‌ی خراسان، دور سوم، اسد- سنبله، شماره‌ی مسلسل ۷۴، صص ۱۴۸-۱۵۸.
- ۲۵-۴-۴. رحیمی، نیلاب (۱۳۸۶)، «نگاهی به رابطه‌ی شمس و مولانا» قسمت دوم، مجله‌ی خراسان، دور سوم، میزان- عقرب، شماره‌ی مسلسل ۷۵، صص ۱۳۵-۱۲۴.
- ۲۶-۴-۴. نیک سیر، عبدالغنی (۱۳۸۶)، «انسان در شعر مولانای بلخ و اقبال لاهوری»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، قوس- حوت، شماره‌ی مسلسل ۷۷-۷۶، صص ۴۷-۵۷.
- ۲۷-۴-۴. شریفی، محمد فاضل (۱۳۸۶)، «جایگاه زن در افکار مولانا»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، قوس- حوت، شماره‌ی مسلسل ۷۷-۷۶، صص ۱۰۸-۱۰۲.
- ۲۸-۴-۴. گلزاد، محمد آصف (۱۳۹۱)، «موافقان سماع»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، میزان- عقرب، شماره‌ی مسلسل ۱۰۵، صص ۸۴-۱۰۰.
- ۲۹-۴-۴. شعور، اسدالله (۱۳۹۲)، «عاقبت شمس در روایات شفاهی»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، میزان- عقرب، شماره‌ی مسلسل ۱۱۱، صص ۴۹-۶۳.
- ۳۰-۴-۴. رستگار، علی شیر (۱۳۹۳)، «رمز شناسی عرفانی فراق و وصال در حکایت (نی)»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، جوزا- سرطان، شماره‌ی مسلسل ۱۱۵، صص ۱۲۶-۱۱۴.
- ۳۱-۴-۴. نظامی، برهان الدین (۱۳۹۳)، «برخی اشاره‌های اقبال به پیروی از مولانای بلخ»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، جوزا- سرطان، شماره‌ی مسلسل ۱۱۵، صص ۱۶۰-۱۵۳.
- ۳۲-۴-۴. گلزاد، محمد آصف (۱۳۹۳)، «اثر گذاری مولانا و شمس بر یکدیگر»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، اسد- سنبله، شماره‌ی مسلسل ۱۱۶، صص ۱۴-۳۴.

- ۴-۳۳. حکیمی، مطیع الله (۱۳۹۳)، «سیمای سیاسی و روحانی عمر فاروق (رض) در مثنوی مولانا»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، اسد- سنبله، شماره‌ی مسلسل ۱۱۶، صص ۱۷۴-۱۶۶.
- ۴-۳۴. احمدی، رویدا (۱۳۹۴)، «تاثیر مولانا بر هنر و اندیشه‌ی اقبال»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، دلو- حوت، شماره‌ی مسلسل ۱۲۵، صص ۱۹۷-۱۸۵.
- ۴-۳۵. گلزاد، محمد آصف (۱۳۹۵)، «مولوی و سماع»، مجله‌ی خراسان، حمل- ثور، شماره‌ی مسلسل ۱۲۶، صص ۲۴-۱۱.
- ۴-۳۶. رفیقی، احمد شاه (۱۳۹۵)، «انسان کامل از دیدگاه عرفانی مولانا»، مجله‌ی خراسان، حمل- ثور، شماره‌ی مسلسل ۱۲۶، صص ۱۹۶-۱۸۶.
- ۴-۳۷. گلزاد، محمد آصف (۱۳۹۵)، «زمان و مکان سماع مولوی»، مجله‌ی خراسان، میزان- عقرب، شماره‌ی مسلسل ۱۲۹، صص ۲۵-۲۰.
- ۴-۳۸. گلزاد، محمد آصف (۱۳۹۵)، «رابطه‌ی مولوی - شمس با موسیقی و سماع»، مجله‌ی خراسان، قوس- حوت، شماره‌ی مسلسل ۱۳۱-۱۳۰، صص ۳۱-۲۰.
- ۴-۳۹. شریف، محمد فاضل (۱۳۹۶)، «نوای بیدارگری در مثنوی معنوی»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، ربع سوم و چهارم، شماره‌ی مسلسل ۱۳۴-۱۳۳، صص ۵۵-۳۸.
- ۴-۴۰. قویم، عبدالقیوم (۱۳۹۷)، «حقایق درباره‌ی مولانا و مثنوی و معنوی»، مجله‌ی خراسان، قوس- حوت، شماره‌ی مسلسل ۱۳۸-۱۳۷، صص ۱۳-۶.
- ۴-۴۱. روستایار، سید علیشاه (۱۳۹۷)، «زمینه‌های تجلی عشق در عرفان مولانا»، مجله‌ی خراسان، قوس- حوت، شماره‌ی مسلسل ۱۳۸-۱۳۷، صص ۲۵-۱۴.
- ۴-۴۲. شریف، شریف الله (۱۳۹۷)، «برخی ویژگی‌های زبانی کلام جلال الدین محمد بلخی»، مجله‌ی خراسان، قوس- حوت، شماره‌ی مسلسل ۱۳۸-۱۳۷، صص ۳۷-۲۶.
- ۴-۴۳. آرزو، عبدالغفور (۱۳۹۷)، «شوکران انفصال به اتصال شکرین»، مجله‌ی خراسان، قوس- حوت، شماره‌ی مسلسل ۱۳۸-۱۳۷، صص ۴۹-۳۸.
- ۴-۴۴. شریفی، محمد فاضل (۱۳۹۷)، «موقعیت‌های شکل‌گیری پارادوکس در مثنوی»، مجله‌ی خراسان، قوس- حوت، شماره‌ی مسلسل ۱۳۸-۱۳۷، صص ۶۶-۵۰.
- ۴-۴۵. رستگار، علی شیر (۱۳۹۷)، «پیام مولانا برای انسان معاصر»، مجله‌ی خراسان، قوس- حوت، شماره‌ی مسلسل ۱۳۸-۱۳۷، صص ۷۵-۶۷.
- ۴-۴۶. نظامی، برهان الدین (۱۳۹۷)، «بازتاب داستان‌های خلفای راشدین در مثنوی معنوی»، مجله‌ی خراسان، قوس- حوت، شماره‌ی مسلسل ۱۳۸-۱۳۷، صص ۱۰۶-۷۶.
- ۴-۴۷. حبیبی، صالحه (۱۳۹۷)، «بازتاب امید و خوش بینی در اشعار مولانا»، مجله‌ی خراسان، قوس- حوت، شماره‌ی مسلسل ۱۳۸-۱۳۷، صص ۱۱۹-۱۰۷.
- ۴-۴۸. عابد، عبدالجبار (۱۳۹۷)، «عقل و اندیشه از نظر مولانا»، مجله‌ی خراسان، قوس- حوت، شماره‌ی مسلسل ۱۳۸-۱۳۷، صص ۱۳۴-۱۲۰.

- ۴-۴۹. روان پرور، عبدالصیر (۱۳۹۷)، «تاثیر حکمت مشایی در اندیشه‌ی مولانا»، مجله‌ی خراسان، قوس - حوت، شماره‌ی مسلسل ۱۳۸-۱۳۷، صص ۱۴۹-۱۳۵.
- ۴-۵۰. مبشر، عبدالناصر (۱۳۹۸)، «فن تکرار در غزلیات مولانا جلال الدین محمد بلخی»، مجله‌ی خراسان، دور سوم، ربع اول و دوم، شماره‌ی مسلسل ۱۴۰-۱۳۹، صص ۱۵۹-۱۴۰.
- ۴-۵۱. جرأت، محمد رسول (۱۳۶۰)، «دیالکتیک و انعکاس آن در مثنوی» قسمت اول، مجله‌ی هنر، قوس - جدی، سال چهارم، صص ۴۴-۳۷. قسمت دوم این مقاله در دسترس نگارنده قرار نگرفت.
- ۴-۵۲. جرأت، محمد رسول، (۱۳۶۲)، «بختی بر گستره‌ی جهان بینی مولانا جلال الدین محمد بلخی» قسمت اول، مجله‌ی عرفان، شماره‌ی ۳-۴، جوزا - سرطان، صص ۱۱۵-۱۰۱.
- ۴-۵۳. جرأت، محمد رسول، «بختی بر گستره‌ی جهان بینی مولانا جلال الدین محمد بلخی» قسمت دوم، صص ۱۳۸-۱۲۰، نام مجله‌ی ناشر این قسمت از مقاله نامعلوم است.
- ۴-۵۴. حیدری وجودی، غلام حیدر (۱۳۶۹)، «نیاز روزگار ما به خداوندگار بلخ»، (نای) فصلنامه‌ی کانون دوست‌داران مولانا جلال الدین محمد بلخی، صص ۳۶-۲۹.
- ۴-۵۵. انوری، سرور (۱۳۶۹)، «اندیشه‌های جاودانه‌ی مولوی»، (نای) فصلنامه‌ی کانون دوست‌داران مولانا جلال الدین محمد بلخی، صص ۳۴-۲۸.
- ۴-۵۶. اسد (۱۳۶۹)، «معنای سمبولیک در اشعار مولوی»، (نای) فصلنامه‌ی کانون دوست‌داران جلال الدین محمد بلخی، صص ۶۷-۶۲.
- ۴-۵۷. پولادیان، شبگیر (۱۳۶۹)، «آفتاب در قونیه»، (نای) فصلنامه‌ی کانون دوست‌داران جلال الدین محمد بلخی، صص ۸۴-۸۱.
- ۴-۵۸. رفیع، سمیع (۱۳۹۱)، «روان شناسی مثنوی معنوی»، نشریه‌ی ارمغان ملی، ۶ جدی، شماره‌ی ۱۰۴.
- ۴-۵۹. سیاوش، محمد داوود (۱۳۸۹)، «سیمای عرفان در مثنوی» قسمت اول، نشریه‌ی ارمغان ملی، یکشنبه ۳ اسد، شماره‌ی ۶۴.
- ۴-۶۰. سیاوش، محمد داوود (۱۳۸۹)، «سیمای عرفان در مثنوی» قسمت دوم، نشریه‌ی ارمغان ملی، یکشنبه ۲۴ اسد، شماره‌ی ۶۵.
- ۴-۶۱. سیاوش، محمد داوود (۱۳۸۵)، «سیمای ناپیدای شمس»، ویژه‌نامه‌ی مولانا، ۲۹ حوت، شماره‌ی مسلسل ۱۰. نشر مجدد: پنج شنبه ۳ عجب ۱۳۹۷، نشریه‌ی ارمغان ملی.
- ۴-۶۲. رفیع، سمیع (۱۳۹۰)، «عرفان عشق در کانون خانواده‌ی مولانا»، نشریه‌ی ارمغان ملی، چهارشنبه ۳۰ قوس، شماره‌ی ۹۳.
- ۴-۶۳. سیاوش، محمد داوود (۱۳۸۸)، «منابع و مآخذ مثنوی و معنوی»، نشریه‌ی ارمغان ملی، دوشنبه ۲ قوس، شماره‌ی ۵۷.
- ۴-۶۴. سیاوش، محمد داوود (۱۳۸۹)، «منظور مولانا از موسیقی»، نشریه‌ی ارمغان ملی، یکشنبه ۱۴ قوس، شماره‌ی ۷۴.

- ۶۵-۴-۴. سیاوش، محمد داوود (۱۳۹۵)، «مولانا در شبه قاره» قسمت اول، نشریه‌ی ارمغان ملی، سه شنبه ۷ جدی.
- ۶۶-۴-۴. سیاوش، محمد داوود (۱۳۹۵)، «مولانا در شبه قاره» قسمت دوم، نشریه‌ی ارمغان ملی، پنجشنبه ۹ جدی.
- ۶۷-۴-۴. سیاوش، محمد داوود (۱۳۹۵)، «مولانا در شبه قاره» قسمت سوم، نشریه‌ی ارمغان ملی، جمعه ۱۰ جدی.
- ۶۸-۴-۴. سیاوش، محمد داوود (۱۳۹۵)، «احترام مولانا به جایگاه اجتماعی زن»، نشریه‌ی ارمغان ملی، شنبه ۴ قوس.
- ۶۹-۴-۴. سیاوش، محمد داوود (۱۳۸۹)، «برخی از ویژگی‌های مثنوی معنوی»، نشریه‌ی ارمغان ملی، پنجشنبه ۲۰ عقرب، شماره‌ی
- ۷۰-۴-۴. سیاوش، محمد داوود (۱۳۸۸)، «دیر می خوش دی مثنوی»، نشریه‌ی ارمغان ملی، شنبه ۹ عقرب، شماره‌ی ۵۵.
- ۷۱-۴-۴. احمدی بلندی، سید حیدر (۱۳۹۶)، «صلح از دیدگاه مولانا»، مجله‌ی علمی پژوهشی دانشگاه راه سعادت مزار شریف، شماره‌ی ۲، جوزا، صص ۱۴-۵.
- ۷۲-۴-۴. ممتاز لطیف، خاطره (۱۳۹۶)، «پیوند معنوی شمس و مولوی»، مجله‌ی علمی دانشگاه مولانا مزار شریف، شماره‌ی ۱، سال اول، قوس، صص ۱۹-۱۱.
- ۷۳-۴-۴. فایز، شریف (۱۳۸۶)، «مولانا انسان کامل و شاعر پیامبرگونه»، مجموعه مقالات سمینار جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.
- ۷۴-۴-۴. اکبر، اسماعیل (۱۳۸۶)، «پرورش معنوی انسان در مثنوی»، مجموعه مقالات سمینار جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.
- ۷۵-۴-۴. یارقین ایاز، محمد حلیم (۱۳۸۶)، «نماد فضایل انسانی»، مجموعه مقالات سمینار جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.
- ۷۶-۴-۴. حیدری وجودی، غلام حیدر (۱۳۸۶)، «محبت مولانا با مردم»، مجموعه مقالات سمینار جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.
- ۷۷-۴-۴. مصلح، شاه محمد (۱۳۸۶)، «برخی از خصایل انسانی و شمایل نیکوی مولانا»، مجموعه مقالات سمینار جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.
- ۷۸-۴-۴. ضیاء، اسدالله (۱۳۸۶)، «یک رنگی رنگ‌ها در مثنوی معنوی»، مجموعه مقالات سمینار جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.
- ۷۹-۴-۴. صلاحی، محمد نبی (۱۳۸۶)، «د مولانا جلال الدین بلخی اسلامی پیغام»، مجموعه مقالات سمینار جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.
- ۸۰-۴-۴. مهجور، عبدالعزیز (۱۳۸۶)، «صلح از نظر مولانا»، مجموعه مقالات سمینار جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.

- ۴-۸۱. غوریانی، احمد شعیب (۱۳۸۶)، «علل و مبنای کثرت گرایي در اندیشه و عرفان مولانا»، مجموعه مقالات جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.
- ۴-۸۲. وفا سمندر، محمد انور (۱۳۸۶)، «مولانا، شمس‌آو دِ روح سفر»، مجموعه مقالات جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.
- ۴-۸۳. اعزامی، سعید عمر (۱۳۸۶)، «مسئولیت انسان در اندیشه‌ی مولانا»، مجموعه مقالات جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.
- ۴-۸۴. رفیع، حبیب الله (۱۳۸۶)، «سلور سوه کاله ورنه اندی دِ مثنوی دِ اتیا نسخو له منجی تهیه شوی انتقادی متن»، مجموعه مقالات جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.
- ۴-۸۵. فقهی، فضل الرحمن (۱۳۸۶)، «ادیان از دیدگاه مولانا»، مجموعه مقالات جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.
- ۴-۸۶. ظریف، مریم (۱۳۸۶)، «محبت به انسان در آثار مولانا»، مجموعه مقالات جایگاه کرامت انسانی در آثار مولانا، انجمن قلم بدستان افغانستان و کمیسیون حقوق بشر.
- ۴-۸۷. ضیاء، اسدالله (۱۳۸۳)، «نمونه‌هایی از روانشناسی ابعاد شخصیت در مثنوی مولانا»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، شماره‌ی ۳-۴، میزان-حوت، صص ۱۳۶-۱۲۵.
- ۴-۸۸. ضیاء، اسدالله (۱۳۸۶)، «تأمل روان شناسانه بر حکایه‌ی پادشاه و کنیزک و زرگر در مثنوی مولانا»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، ویژه‌ی سال مولانا، صص ۱۱۱-۹۷.
- ۴-۸۹. ضیاء، اسدالله (۱۳۸۶)، «حضور اقوام در مثنوی معنوی مولانا»، مجموعه مقالات پیام مولانا برای امروزیان، مرکز تعاون افغانستان (متا).
- ۴-۹۰. ضیاء، اسدالله (۱۳۹۵)، «جلوه‌های روان شناختی در مثنوی معنوی»، همایش بین‌المللی خداوندگار بلخ، ولایت بلخ.
- ۴-۹۱. رویین، رازق (۱۳۹۵)، «مولوی شناسی در افغانستان، ترکیه و ایران»، همایش بین‌المللی خداوندگار بلخ، ولایت بلخ.
- ۴-۹۲. ناظمی، عبداللطیف (۲۰۱۱) مصادف با ۱۳۹۰ هجری شمسی، «مثنوی معنوی؛ کتاب ضاله یا قرآنی به زبان فارسی دری»، <https://m.dw.com/fa-af> بخش فارسی دری سایت دویچه وله، کشور آلمان.
- ۴-۹۳. بشیر، علی اصغر (۱۳۵۲)، «نقدی بر نئی نامه»، ماهنامه‌ی ادبی هرات، دور ۳، سال ۴۰، شماره‌ی ۱۱، صص ۸-۱۰.
- ۴-۹۴. بشیر، علی اصغر (۱۳۵۳)، «شمس رحمت»، ماهنامه‌ی ادبی هرات، دور ۳، سال ۴۱، شماره‌ی ۱، صص ۵-۶ و ۴۰.
- ۴-۹۵. بلخی، محمد کریم (۱۳۵۳)، «شیخ شیراز و مولوی بلخ»، دور ۳، سال ۴۱، صص ۷-۸.
- ۴-۹۶. رهیاب، محمد ناصر (۱۳۴۹)، «سخنی از اشعار مولانای بلخ»، ماهنامه‌ی ادبی هرات، دور ۳، سال ۳۷، شماره‌ی ۹، صص ۲۶-۲۷.

- ۹۷-۴-۴. شبگیر پولادیان، جلیل (۱۳۶۰). «عشق، عرفان و تصوف در غزلیات مولوی بلخی»، ماهنامه‌ی ادبی هرات، دور ۳، سال ۴۸، شماره‌ی ۵ و ۶، صص ۱۲-۱۳ و ۴۱-۴۲.
- ۹۸-۴-۴. فکری سلجوقی، عبدالرئوف (۱۳۳۵)، «آخرین غزل مولانای بلخی»، ماهنامه‌ی ادبی هرات، دور ۲، سال ۱۰، شماره‌ی ۱۲، صص ۲۰-۲۲.
- ۹۹-۴-۴. مجاهد، محمد کریم (۱۳۵۲)، «گل و بهار در نگاه جلال الدین بلخی»، ماهنامه‌ی ادبی هرات، دور ۳، سال ۴۰، شماره‌ی ۱، صص ۷-۸ و ۴۱-۴۲.
- ۱۰۰-۴-۴. ملیح (۱۳۶۰)، «عشق، عرفان و تصوف در غزلیات مولوی بلخی»، ماهنامه‌ی ادبی هرات، دور ۳، سال ۴۸، شماره‌ی ۵ و ۶، صص ۱۳-۱۲ و ۴۱-۴۲.
- ۱۰۱-۴-۴. نیک سیر، عبدالغنی (۱۳۵۰)، ماهنامه‌ی ادبی هرات، دور ۳، سال ۳۸، شماره‌ی ۲، صص ۲۱-۱۸.
- ۱۰۲-۴-۴. نیک سیر، عبدالغنی (۱۳۵۴)، ماهنامه‌ی ادبی هرات، دور ۳، سال ۴۲، شماره‌ی ۴، صص ۱۰-۸ و ۳۱-۳۰.
- ۱۰۳-۴-۴. «نی نامه»، روزنامه‌ی اصلاح (هرات)، دور ۲، سال ۱۱، شماره‌ی ۱، حمل ۱۳۳۷، صص ۳۸-۳۷، نویسنده: نامعلوم.
- ۱۰۴-۴-۴. رجایی، مسعود (۱۳۸۱)، «اصطلاحات عرفانی در مثنوی و معنوی»، دو هفته‌نامه‌ی اورنگ هشتم (هرات)، سال ۴، شماره‌ی ۱، ص ۱۸.
- ۱۰۵-۴-۴. رامیار، جواد (۱۳۸۶)، «جایگاه تأویل در مثنوی و معنوی»، دو هفته‌نامه‌ی اورنگ هشتم (هرات)، سال ۹، شماره‌ی پی‌هم ۴۴، صص ۴۸-۵۰.
- ۱۰۶-۴-۴. صبا، سید نور الحق (۱۳۸۱)، «درنگی بر حکایت شاه و کنیزک از مثنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی» قسمت اول، دو هفته‌نامه‌ی اورنگ هشتم (هرات)، سال ۴، شماره‌ی ۲ (پی‌هم ۳۰)، صص ۲-۴ و ۱۷.
- ۱۰۷-۴-۴. صبا، سید نور الحق (۱۳۸۱)، «درنگی بر حکایت شاه و کنیزک از مثنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی» قسمت دوم، دو هفته‌نامه‌ی اورنگ هشتم (هرات)، سال ۴، شماره‌ی ۳ (پی‌هم ۳۱)، صص ۱۲-۶.
- ۱۰۸-۴-۴. صبا، سید نور الحق (۱۳۸۱)، «درنگی بر حکایت شاه و کنیزک از مثنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی» قسمت سوم، دو هفته‌نامه‌ی اورنگ هشتم (هرات)، سال ۴، شماره‌ی ۴ (پی‌هم ۳۲)، صص ۱۱-۱۲.
- ۱۰۹-۴-۴. صبا، سید نور الحق (۱۳۸۱)، «درنگی بر حکایت شاه و کنیزک از مثنوی مولانا جلال الدین محمد بلخی» قسمت چهارم، دو هفته‌نامه‌ی اورنگ هشتم (هرات)، سال ۴، شماره‌ی ۵ (پی‌هم ۳۳)، صص ۱۳-۲.
- ۱۱۰-۴-۴. غوریانی، شعیب (۱۳۸۶)، «خسونت پرهیزی مولانا»، دو هفته‌نامه‌ی اورنگ هشتم (هرات)، سال ۹، شماره‌ی پی‌هم ۴۴، صص ۴۷-۴۵.

- ۱۱۱-۴-۴. فرهنگ، غلام یحیی (۱۳۸۲)، «در ژرفای اندیشه‌ی مولانا»، دو هفته نامه‌ی اورنگ هشتم (هرات)، سال ۵، شماره‌ی ۳ (پی هم ۳۶)، صص ۴۱-۴۵.
- ۱۱۲-۴-۴. فرهنگ، غلام یحیی (۱۳۸۷)، «افکار مولوی در آیینی آثار او»، دو هفته نامه‌ی اورنگ هشتم (هرات)، سال ۱۰، شماره‌ی پی هم ۴۵، صص ۱۱-۶.
- ۱۱۳-۴-۴. نیک سیر، عبدالغنی (۱۳۷۹)، «مثنوی و ناله‌ی نای»، دو هفته نامه‌ی اورنگ هشتم (هرات)، سال ۲، شماره‌ی ۲ (پی هم ۱۶)، ص ۱۱.
- ۱۱۴-۴-۴. نیک سیر، عبدالغنی (۱۳۸۰)، «مولانای بلخ، شاعر زمانه‌ها»، دو هفته نامه‌ی اورنگ هشتم (هرات)، سال ۳، شماره‌ی ۴ (پی هم ۲۳)، صص ۳-۲.
- ۱۱۵-۴-۴. نیک سیر، عبدالغنی (۱۳۸۲)، «مولانا در شعر اقبال»، دو هفته نامه‌ی اورنگ هشتم (هرات)، سال ۵، شماره‌ی ۴ (پی هم ۳۷)، صص ۱۲-۹.
- ۱۱۶-۴-۴. «اصطلاحات عرفانی در سخن مولانای بلخی»، دو هفته نامه‌ی اورنگ هشتم (هرات)، سال ۳، شماره‌ی ۴ (پی هم ۲۵ و ۲۶)، اسد و سنبله‌ی (۱۳۸۰)، صص ۱۵-۱۴، نویسنده: نامعلوم.
- ۱۱۷-۴-۴. برزین مهر، عبدالغنی (۱۳۸۶)، «مروری به زنده‌گانی حضرت مولانا جلال الدین محمد بلخی»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، سال ۱۹، صص ۲۸-۱.
- ۱۱۸-۴-۴. حبیب، حبیب الله (۱۳۸۶)، «تجلی عشق در کلام مولانا»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، سال ۱۹، صص ۳۷-۲۹.
- ۱۱۹-۴-۴. ثواب، عبدالاحمد (۱۳۸۶)، «گنج نامه‌ی مولانا»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، سال ۱۹، صص ۵۸-۳۸.
- ۱۲۰-۴-۴. دور اندیش، صالح محمد (۱۳۸۶)، «جلال الدین محمد بلخی و ویژه لقب‌های وصفی‌اش (مولانا، مولوی، خداوندگار)»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، سال ۱۹، صص ۶۷-۵۹.
- ۱۲۱-۴-۴. راسخ، محمد صالح (۱۳۸۶)، «ویژگی‌های نظریات تصوفی و فلسفی مولانا جلال الدین محمد بلخی»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، سال ۱۹، صص ۸۰-۶۸.
- ۱۲۲-۴-۴. حارس، اسدالله (۱۳۸۶)، «ویژگی‌های طنزی در چند قصه‌ی مثنوی مولانا»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، سال ۱۹، صص ۹۶-۸۱.
- ۱۲۳-۴-۴. عصیان، محمد صادق (۱۳۸۶)، «رنگ در مثنوی مولانا»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، سال ۱۹، صص ۱۲۵-۹۹.
- ۱۲۴-۴-۴. رشیدی، عبدالظاهر (۱۳۸۶)، «اندیشه‌ی مولانا زمانه‌ها را درنورید»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، سال ۱۹، صص ۱۲۸-۱۲۶.
- ۱۲۵-۴-۴. غفاری، حبیب الرحمن (۱۳۸۶)، «سرچشمه‌های شناخت مولانا و طریقه‌ی مولویه»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، سال ۱۹، صص ۱۴۱-۱۳۶.
- ۱۲۶-۴-۴. وزیر، ویانا (۱۳۸۶)، «کاربرد عبارات‌های اضافی و توصیفی در برخی از فصل‌های فیه ما فیه»، مجله‌ی علمی دانشگاه بلخ، سال ۱۹، صص ۱۴۹-۱۴۲.

۴-۱۲۷. سید محی الدین (۱۳۹۸)، «د مولانا د «مثنوی معنوی» د پښتو ژباړو پيژندنه او تحلیلی کتنه»، مجله‌ی خراسان، اکادمی علوم افغانستان، دور دوم، شماره‌ی مسلسل ۱۳۷-۱۳۸، صص 150-164.

۴-۱۲۸. آرزو، عبدالغفور (۱۳۹۸)، «شوکران انفصال به اتصال شکرین»، مجله‌ی خراسان، اکادمی علوم افغانستان، دور دوم، شماره‌ی مسلسل ۱۳۷-۱۳۸، صص ۳۸-۴۹.

۴-۱۲۹. نایب خیل، لینا روحی (۱۳۹۸)، «مفهوم مرگ و زنده‌گی از دید مولانا»، مجله‌ی خراسان، اکادمی علوم افغانستان، دور سوم، شماره‌ی مسلسل ۱۴۱-۱۴۲، صص ۱۶۸-۱۸۰.

۴-۱۳۰. رسولی، سیما (1399)، «نگاهی گذرا به آثار مولانا جلال الدین محمد بلخی»، مجله‌ی خراسان، اکادمی علوم افغانستان، دور سوم، ربع اول و دوم، شماره‌ی مسلسل ۱۴۳-۱۴۴، صص 215-225.

۴-۵. فهرست آثار خطی موجود در آرشیف ملی افغانستان

فهرست حاضر بر اساس اطلاعات اخذ شده از مسئولان آرشیف ملی و به گونه‌ی تخصصی در سه بخش: مثنوی معنوی، دیوان شمس و لب لباب ثبت گردیده است. یافته‌ها حاکی از آن است که ۸۵.۴٪ آثار خطی موجود در آرشیف ملی افغانستان که پیرامون مولانا نگاشته شده‌اند در مورد مثنوی و معنوی او هستند. این در حالی است که تزئینات انجام شده در نسخه‌های خطی مرتبط با مثنوی معنوی در مقایسه با سایر نسخ خطی موجود مرتبط با مولانا زیباتر و ظریف‌تر هستند. این تزئینات شامل انواع مینیاتورهای مذهب، ملون و مرصع نشان، صفحات مجدول مطلا و کمند اندازی شده، استفاده از رنگ‌های زیبا و برجسته در هنگام تحریر و استفاده از انواع پوش‌های چرمی و غیر چرمی خاص و منحصر به فرد در زمان کتابت است. این نکته‌گویای عشق و علاقه‌ی مردم افغانستان به مثنوی معنوی نسبت به سایر آثار مولانا جلال الدین محمد بلخی است. نکته‌ی قابل تأمل دیگر استفاده از ابیات مشابه در فرجام کتابت‌ها، با وجود فاصله‌های زمانی بلند مانند یک قرن است؛ این ابیات در مواردی متفاوت از یکدیگر نگارش یافته‌اند، مانند:

قصه کوتاه کن که رفتم در حجاب   گردشش باشی همیشه زان هوا

(یادگارین خلیل، ۱۰۳۹ ه. ق)

قصه کوتاه کن که رفتم در حجاب   همین خموش والله اعلم بالصواب

(اسکندر بن محمود، ۸۸۰ ه. ق)

قصه کوتاه کن مکن دل‌ها کباب   ختم کن والله اعلم بالصواب

(نامعلوم)

از مشهورترین این ابیات می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

قصه کوتاه کن که رفتم در حجاب   همین خموش والله اعلم بالصواب

***

بام گردون که از او آید نوا   گردشش باشی همیشه زان هوا

***

گر تو خواهی باقی این گفتگو   ای اخی در دفتر چهارم بجو

***

تا خدایش باز صاف و خوش کند او که تیره‌اش کرد هم صافاش کند

***

یک جماعت زین عجایب کارها زین عجب والله اعلم بالرشاد

اکنون برای جلوگیری از افزایش حجم مقاله به ارائه‌ی معلوماتی مختصر درباره‌ی تعدادی از نسخ خطی مرتبط با مولانا اکتفا می‌گردد. فهرست کامل و دقیق این نسخ در تحقیق مولانا پژوهی در افغانستان پیشکش حضور علاقمندان این بخش می‌گردد.

۴-۵-۱. نام کتاب: مثنوی معنوی، ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی، کاتب: نامعلوم، سال کتابت: ۱۲۷۵ هجری قمری مطابق با سال ۱۲۳۲ خورشیدی، زبان: دری، تزئینات: در آغاز هر دفتر یک سر لوحه‌ی منقش زیبا و مینیاتوری موجود است و تمام اوراق به شکل عمودی جدول کشی شده و عناوین به شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق ریز، نوع کاغذ: ابریشمی، قطع کتاب: ۲۳×۱۴ سانتی‌متر، قطع متن: ۲۰×۹.۵ سانتی‌متر، تعداد اوراق: ۲۸۹ ورق، تعداد سطر: ۲۵ سطر، جلد: قلمدانی منقش، آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: هست باقی شرح این لیکن درون * بسته شد دیگر نمی‌آید برون. این نسخه دارای شش دفتر مکمل بوده، اکثر اوراق آب رسیده، لکه‌دار و وصله شده است. حواشی کتاب در بعضی از قسمت‌ها شاریدگی داشته و دارای مهر آرشیف ملی و کتابخانه‌ی ملی است.

۴-۵-۲. نام کتاب: مثنوی معنوی، ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی، کاتب: نامعلوم، سال کتابت: ۱۲۶۶ هجری قمری مطابق با سال ۱۲۲۳ خورشیدی، زبان: دری، تزئینات: دارای شش سر لوحه‌ی منقش مینیاتوری شده‌ی عالی است. تمامی اوراق آن مجدول و کمندانازی و در بعضی از صفحات مینیاتوری‌های مثلثی شکل موجود است. عناوین به شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق، نوع کاغذ: کشمیری، قطع کتاب: ۲۱.۵×۱۲ سانتی‌متر، قطع متن: ۱۴×۶ سانتی‌متر، تعداد اوراق: ۲۲۴ ورق، تعداد سطر: ۱۹ سطر، جلد: چرم سیاه ساده، آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند، انجام: قصه کوتاه کن که رفتم در حجاب * همین خمش والله اعلم بالصواب. این نسخه نسبتاً سالم است و در حواشی آن اشعار مثنوی ذکر گردیده است و دارای مهر آرشیف ملی است.

۴-۵-۳. نام کتاب: مثنوی معنوی، ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی، کاتب: نامعلوم، سال کتابت: ۱۲۵۵ هجری قمری مطابق با سال ۱۲۱۲ خورشیدی، زبان: دری، تزئینات: در آغاز هر دفتر یک سر لوحه‌ی مینیاتوری و ملون مرصع نشان موجود است. تمامی صفحات به شکل عمودی مجدول طلایی کار شده‌اند. عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق، نوع کاغذ: ملون فرنگی، قطع کتاب: ۱۸.۵×۱۲ سانتی‌متر، قطع متن: ۱۴.۵×۸ سانتی‌متر، تعداد اوراق: ۳۹۸ ورق، تعداد سطر: ۲۴ سطر، جلد: چرم جگری ضربی‌دار، آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: قصه کوتاه ساختم دل‌ها کباب * بس کنم والله اعلم بالصواب. در این نسخه آمده که این شرح بر حسب اخلاص و ارادت برای نواب عبدالجبار خان و عبدالغیاث خان محمود نوشته شده است. این نسخه دارای مهر آرشیف ملی و کتابخانه‌ی ملی است.

۴-۵-۴. نام کتاب: مثنوی، ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی، کاتب: محمد شاه، سال کتابت: ۱۲۶۵ هجری قمری مطابق با سال ۱۲۲۲ خورشیدی، زبان: دری، تزیینات: در آغاز هر دفتر یک سر لوحه‌ی مینیاتوری منقش مذهب و ملون موجود است. جدول‌کشی‌های اوراق طلایی و حاشیه‌ها کمند اندازی شده‌اند. عناوین به شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق، نوع کاغذ: کشمیری، قطع کتاب: ۱۹.۵×۱۱.۵ سانتی متر، قطع متن: ۱۵.۵×۷.۵ سانتی متر، تعداد اوراق: ۵۳۷ ورق، تعداد سطر: ۵۳۷ ورق، جلد: چرم سیاه بالک‌دار. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: بام گردون راز و ناید نوا * گردشش باشد همه زان هوا. این نسخه سالم و دارای شش دفتر است و دارای مهر آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه است.

۴-۵-۵. نام کتاب: مثنوی معنوی، ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی، کاتب: نامعلوم، سال کتابت: ۱۲۳۶ هجری قمری مطابق با سال ۱۱۹۳ خورشیدی، زبان: دری، تزیینات: در آغاز هر دفتر یک سر لوحه‌ی مینیاتوری منقش مذهب و ملون موجود است. تمامی اوراق دارای جدول‌های عمودی طلاکاری و کمنداندازی است. عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق، نوع کتاب: خوقندی، قطع کتاب: ۳۱×۲۱.۵ سانتی متر، قطع متن: ۱۹×۱۲.۵ سانتی متر، تعداد اوراق: ۳۶۹ ورق، تعداد سطر: ۲۱ سطر، جلد: قطعه‌ی سرخ مهردار و قاعده‌ی زویا چرم جگری. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: بام گردون که از او آید نوا * گردشش باشی همیشه زان هوا. این نسخه دارای شش دفتر کامل بوده و اوراق آن اندکی آب رسیده و لکه‌دار هستند. در آغاز و انجام آن مهر آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه موجود است.

۴-۵-۶. نام کتاب: مثنوی معنوی، ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی، کاتب: میر اعظم ابن محمد رجب بلخی، سال کتابت: ۱۲۴۳ هجری قمری مطابق با سال ۱۲۰۰ خورشیدی، زبان: دری، تزیینات: در آغاز هر دفتر یک سر لوحه‌ی منقش مینیاتوری موجود است. حاشیه‌ی صفحات اول و دوم دفتر ششم با گل‌های ظریف مزین گردیده است. تمامی اوراق دارای جدول‌های ملون هستند. عناوین به شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق، نوع کاغذ: کشمیری، قطع کتاب: ۲۷.۵×۱۷ سانتی متر، قطع متن: ۲۰.۵×۱۱ سانتی متر، تعداد اوراق: ۳۳۵ ورق، تعداد سطر: ۲۳ سطر، جلد: بخارایی ضربی‌دار. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: تا کی شد نامه نامی تمام * از عنایات خدایی والسلام. این نسخه دارای شش دفتر کامل بوده، اوراق آن اندکی آب رسیده، لکه‌دار و وصله شده است و دارای مهر آرشیف ملی و کتابخانه‌ی ملی است.

۴-۵-۷. نام کتاب: دفتر اول مثنوی معنوی و زبده الاخبار، ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی و خواجه بهاء‌الحق، کاتب: نامعلوم، سال کتابت: ۱۲۶۴ هجری قمری مطابق با سال ۱۲۰۳ خورشیدی، زبان: دری، تزیینات: ندارد. نوع خط: نستعلیق، نوع کاغذ: کشمیری، قطع کتاب: ۲۴.۵×۱۴ سانتی متر، قطع متن: ۱۴×۶.۵ سانتی متر، تعداد اوراق: ۱۱۵ ورق، تعداد سطر: ۱۳ سطر. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: سفر شیخ ایمان مرید گفته‌اند با این معنی نیز راست می‌آید. در این

نسخه بعضی از صفحات آب رسیده، لکه‌دار و دارای سوختگی هستند. در صفحات اول و آخر مهر آرشیف ملی موجود است.

۴-۵-۸. نام کتاب: مثنوی معنوی، ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی، کاتب: نامعلوم، سال کتابت: ۱۲۶۰ هجری قمری مطابق با سال ۱۲۱۷ خورشیدی، زبان: دری، تزئینات: فقط عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق، نوع کاغذ: خوقندی، قطع کتاب: ۳۰×۲۱ سانتی متر، قطع متن: ۲۰×۱۰.۵ سانتی متر، تعداد اوراق: ۲۶۱ ورق. تعداد سطر: ۲۰ سطر، جلد: چرم قهوه‌ای مندرس. آغاز: ای ضیاء الحق حسام الدین تویی * که گذشت از مه به نورت مثنوی. انجام: پس بگفتی فیض کن جان همه. در این نسخه تمامی صفحات آب رسیده، لکه‌دار، وصله شده و شاریده هستند. این نسخه دارای مهر آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه است.

۴-۵-۹. نام کتاب: مثنوی معنوی، ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم، سال کتابت: ۱۲۳۶ هجری قمری مطابق با سال ۱۱۹۳ خورشیدی، زبان: دری، تزئینات: در آغاز هر دفتر یک سر لوحه‌ی مینیاتوری منقش به شکل طاقچه‌ای موجود است. تمامی صفحات دارای جدول‌های طلاکاری شده و عمودی هستند. عناوین به رنگ شنگرف و کمندانازی هستند. نوع خط: نستعلیق، نوع کاغذ: خوقندی، قطع کتاب: ۲۹.۵×۱۹ سانتی متر، قطع متن: ۲۱×۱۲ سانتی متر، تعداد اوراق: ۳۶۵ ورق، تعداد سطر: ۱۹ سطر، جلد: چرم قهوه‌ای ضربی دار. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: حین بجو تریاق قارون ای غلام * تا شوی فاروق درون والسلام. در این نسخه در آغاز هر دفتر فهرست مندرجات به رنگ سرخ نگاشته شده است. دفتر ششم ناقص است. در بعضی صفحات حواشی و مطالبی مرتبط با متن نوشته شده است. صفحات این نسخه نسبتاً آب رسیده، لکه‌دار و وصله شده هستند. این نسخه دارای مهر آرشیف ملی است.

۴-۵-۱۰. نام کتاب: مثنوی معنوی، ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی، کاتب: محمد شفیع، سال کتابت: ۱۱۰۲ هجری قمری مطابق با سال ۱۰۵۹ خورشیدی، زبان: دری، تزئینات: تمامی صفحات کتاب مجدول و ملون هستند و عناوین به رنگ سرخ نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق، نوع کاغذ: هندی، قطع کتاب: ۳۱.۵×۲۱ سانتی متر، قطع متن: ۲۳.۵×۱۳ سانتی متر، تعداد اوراق: ۴۰۸ ورق، تعداد سطرها در هر ورق: مختلف، جلد: چرم زرد رنگ مجدول. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: بام گردون را ازو آید هوا * گردشش باشد همیشه زان نوا. این نسخه دارای شش دفتر کامل بوده اما صفحات آن آب رسیده، لکه‌دار و وصله شده است. در صفحه‌ی اول و آخر آن مهر آرشیف ملی و موزیم ملی موجود است.

۴-۵-۱۱. نام کتاب: مثنوی معنوی، ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: عبدالحمید بن معین الدین الحسینی الصفوی. سال کتابت: ۱۱۱۷ هجری قمری مطابق با سال ۱۰۷۴ خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: در آغاز هر دفتر یک سر لوحه‌ی منقش زیبا به شکل بسیار ظریف مینیاتور کاری شده است. صفحه‌ی آخر اکثر دفترها دارای یک مینیاتوری به شکل مستطیل است و متباقی صفحات مجدول مطلا و کمندانازی شده است. عناوین به شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق ریز. نوع کاغذ: ابریشمی ملون. قطع کتاب: ۲۱.۵×۱۲ سانتی متر. قطع متن: ۱۴.۵×۶.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۴۸۰ ورق. تعداد سطر در

هر ورق: ۱۷ سطر. جلد: چرم سرخ. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می کند * از جدایی‌ها شکایت می کند. انجام: قصه کوتاه کن که رفتم در حجاب * همین خموش والله اعلم بالصواب. در این نسخه قبل از ارائه متن، فهرست عناوین در ۹ صفحه نوشته شده است. در حواشی بعضی صفحات اشعار تفسیر شده است. صفحات اندکی آب رسیده و لکه‌دار هستند و در صفحه‌ی اول و آخر کتاب مهر آرشیف ملی موجود است.

۴-۵-۱۲. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: عبدالطیف ابن عبدالله العباسی. سال کتابت: ۱۱۲۶ هجری قمری مطابق با سال ۱۰۸۳ خورشیدی. زبان: دری. تزیینات: ندارد و تنها عناوین به سنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: هندی. قطع کتاب: ۲۳×۳۴ سانتی متر. قطع متن: ۲۱×۱۲.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۱۷۵ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۳ سطر. جلد: چرم جگری ضربی‌دار بالک‌دار. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می کند * از جدایی‌ها شکایت می کند. انجام: گر تو خواهی باقی این گفتگو * ای اخی در دفتر چهارم بجو. در این نسخه تنها سه دفتر از شش دفتر مثنوی معنوی گنجانیده شده است. اوراق آن موربانه خورده، آب رسیده، لکه‌دار، وصله‌دار و شاریده هستند. در صفحات اول و آخر کتاب مهر آرشیف ملی و کتابخانه‌ی ملی موجود است.

۴-۵-۱۳. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: محمد شاه ولد شیخ رسول بن شیخ شبان. سال کتابت: ۱۱۶۹ هجری قمری مطابق با سال ۱۱۲۶ خورشیدی. زبان: دری. تزیینات: در ابتدای هر دفتر سر لوحه‌ی مینیاتوری مذهب ملون موجود است و تمامی صفحات جدول و کمنداندازی است. عناوین به رنگ سنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: کشمیری ملون. قطع کتاب: ۲۹×۱۷ سانتی متر. قطع متن: ۲۲×۱۲ سانتی متر. تعداد اوراق: ۴۹۰ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۵ سطر. جلد: چرم سیاه زرکوب، قاعده و حواشی چرم سرخ. آغاز: ای ضیاءالحق حسام الدین تویی * که گذشت از مه به نورت مثنوی. انجام: بام گردون را ازو آید هوا * گردشش باشد همیشه زان هوا. این نسخه کامل نبوده و تنها دارای دفتر چهارم، پنجم و ششم مثنوی معنوی است. نسخه‌ی مذکور ثابت بوده دارای اندکی چملمکی است. در آغاز و انجام آن دو مهر مربع شکل به رنگ سبز از مدیریت بورد مسلکی و هم‌چنان یک مهر مدور معشوش به رنگ بنفش موجود است.

۴-۵-۱۴. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: ۱۰۲۱ هجری قمری مطابق با سال ۹۸۳ خورشیدی. زبان: دری. تزیینات: در آغاز هر دفتر یک سر لوحه‌ی مینیاتوری مذهب تشعیری و حواشی جدول با گلبرگ‌های طلایی موجود است. پنج صفحه دیگر آن به سر لوحه‌های مینیاتوری مذهب ملون تزیین شده است. تمامی اوراق به طور کامل کمنداندازی شده است. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۲۳×۱۳ سانتی متر، قطع متن: ۱۶×۷.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۲۴۷ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۶ سطر. جلد: چرم سرخ ضربی‌دار. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می کند * از جدایی‌ها شکایت می کند. این نسخه دارای شش دفتر مثنوی معنوی است که آغاز هر دفتر با سر لوحه نشان داده شده است. اوراق آن آب رسیده، لکه‌دار، موربانه خورده و ترمیم شده می‌باشند. در حواشی کتاب موضوعاتی از مثنوی معنوی گنجانده شده است.

۴-۵-۱۵. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: عبدالطیف ابن عبدالله عباسی. سال کتابت: ۱۰۳۲ هجری قمری مطابق با سال ۹۸۹ خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: این نسخه دارای یازده سر لوحه‌ی مینیاتوری اعلی‌مذهب و ملون کاری شده است. تمامی اوراق دارای جداول گلایی به شکل عمودی و کمنداندازی است. عناوین به سنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق خوش ریز. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۱۲.۵×۲۱.۵ سانتی متر. قطع متن: ۸.۵×۱۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۴۴۵ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۹ سطر. جلد: چرم سرخ ضربی دار (صحاف سید عبدالله). آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: بام گردون که از او آید نوا * گردشش باشی همیشه زان هوا. اوراق این نسخه آب رسیده، لکه‌دار و وصله شده هستند. در آغاز و فرجام کتاب مهر آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه موجود است.

۴-۵-۱۶. نام کتاب: مثنوی شریف. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: یادگار بن خلیل. سال کتابت: ۱۰۳۹ هجری قمری مطابق با سال ۹۹۶ خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: در آغاز هر دفتر یک مینیاتوری ساده موجود است. تمامی اوراق مجدول ملون و به شکل عمودی است. عناوین به رنگ سنگرف نگاشته شده‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۱۸×۲۴ سانتی متر. قطع متن: ۱۲×۱۳ سانتی متر. تعداد اوراق: ۳۰۰ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۵ سطر. جلد: قطعه، قاعده و زوایا چرم جگری. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: قصه کوتاه کن که رفتم در حجاب * گردشش باشی همیشه زان هوا. در این نسخه تمامی اوراق آب رسیده، لکه‌دار و وصله شده و ترمیم طلب هستند؛ اثر آب رسیده‌گی بعضی اوراق چملمکی دارد و حواشی آن شاریده است.

۴-۵-۱۷. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: جنید قادری بن بایزید. سال کتابت: ۱۰۴۳ هجری قمری مطابق با سال ۱۰۰۰ خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: این نسخه دارای سه سر لوحه‌ی کتیبه مانند مینیاتوری شده است؛ متباقی اوراق مجدول و کمنداندازی شده است. عناوین به رنگ سنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۱۷×۲۵.۵ سانتی متر. قطع متن: ۱۱×۲۰ سانتی متر. تعداد اوراق: ۲۱۸ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۷ سطر. جلد: چرم جگری تاپه‌دار. آغاز: ای ضیاءالحق حسام الدین تویی * که گذشت از مه به نورت مثنوی. انجام: عمر معدود و شمرده چون دمی * در ره حق گردد آن منتهی. در این نسخه در حواشی کتاب اشعاری نیز نگارش یافته است. اوراق کتاب آب رسیده، لکه‌دار، وصله شده، موش خورده و شاریده هستند. در اول و آخر کتاب مهر آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه موجود است.

۴-۵-۱۸. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: محمد بابا ابن صوفی دوست محمد علی. سال کتابت: ۱۰۶۴ هجری قمری مطابق با سال ۱۰۲۱ خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: ندارد، تنها عناوین به رنگ سرخ نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: هندی. قطع کتاب: ۱۹×۲۴.۵ سانتی متر. قطع متن: ۱۴×۱۹ سانتی متر. تعداد اوراق: ۳۱۵ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۳ سطر. جلد: قطعه رویه کپره سبز. آغاز: آن حکیم مهربان چون راز یافت. انجام: عمر ده روزه که در طاعت ... شود. در این نسخه از مثنوی معنوی، دفتر اول ناقص بوده و پنج دفتر دیگر کامل هستند. اوراق کتاب آب رسیده، لکه‌دار با حواشی موش خورده هستند. در آغاز و انجام کتاب مهر آرشیف ملی موجود است.

۴-۵-۱۹. نام کتاب: مثنوی معنوی شریف. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی، کاتب: نامعلوم. سال کتابت: ۱۰۷۹ هجری قمری مطابق با ۱۰۳۶ خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: تمامی صفحات این نسخه مجدول به رنگ سرخ است و صفحه‌ی اول آغاز هر دفتر دارای سر لوحه‌های مینیاتوری مذهب ملون است. عناوین به شنگرف نگاشته شده‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۲۲×۳۴ سانتی متر. قطع متن: ۱۵×۲۳ سانتی متر. تعداد اوراق: ۲۰۷ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۱ سطر. جلد: چرم سیاه ضربی‌دار. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: گر تو خواهی باقی این گفتگو * ای اخی در دفتر چهارم بجو. این نسخه تنها دارای دفتر اول، دوم و سوم مثنوی معنوی است و متباقی دفترها موجود نیست. در آغاز کتاب پیشگفتاری ۱۴ صفحه‌ای و در ادامه‌ی آن فهرست مندرجات نگاشته شده است. قبل از آغاز هر دفتر مقدمه‌ای به زبان عربی تحریر شده است. اوراق این نسخه آب رسیده، لکه‌دار و موربانه خورده هستند. در آغاز و فرجام کتاب مهر آرشیف ملی موجود است.

۴-۵-۲۰. نام کتاب: مثنوی شریف (دوم). ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: ۱۰۸۱ هجری قمری مطابق با سال ۱۰۳۸ خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: تنها عناوین به رنگ سرخ نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق شکسته. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۱۸×۲۸.۵ سانتی متر. قطع متن: ۱۰.۵×۱۹ سانتی متر. تعداد اوراق: ۶۰ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۱ سطر. جلد: چرم قهوه‌ای. آغاز: مدتی این مثنوی تأخیر شد * مهاتی بایست تا خون شیر شد. انجام: یک جماعت زین عجایب کارها * زین عجب والله اعلم با ارشاد. اوراق این نسخه آب رسیده، لکه‌دار، وصله شده و در بعضی قسمت‌ها جدا شده از کتاب هستند.

۴-۵-۲۱. نام کتاب: مثنوی معنوی شریف. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: اسکندر بن محمود. سال کتابت: ۸۸۰ هجری قمری مطابق با سال ۸۳۷ خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: در آغاز هر دفتر یک سر لوحه و در صفحه‌ی مقدمه دو لوحه‌ی متناظر مینیاتوری شده‌ی مذهب و ملون منقش کار شده است. اوراق مجدول مطلا و کمندانازی شده‌اند. در یازده صفحه از کتاب مینیاتورهای کوچک و بزرگ کشیده شده است. عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق ریز، نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۱۰×۱۷ سانتی متر. قطع متن: ۱۲×۶.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۴۹۴ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۵ سطر. جلد: چرم قهوه‌ای با رویه‌ی مخمل سبز. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: قصه کوتاه کن که رفته در حجاب * همین خموش والله اعلم بالصواب. این نسخه دارای شش دفتر مکمل مثنوی معنوی است. در حواشی کتاب مثنوی‌هایی نگارش یافته است. اوراق نسبتاً آب رسیده، لکه‌دار، پاره شده و وصله‌دار هستند. در اول و آخر نسخه مهرهای آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه موجود است.

۴-۵-۲۲. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: ۸۹۲ هجری قمری مطابق با سال ۸۴۹ خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: تنها عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. قطع کتاب: ۱۵.۵×۲۳ سانتی متر. قطع متن: ۱۲.۵×۱۷.۵ سانتی متر. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۱ سطر. جلد: چرم قهوه‌ای ضربی‌دار. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند.

انجام: گر تو خواهی باقی این گفتگو * ای اخی در دفتر چهارم بجو. در این نسخه تنها دفتر اول، دوم و سوم مثنوی معنوی موجود است. اوراق آب رسیده، لکه‌دار و وصله شده هستند. در آغاز و انجام کتاب مهرهای آرشیف ملی و موزیم ملی موجود است.

۴-۲۳. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: احتمالاً قرن نهم فاصله‌ی سال‌های (۹۰۰-۸۰۱) هجری قمری مطابق با سال‌های (۸۵۷-۷۵۸) خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: این نسخه دارای سه سر لوحه‌ی مینیاتوری مذهب و ملون است و حواشی آن‌ها تشعیری طلایی کار شده است. متباقی اوراق مجدول مطلا هستند. عناوین به رنگ سرخ نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خان‌بالغ، قطع کتاب: ۲۷×۱۷.۵ سانتی متر. قطع متن: ۱۸.۵×۱۱ سانتی متر. تعداد اوراق: ۱۶۲ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۹ سطر. جلد: بخارایی ضربی دار، فائده چرم جگری. آغاز: که مرا از غیبت نادر هدیه‌هاست * که بشر آن را نبارد نیز خواست. انجام: این مباحث تا بدین جا گفتنی است * هر چه آید زین سپس نهفتنی است. در این نسخه تنها دفتر چهارم، پنجم و ششم موجود است و آغاز و انجام آن کمبود است. تمامی اوراق آب رسیده، لکه‌دار و نسبتاً وصله‌دار هستند. در صفحات اول و آخر کتاب مهر آرشیف ملی موجود است.

۴-۲۴. نام کتاب: مثنوی معنوی، ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: احتمالاً قرن دهم، فاصله‌ی سال‌های (۱۰۰۰ - ۹۰۱) هجری قمری مطابق با سال‌های (۹۵۷-۸۵۸) خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: ابتدای هر دفتر دارای سر لوحه‌های مینیاتوری مذهب ملون است و تحت السطور خطوط این صفحات دندان موشی طلایی است. مابقی صفحات مجدول کمندانازی است. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۲۱×۱۳ سانتی متر. قطع متن: ۱۵.۵×۶.۵ سانتی متر. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۷ سطر. جلد: چرم جگری ضربی دار. آغاز: وی ضیاءالحق حسام الدین تویی * که گذشت از مه به نورت مثنوی. انجام: بام گردون که از او آید نوا * گردشش باشد همیشه زان هوا. در این نسخه تنها دفتر چهارم، پنجم و ششم مثنوی معنوی نگارش یافته است و ورق اول آن کاملاً شاریده و سوراخ شده است؛ متباقی صفحات آب رسیده و لکه‌دار هستند. در آغاز و انجام کتاب مهرهای آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه موجود است.

۴-۲۵. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: احتمالاً قرن دهم، فاصله‌ی بین سال‌های (۱۰۰۰-۹۰۱) هجری قمری مطابق با سال‌های (۹۵۷-۸۵۸) خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: این نسخه دارای سر لوحه‌ی ناقص بوده اما متباقی اوراق مجدول طلایی هستند. عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۲۳.۵×۱۶ سانتی متر. قطع متن: ۱۴×۹ سانتی متر. تعداد اوراق: ۳۲۶ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۵ سطر. جلد: کپره‌ی سیاه. آغاز: ای ضیاءالحق حسام الدین تویی * این سوم دفتر که سنت شد سه بار. انجام: نسبت مغشوش بودن و وصله شدن، خوانده نشد. این نسخه دارای دفتر سوم و چهارم مثنوی معنوی است. اوراق آب رسیده و وصله شده هستند. در بعضی از حواشی صفحات مهرهای آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه زده شده است.

۴-۲۶. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: احتمالاً قرن دهم، فاصله‌ی بین سال‌های (۱۰۰۰-۹۰۱) هجری قمری مطابق با سال‌های (۹۵۷-۸۵۸) خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: در آغاز هر دفتر یک سر لوحه‌ی مذهب و ملون مینیاتوری مرصع موجود است. اوراق کتاب مجدول مطلاً هستند و عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۱۳.۵×۲۲.۵ سانتی متر. قطع متن: ۹.۵×۱۸.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۳۰۷ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۳ سطر. جلد: چرم قهوه‌ای مجدول. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: بام گردون را از او آید نوا * گردشش باشد همیشه زان هوا. این نسخه دارای اوراق آب رسیده، لکه‌دار و ترمیم شده است. در صفحات اول و آخر کتاب مهرهای آرشیف ملی و ریاست گمرک میدان هوایی کابل موجود است.

۴-۲۷. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: احتمالاً قرن دهم، فاصله‌ی بین سال‌های (۱۰۰۰-۹۰۱) هجری قمری مطابق با سال‌های (۹۵۷-۸۵۸) خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: هر دفتر از شش دفتر منقش به مینیاتوری‌های زیبا هستند. تمامی اوراق مجدول و کمندانازی شده و در بعضی صفحات مینیاتوری‌هایی به شکل مثلث کار شده است. عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: هندی. قطع کتاب: ۱۳.۵×۲۳ سانتی متر. قطع متن: ۸×۱۸.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۴۰۷ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۱ سطر. جلد: چرم سرخی ضربی‌دار. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: قصه کوتاه کن که رفتم در حجاب * همین خموش والله اعلم بالصواب. این نسخه دارای شش دفتر کامل از مثنوی معنوی است. در حواشی آن اشعاری نیز نگاشته شده است. اوراق آب رسیده، لکه‌دار و وصله شده هستند. این کتاب دارای مهرهای آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه است.

۴-۲۸. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: این نسخه دارای یک سر لوحه‌ی مذهب و ملون مینیاتوری شده است. اوراق مجدول، ملون و کمندانازی شده هستند. عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۱۴.۵×۲۴ سانتی متر. قطع متن: ۹.۵×۱۶ سانتی متر. تعداد اوراق: ۵۷ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۱ سطر. جلد: بخارایی ضربی‌دار قاعده چرم سیاه. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: تا خدایش باز صاف و خوش کند * او که تیره‌اش کرد هم صاف‌اش کند. در این نسخه اوراق اندکی آب رسیده، لکه‌دار و در بعضی قسمت‌ها وصله‌دار هستند. در آغاز و انجام کتاب مهرهای آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه موجود است.

۴-۲۹. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: این نسخه در آغاز دارای یک سر لوحه‌ی مینیاتوری مذهب ملون و یک کتیبه با زمینه‌ی طلایی است. آغاز هر دفتر دارای سر لوحه‌ی مینیاتوری شده می‌باشد. اوراق مجدول و عناوین به رنگ سرخ نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۱۵×۲۶.۵ سانتی متر. قطع متن: ۱۱×۲۲.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۲۲۰ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۳۳ سطر. جلد: چرم سیاه

ساده. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می کند * از جدایی‌ها شکایت می کند. انجام: بام گردون که از او ناید
نوا * گردشش باشی همیشه زان هوا. در این نسخه قبل از آغاز یک مقدمه نگاشته شده است. اوراق کتاب
آب رسیده، لکه‌دار و شاریده هستند. در آغاز و انجام کتاب مهرهای آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه و امضای
آمر آن محمد کریم شیون موجود است.

۴-۵-۳۰. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت:
نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: این نسخه دارای یک سر لوحه‌ی مینیاتوری مذهب ملون در آغاز هر دفتر است.
تمامی اوراق مجدول و عناوین آن به رنگ سرخ نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: سمرقندی.
قطع کتاب: ۲۶×۱۷.۵ سانتی متر. قطع متن: ۱۸.۵×۹.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۱۳۰ ورق. تعداد سطرها در
هر صفحه: ۲۰ سطر. جلد: قطعه و قاعده و زوایا کپره‌ی آبی. آغاز: شه حسام الدین که نور انجم است. انجام:
آب جاندار ریز اندر بحر جان. در این نسخه دارای دو دفتر پنجم و ششم مثنوی معنوی است و قبل از آغاز
یک صفحه به عنوان مقدمه نوشته شده است. اوراق کتاب آب رسیده، لکه‌دار، موریانه خورده، شاریده و
ترمیم شده هستند. در آغاز و انجام کتاب مهرهای آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه موجود است.

۴-۵-۳۱. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت:
نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: اوراق مجدول ملون هستند و عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط:
نستعلیق ریز. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۲۷.۵×۱۸ سانتی متر. قطع متن: ۱۹.۵×۱۱ سانتی متر. تعداد
اوراق: ۲۸۱ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۵ سطر. جلد: قطعه کپره، قاعده و زوایا چرم جگری. آغاز:
بشنو از نی چون حکایت می کند * از جدایی‌ها شکایت می کند. انجام: بام گردون که از او آید نوا * گردشش
باشی همیشه زان هوا. این نسخه دارای شش دفتر مکمل از مثنوی معنوی است. تمامی اوراق کتاب موریانه
خورده، آب رسیده، لکه‌دار و وصله شده هستند. در آغاز و انجام این نسخه مهرهای آرشیف ملی و کتابخانه‌ی
عامه موجود هستند.

۴-۵-۳۲. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت:
نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: این نسخه دارای یک سر لوحه‌ی مینیاتوری مذهب، ملون و مرصع نشان است.
حواشی دو صفحه‌ی اول متن با گل‌های ظریف تشعیری مزین شده است و متباقی اوراق به شکل عمودی
مجدول مطلا و کمندانازی کار شده‌اند. عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع
کاغذ: کشمیری. قطع کتاب: ۲۱.۵×۱۵ سانتی متر. قطع متن: ۱۶×۹ سانتی متر. تعداد اوراق: ۳۴۴ ورق.
تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۱ سطر. جلد: چرم زرد مجدول. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می کند * از
جدایی‌ها شکایت می کند. انجام: قصه کوتاه کن که رفتم در حجاب * وین خموش والله اعلم بالصواب. این
نسخه دارای شش دفتر مکمل از مثنوی معنوی است. اوراق آب رسیده، لکه‌دار و ترمیم شده هستند و
صفحات اول نسبتاً وصله‌دار هستند. در آغاز و انجام کتاب مهرهای آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه و جمال
فاروق موجود است.

۴-۵-۳۳. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت:
نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: آغاز هر دفتر دارای یک سر لوحه‌ی مینیاتوری مذهب ملون بوده و اوراق به
شکل عمودی جدول کشی شده‌اند. عناوین به رنگ سرخ نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ:

هندی نازک. قطع کتاب: ۱۱.۵×۲۱.۵ سانتی متر. قطع متن: ۸.۵×۱۷.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۳۵۵ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۱ سطر. جلد: چرم سیاه ضربی دار، قاعده چرم سرخ. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می کند * از جدایی‌ها شکایت می کند. انجام: بام گردون که از او آید نوا * گردشش باشد همیشه زان هوا. در این نسخه اکثر اوراق آب رسیده و لکه دار هستند و حواشی کتاب اندکی شاریده است. در صفحات اول و آخر کتاب مهر آرشیف ملی موجود است.

۴-۳۴. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: ندارد. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: هندی. قطع کتاب: ۱۴×۲۶ سانتی متر. قطع متن: ۱۰×۲۲ سانتی متر. تعداد اوراق: ۳۶۸ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۰ سطر. جلد: چرم جگری ضربی دار. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می کند * از جدایی‌ها شکایت می کند. انجام: قصه کوتاه کن مکن دل‌ها کباب * ختم کن والله اعلم بالصواب. در این نسخه اوراق آب رسیده، لکه دار و وصله دار هستند. در صفحه‌ی آخر کتاب مهرهای آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه موجود است.

۴-۳۵. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: در آغاز هر دفتر یک سر لوحه‌ی مذهب ملون موجود است. اوراق مجدول مطلا هستند. حواشی دو صفحه از هر دفتر با گل‌های ظریف تشعیری مزین شده است. تحت السطور صفحات دندان موشی طلایی است. عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۱۳.۵×۲۴ سانتی متر. قطع متن: ۷×۱۴ سانتی متر. تعداد اوراق: ۴۶۳ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۷ سطر. جلد: بخارایی ضربی دار، قاعده چرم گلابی. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می کند * از جدایی‌ها شکایت می کند. انجام: قصه کوتاه کن مکن دل‌ها کباب * ختم کن والله اعلم بالصواب. در این نسخه قبل از متن اصلی یک صفحه مقدمه نگاشته شده است و در صفحات اول و آخر کتاب مهرهای آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه موجود است.

۴-۳۶. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: تمامی اوراق مجدول مطلا بوده و عناوین به رنگ سرخ نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: کشمیری. قطع کتاب: ۱۳.۵×۲۴ سانتی متر. قطع متن: ۷×۴.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۱۸۰ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۵ سطر. جلد: بخارایی ضربی دار، قاعده پلاستیک سرخ. آغاز: ظاهراً برزنجو آب از غالبی * باطناً مغلوب وزن و طابیی. انجام: هم چو شیری خورد با آهو دو چار * گشت آهو بی خرد افتاد زار. در این نسخه تنها دفتر اول، دوم و سوم مثنوی معنوی نگاشته شده است و آغاز و انجام آن ناقص است. اوراق نسبتاً آب رسیده و لکه دار هستند. در صفحات اول و آخر کتاب مهرهای آرشیف ملی و کتابخانه‌ی عامه موجود است.

۴-۳۷. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: متن ملون و عناوین به رنگ سرخ نگارش یافته‌اند. حواشی سفید هستند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: سمرقندی. قطع کتاب: ۱۳.۵×۲۵ سانتی متر. قطع متن: ۸×۱۷ سانتی متر. تعداد اوراق: ۱۲۶ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۱ سطر. جلد: قطعه، قاعده پلاستیک نضواری رنگ. آغاز: بشنو

از نی چون حکایت می کند * از جدایی‌ها شکایت می کند. انجام: زین عجب والله اعلم بالرشاد... در این نسخه دفتر اول و دوم مثنوی معنوی نوشته شده است. اوراق آب رسیده، لکه‌دار و وصله‌دار هستند. در آغاز و انجام کتاب مهر آرشیف ملی موجود است.

۴-۵-۳۸. نام کتاب: مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: این نسخه دارای پنج سر لوحه‌ی مینیاتوری مذهب ملون است. تمامی صفحات مجدول کمنداندازی هستند و عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۲۴×۱۴ سانتی متر. قطع متن: ۱۵.۵×۸ سانتی متر. تعداد اوراق: ۲۷۷ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۱ سطر. جلد: چرم سرخ ضربی‌دار. آغاز: مهلتی بایست تا خون شیر شد * مدتی این مثنوی تأخیر شد. انجام: صد را نکرده ..... در این نسخه تنها پنج دفتر مثنوی معنوی موجود است. به نظر می‌رسد دفتر اول مثنوی و قسمت آخر دفتر ششم نگاشته نشده یا گم شده است.

۴-۵-۳۹. نام کتاب: مثنوی معنوی شریف. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: مقدمه عبداللطیف. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: تنها عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۲۷.۵×۱۶.۵ سانتی متر. قطع متن: ۱۸×۹.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۴۶۷ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۹ سطر. جلد: قطعه، قاعده کپره‌ی سرخ. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می کند * از جدایی‌ها شکایت می کند. انجام: ناگهان اندر جهان می‌برد... انجام این نسخه به دلیل آب رسیده‌گی، وجود لکه‌های زیاد، شاریده‌گی و وصله‌دار بودن ناقص و نامعلوم است. در این نسخه کاتب در مقدمه‌ی خود چنین نگاشته است: «حضرت مولوی این عبارت در پشت مثنوی خود نوشته که مثنوی را جهت آن نگفته‌ام که هم لیل کند و تکرار کنند، بلکه زیر پای نهند و بالای آسمان روند که مثنوی نردبان معراج حقایق است نه آن که نردبان را بر گردن گیرد و شهر به شهر بگردی هرگز به بام مقصود نیروی و به مراد دل نرسی.

نردبان آسمان است این کلام	هر کی زین برآید به بام می‌رود
نی به بام چرخ کوه احقر بود	بل به بام کز فلک برتر بود
بام گردون را از او آید نوا	گردشش باشد زان هوا

۴-۵-۴۰. نام کتاب: مثنوی معنوی شریف. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: در آغاز هر دفتر یک سر لوحه‌ی مینیاتوری مذهب، ملون و مرصع نشان موجود است. اوراق مجدول، مطلا و کمنداندازی شده هستند و عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق خفی. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۱۲×۸ سانتی متر. قطع متن: ۹.۵×۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۵۲۴ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۴ سطر. جلد: قلمدانی سرخ. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می کند * از جدایی‌ها شکایت می کند. انجام: قصه کوتاه کن که رفتیم در حجاب * همین خموش والله اعلم بالصواب. این نسخه دارای شش دفتر مکمل از مثنوی معنوی می‌باشد. اوراق کمی آب رسیده و لکه‌دار هستند. قبل از آغاز متن مهرهای مثنوی و مخمس از شخصی به نام نصرالله خان موجود هستند. در آغاز و انجام این کتاب مهر آرشیف ملی موجود است.

۴-۵-۴۱. نام کتاب: مثنوی معنوی شریف. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: در آغاز هر دفتر یک سر لوحه‌ی مینیاتوری منقش کار شده. سایر اوراق مجدول مطلا هستند. عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق ریز. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۲۴×۱۵ سانتی متر. قطع متن: ۱۷×۹ سانتی متر. تعداد اوراق: ۲۹۱ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۵ سطر. جلد: چرم قهوه‌ای ضربی‌دار، قاعده چرم سیاه. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: بام گردون که از او آید نوا * گردشش باشی همیشه زان هوا. در این نسخه شش دفتر مثنوی معنوی به طور کامل نگاشته شده‌اند. این نسخه دارای حواشی نیز هست. اوراق کتاب آب رسیده، لکه‌دار و وصله شده هستند و بعضی صفحات از کتاب جدا شده‌اند. در آغاز و انجام کتاب مهر آرشیف ملی و یک مهر نامعلوم دیگر به رنگ سیاه مشاهده می‌گردد.

۴-۵-۴۲. نام کتاب: دیوان شمس. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: ابن الحسین. سال کتابت: ۱۲۸۱ هجری قمری مطابق با سال ۱۲۳۸ خورشیدی. زبان: دری. تزئینات: ندارد. نوع خط: نستعلیق خوش. نوع کاغذ: هندی. قطع کتاب: ۲۲×۱۵ سانتی متر. قطع متن: ۱۷×۱۰ سانتی متر. تعداد اوراق: ۱۸۸ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: مختلف. جلد: چرم زرد. آغاز: این نامه گه گنج پر دقایق خواستند * باغی است که هر گل شقایق خ. انند. انجام: در چاه زرخندان چنان یوسف حسن * خود دلو توی یوسف مطلبی. در این نسخه در حواشی کتاب اشعاری در وصف جمال شاهنشاه، سلطان، روح صلاح الدین و غیره سروده شده است. اوراق اندکی آب رسیده و لکه‌دار هستند. در صفحات اول و آخر این کتاب مهر آرشیف ملی موجود است.

۴-۵-۴۳. نام کتاب: دیوان شمس الحقایق. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: رضا قلی هدایت. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: ندارد. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۱۹.۵×۱۵ سانتی متر. قطع متن: ۱۸×۱۱ سانتی متر. تعداد اوراق: ۱۶۷ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: مختلف. جلد: قطعه، قاعده و زوایا دارای تکه‌ی فولادی. آغاز: آفتاب وجود اهل صفا * آن امام مبین ولی خدا. انجام: شد گلشن روی تو تماشای دلم * شد بلخی جورهای حلوی دلم. این نسخه دارای انجامی ناقص است و اوراق آن اندکی آب رسیده، لکه‌دار و وصله شده هستند. در صفحات اول و آخر مهر آرشیف ملی موجود است.

۴-۵-۴۴. نام کتاب: کلیات شمس تبریزی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزئینات: در آغاز دارای یک سر لوحه‌ی ملون می‌باشد و باقی اوراق مجدول است. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۳۰×۱۶.۵ سانتی متر. قطع متن: ۲۴×۱۲ سانتی متر. تعداد اوراق: ۳۰۴ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۲۵ سطر. جلد: چرم سیاه ضربی‌دار. آغاز: آمد ز غیب صورتی پیدا * که ازو شد پدید نور خدا. انجام: اندر زدن طبل شکم نای گلو. این نسخه دارای اوراق نسبتاً ثابت بوده، اندکی لکه‌دار و از قاعده جدا می‌باشند. در آغاز و انجام این کتاب مهرهای کتابخانه‌ی عامه و آرشیف ملی موجود است.

۴-۵-۴۵. نام کتاب: دیوان شمس تبریزی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزیینات: در آغاز یک سر لوحه‌ی مذهب، ملون با گل‌های تشعیری موجود است. تمامی اوراق مجدول، مطلا و ملون هستند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: هندی. قطع کتاب: ۲۰×۱۴ سانتی متر. قطع متن: ۱۴×۸.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۳۳۰ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۱ سطر. جلد: قطعه حواشی و قاعده چرم سرخ. آغاز: ای بگفته برویم اسرارها * ای برای بنده پخته کارها. انجام: چون تو جفا کنی ذکر ترسانند کنی * جز آن که سر نهد بهر آنچه اقتضا کنی. در این نسخه اوراق آب رسیده، لکه‌دار و وصله شده هستند. در آغاز و انجام این کتاب مهر آرشیف ملی موجود است.

۴-۵-۴۶. نام کتاب: لب و لباب مثنوی معنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: حسین بن علی البیهقی الکاشانی. زبان: دری. سال کتابت: نامعلوم. زبان: دری. تزیینات: در آغاز یک سر لوحه‌ی مینیاتوری محراب شکل که وصله گردیده است، موجود است. اوراق مجدول بوده و بعضی کلمات به رنگ سرخ نگاشته شده‌اند. نوع خط: نستعلیق خوش. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۱۷×۹ سانتی متر. قطع متن: ۱۲×۵.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۲۹۰ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۵ سطر. جلد: چرم عادی ضربی دار. آغاز: بعد از تقدیم وظایف ثنای حضرت واجب. انجام: فیض ده آمین رب العالمین. این نسخه دارای اوراق آب رسیده، لکه‌دار و ترمیم شده است و فاقد مهر آرشیف ملی است.

۴-۵-۴۷. نام کتاب: لب لباب مثنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. گردآورنده: حسین واعظ کاشفی. کاتب: مولانا ابراهیم. سال کتابت: ۱۰۰۶ هجری قمری مطابق با سال ۹۶۳ خورشیدی. زبان: دری. تزیینات: در آغاز یک سر لوحه‌ی مینیاتوری ملون محراب شکل موجود است. تمامی صفحات مجدول و عناوین به رنگ سرخ نگارش یافته‌اند. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: هندی. قطع کتاب: ۲۱×۱۴ سانتی متر. قطع متن: ۵.۵×۱۴.۵ سانتی متر. تعداد اوراق: ۲۶۰ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۷ سطر. جلد: قطعه. آغاز: بعد از تقدیم ثنا وظایف حضرت. انجام: دیده‌ها بردوز تا روز حساب * پوست چنان را از این لب لباب. در این نسخه تمامی اوراق آب رسیده دارای لکه‌های سیاه می‌باشند. در آغاز کتاب مهر آرشیف ملی موجود است.

۴-۵-۴۸. نام کتاب: لب و لباب مثنوی. ناظم: مولانا جلال الدین محمد بلخی. کاتب: نامعلوم. سال کتابت: ۱۲۱۱ هجری قمری مطابق با سال ۱۱۶۸ خورشیدی. زبان: دری. تزیینات: این نسخه دارای شش سر لوحه‌ی مذهب و ملون مرصع می‌باشد. تمامی صفحات کمنداندازی، مجدول و مطلا است و عناوین به رنگ شنگرف نگارش یافته است. نوع خط: نستعلیق. نوع کاغذ: خوقندی. قطع کتاب: ۲۱×۱۴ سانتی متر. قطع متن: ۱۳×۸ سانتی متر. تعداد اوراق: ۳۲۵ ورق. تعداد سطرها در هر صفحه: ۱۱ سطر. جلد: قلمدانی. آغاز: بشنو از نی چون حکایت می‌کند * از جدایی‌ها شکایت می‌کند. انجام: بام گردون را ازو آید نوا * گردشش باشی همیشه زان هوا. در این نسخه اوراق آب رسیده و لکه‌دار هستند. قبل از آغاز متن کاتب در پنج صفحه به بیان نظریات عرفا، هفت صفحه فهرست مندرجات و سه صفحه به حمد و ستایش باری تعالی پرداخته است. در آخر کتاب اشعاری به شکل سوال و جواب سروده شده‌اند. در آغاز و انجام کتاب مهرهای آرشیف ملی و موزیم ملی موجود هستند.

۴-۶. تعدادی از مهم‌ترین فعالیت‌های انجام شده پیرامون بزرگداشت مولانا جلال الدین محمد بلخی

در افغانستان

پژوهش حاضر تنها به ذکر چند نمونه‌ی مهم از این فعالیت‌ها پرداخته است. با در نظر داشت ادامه‌ی تحقیقات در این بخش، شکل تفصیلی و کامل این نتایج در کتاب مولاناپژوهی در افغانستان ارائه خواهد گردید.

۴-۶-۱. سمینار مجلس مولینای بلخی که از طرف وزارت اطلاعات و فرهنگ در رابطه با احوال و پندار مولانا جلال الدین محمد بلخی با اشتراک دانشمندان، صاحب نظران و مولاناپژوهان افغانستانی و آلمانی در سال ۱۳۵۳ خورشیدی در کابل برگزار شده بود. اشتراک کنندگان این سمینار دکتور محمد انس، محمد صالح پرونتا، ی. گ. بورگل، رحیم الهام، محمد عثمان صدیقی، عبدالحی حبیبی، آنه ماری شیمیل، عبدالغفور روان فرهادی و عبدالاحد جاوید بودند که هر یک به ارائه‌ی مقالات خود پیرامون مولانا پرداختند. در پایان سمینار رساله‌ای تحت عنوان (مجلس مولانای بلخی) حاوی مقالات ارائه شده در سمینار، شعری از رحیم الهام و تذکری از دکتور هوفمن سفیر آلمان در افغانستان به زبان دری و پشتو چاپ شد.

۴-۶-۲. برگزاری سمینار بزرگی با اشتراک مستقیم کشورهای ترکیه، ایران و فرانسه در کابل به منظور بزرگداشت از سال بین المللی مولانا مطابق با سال ۲۰۰۷ میلادی و ۱۳۸۶ خورشیدی و بازدید مهمانان و علاقمندان از زادگاه مولانا جلال الدین محمد بلخی در بلخ و چاپ تعداد کثیری از مقالات علمی و کتاب‌ها در ولایات مختلف افغانستان.

۴-۶-۳. امضای تفاهم نامه‌ی فرهنگی در سال ۱۹۶۷ میلادی مطابق با سال ۱۳۴۶ خورشیدی میان افغانستان و ترکیه و برادر خوانده شدن دو شهر قونیه - بلخ و برگزاری ششصد و نود و چهارمین سالگرد وفات مولانا در بلخ با اشتراک پروفیسور ملیحه انبارچی اوغلو استاد کرسی ادبیات دری دانشگاه انقره و عده‌ی کثیری از دانشمندان و فرهنگیان ولایت بلخ و نام گذاری جاده‌ی سابقه‌ی مزار شریف - ولسوالی بلخ به نام (جاده‌ی قونیه) و جاده‌ای در شهر انقره به نام (جاده‌ی بلخ). در همین سال در شهر مزار شریف در غرب روضه‌ی مبارک، رواق با شکوهی اعمار گردید و جاده‌ی نظرگاه به نام (خیابان مولانا جلال الدین محمد بلخی) شرف اجلال یافت (حافد، ۱۳۸۶: ۲۳۲-۲۳۱).

۴-۶-۴. نمایش تیاتر تلویزیونی (اقیانوس عشق) در تلویزیون ملی افغانستان در سال ۱۳۸۶ خورشیدی مصادف با سال بین المللی مولانا جلال الدین محمد بلخی. عبدالقادر آرزو نویسنده‌ی این نمایشنامه به انعکاس گوشه‌ی کوچکی از زندگی مولانا پرداخته بود. این تیاتر به شکل تخصصی و به کارگردانی محمد عظیم رباطی برگزار گردید.

موارد یاد شده در بالا تنها مواردی کوچک از صدها همایش، شب شعر، سخنرانی‌ها، پرده برداری از یادبودها، رونمایی از کتاب‌ها و سایر تلاش‌های فرهنگی و علمی مردم افغانستان است که همه ساله در این کشور با وجود جنگ، فقر و بسیاری از مشکلات دیگر، به عشق و احساس ارادت به خداوندگار بلخ و آثار او برگزار می‌گردد.

۴-۷. عرصه‌های پژوهش در آثار مولاناپژوهان افغانستان

عرصه‌های پژوهش در میان مولانا پڑوهان افغانستانی بعد از سال ۱۳۰۰ خورشیدی کاملاً متفاوت با مولانا پڑوهی تاریخی این کشور است. در دوره‌ی تاریخی تنها به کتابت آثار مولانا با استفاده از هنرهای خطاطی، نقاشی و مینیاتور عالی و شرح و تفسیر منثور و منظوم آثار مولانا روبرو هستیم. اما با آغاز سده‌ی سیزدهم خورشیدی و شکل‌گیری اولین بارقه‌ی کشف و نشر آثار نگاشته شده توسط استاد خلیل‌الله خلیلی، کوشش‌های وسیعی در زمینه‌ی تکامل آکادمیک و موثریت این مطالعات آغاز گردید. اگر ادبیات کهن پارسی را مشتمل بر دو ویژگی انسانی یعنی عشق به جمال و تأمل در هستی انسان و جهان بدانیم؛ افغانستان از جمله کشورهای پارسی‌زبانی است که بر ویژگی دوم در ادبیات خویش تأکید دارد. علاقه‌ی مفرط ادب پڑوهان، مترجمان، شاعران و نویسندگان این کشور به فلسفه، عرفان و ارزش‌های اسلامی تصوفی و آمیخته‌گی این سه عنصر با ادبیات و هنر، آنان را بر آن داشته تا به خلق آثار ذهنی و تجسمی در این باره بپردازند. بررسی و تحلیل آثار عرفانی عارفی چون مولانا جلال‌الدین محمد بلخی به ویژه مثنوی معنوی در این کشور برگرفته از همین علاقه‌ی بی‌پایان است. پژوهشگران افغانستانی در بخش‌های شرح و تفسیر، ترجمه، زندگینامه نویسی، تحلیل، نقد، مقایسه و تطبیق دیدگاه‌های مولانا با سایر متفکرین، فلاسفه، شاعران و عارفان داخلی و خارجی قلم فرسایی نموده‌اند. حیات‌المعانی محمد عمر نسیمی پارواری و رودبار نی بهایی جان دو نمونه از شرح و تفسیر به سبک تاریخی در دوره‌ی معاصر مولانا پڑوهی در افغانستان به شمار می‌روند. تمرکز اصلی مولانا شناسان و مولانا پڑوهان افغانستان در بخش زندگینامه نویسی بر روی حوادث کلی زندگی مولانا از تولد تا مرگ به ویژه تحلیل نقش سلطان‌العلماء و سید برهان‌الدین محقق ترمذی در تشکیل ساختار شخصیتی و عقیدتی مولانا، بررسی و تحلیل تأثیرات دیدار، غیبت‌ها و شخصیت شمس و ارزیابی جایگاه و نقش صلاح‌الدین زرکوب و حسام‌الدین چلبی در زندگی مولانا است. ترجمه در افغانستان دارای سابقه‌ای طولانی و پایه‌های بنیادین و علمی نیست. آثار ترجمه شده در این کشور به دو دسته تقسیم می‌گردند: دسته‌ی اول ترجمه‌هایی هستند که از زبان‌های خارجی به دو زبان ملی دری و پشتو صورت می‌گیرند. دسته‌ی دوم شامل ترجمه‌هایی است که از زبان دری به دیگر زبان‌های داخلی در رابطه با مولانا صورت گرفته است. حافظ رابعه نورستانی (سوانح مولوی، شبلی نعمانی)، علی شریف (درویشان چرخان، فرید لاندرا)، محمد شفیع رهگذر (مولویه بعد از مولانا، عبدالباقی گولپینارلی) و هارون یونسی (مولانا غرب را تسخیر می‌کند، کلمن بارکس) از جمله مترجمین زبان‌های خارجی محسوب می‌گردند. حبیب هوسا، نازنین حلیم، آصف احمدزی، محمد ذاکر ذکی، هارون حسن و میرویس فضلی به گونه‌ی گروهی کتاب فیه ما فیه را به پشتو ترجمه کرده‌اند. شفیقه یارقین تعدادی از رباعیات مولانا را به ازبکی ترجمه کرده است. محمد صالح راسخ گزیده‌ای از اشعار مولانا را به ازبکی ترجمه کرده است. محمد نبی صلاحی تعدادی از ابیات مثنوی معنوی را به پشتو ترجمه کرده است. مولوی صالح محمد قندهاری نیز مثنوی معنوی را به طور کامل به پشتو ترجمه کرده است. مولانا پڑوهان افغانستان در آثار خود موضوعات جنجالی و بحث برانگیزی چون: هستی و چیستی انسان و جهان، تصوف و عرفان، توجیه رابطه‌ی شمس و مولانا، جایگاه زنان در اندیشه و آثار مولانا، سماع، سیاست، شعر و شاعری از دیدگاه مولانا، عشق، نی و نظریه‌ی وحدت الوجود را تحلیل و نقد نموده‌اند. گرچه دیدگاه همه‌ی این پژوهشگران معتدل، مثبت و حتا ستایشگرانه است اما در مواردی مانند کتاب افسانه‌های مثنوی، عثمان احمدی نویسنده‌ی آن به مخالفت با عرفان، اندیشه و کلام مولانا

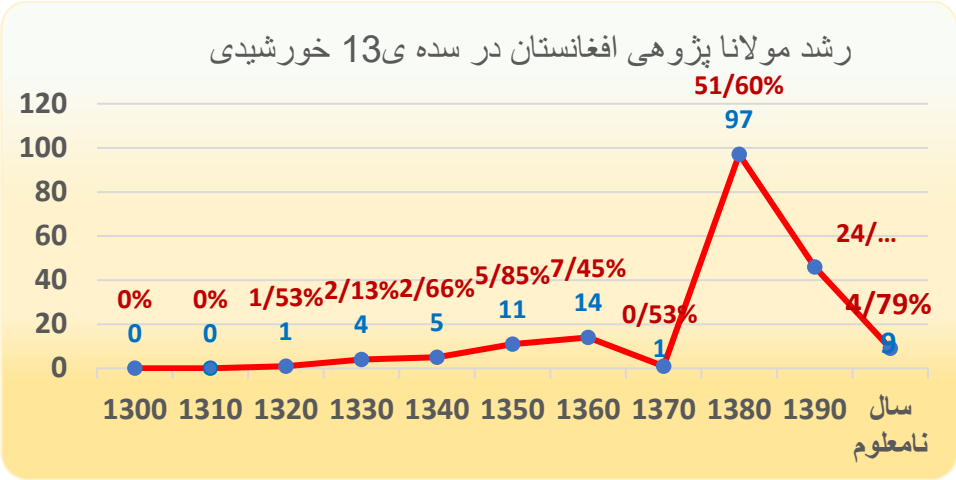
می‌پردازد. در بخش پژوهش‌های انجام شده پیرامون مثنوی معنوی به عنوان تأثیرگذارترین اثر مولانا بر مردم افغانستان، موضوعاتی چون: چگونگی آغاز مثنوی، نقش سنایی غزنوی در آفرینش مثنوی، حقایق پیرامون مثنوی، سیمای سیاسی عمر فاروق (رض) در مثنوی، نوای بیدارگری در مثنوی، روانشناسی مثنوی و تعیین مختصات فکری، زبانی و ادبی مولانا در این کتاب و ویژگی‌های ادبی و عرفانی آن مورد تحقیق قرار گرفته‌اند. علاقمندی مردمان این سرزمین به مثنوی معنوی تا حدی است که از دیر باز تا کنون به دایر نمودن محافل مثنوی خوانی اقدام می‌کنند. استاد حیدری وجودی (علیه الرحمه) مسئول کتابخانه‌ی عامه از جمله کسانی بودند که سالها اقدام به دایر نمودن مجالس مثنوی خوانی در کتابخانه‌ی عامه‌ی کابل کرده بودند. در این مجالس یکی از مریدان ایشان با صدایی رسا و خوش آهنگ، ابیات مثنوی را از حفظ می‌خواند و در وقفه‌هایی معین، استاد حیدری وجود به شرح و تفسیر شفاهی این ابیات برای عارفین و صوفیان مستمع و علاقمندان حاضر می‌پرداخت. مثنوی خوانی سنتی دیرین و با ارزش در تمام ولایات افغانستان به ویژه کابل، بلخ و هرات است. میرفخرالدین آغا و تعدادی از شاگردان ایشان از جمله مثنوی خوانان مشهور ولایت بلخ هستند. اطلاعات ثبت شده در کتاب تاریخ ادبیات بلخ اثر صالح محمد خلیق نشان می‌دهد شیخ شهاب الدین شیخ شاعر و عارف بلخی خانقاه‌های زیادی را در ولایت بلخ اعمار می‌کرده است و سید حسین شاه مسرور (۱۳۸۴-۱۲۹۹ خورشیدی) در شب‌های متبرک در خانه‌اش به دایر نمودن محافل خوانش حمد، منقبت، نعت، ذکر و مثنوی خوانی می‌پرداخته است. بدون شک اندیشه و کلام مولانا جلال الدین محمد بلخی بر ادبیات و شعر معاصر افغانستان تأثیرات فراوانی داشته است. استاد عبدالحق بیتاب، صوفی غلام نبی عشق‌ری، خلیل الله خلیلی، خال محمد خسته، حیدری وجودی، قاری عبدالله، میر غیاث الدین غیاثی، میر سید نادر شاه آغا متخلص به مسکین، محمد انور بسمل، حاجی غلام سرور دهقان کابلی، شیخ محمد صدیق شهاب، محمد افضل رند کابلی، میر غلام حضرت شایق جمال، سید محمد صدیق گوهری، محمد حنیف حنیف بلخی، مولوی صالح محمد فطرت، میر حبیب الله خان هاشمی، خلیل الله حافذ از جمله شعرای عارف، متصوف و پیرو مولانا جلال الدین محمد بلخی در ادبیات معاصر افغانستان به شمار می‌روند؛ اشعار و دیوان‌های برجای مانده از این شاعران، مشعل‌های فروزان و همیشه جاوید تأثیرات عمیق عرفان مولانا، ادامه‌ی راه و نشر و پخش اندیشه‌های او در این سرزمین هستند. در بخش موضوعات جدید در آثار مولانا پژوهان افغانستان می‌توان به تثبیت جایگاه مولانا، اندیشه‌ها و آثار او در بین صوفیان و علمای کلام توسط عنایت الله ابلاغ اشاره کرد. در واقع این کتاب به معرفی عرفان مولانا و مقایسه و بررسی اندیشه و شعر او با نظریات فلاسفه و علمای کلام پرداخته است. این کتاب یک معرفی نامه‌ی خوب از مولانا به دنیای عرب و هم وطنان او در داخل کشور است. موضوعاتی چون روانشناسی، استفاده‌ی ضرب المثل‌ها و اصطلاحات عامیانه، تأثیر قرآن در محتوا و ساختار مثنوی معنوی؛ مقایسه اندیشه و آثار مولانا با سنایی، عطار، سعدی و تأثیر پذیری شاعران، متفکرین خارجی و فارسی‌گوی دیگر مانند اقبال لاهوری، آنه ماری شیمیل و کلمن بارکس و بررسی موضوعات مختلف زبان‌شناسی و لهجه‌شناسی از موضوعات تازه در پژوهش‌های مردم افغانستان به شمار می‌روند.

۵. نتیجه‌گیری

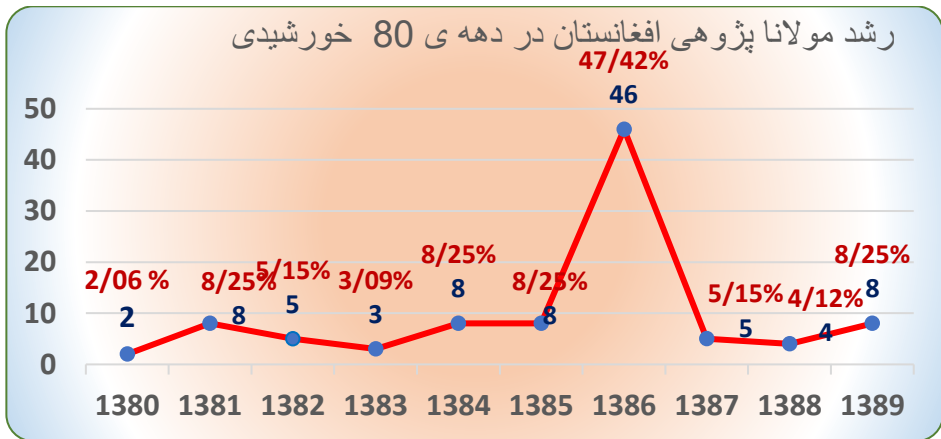
مولانا پژوهی در افغانستان با داشتن عمری طولانی و خلق آثاری برجسته در مقایسه با مولانا پژوهی در کشورهای دیگر به ویژه ترکیه و ایران، دارای مبنایی آکادمیک و مشخص نیست. نابسامانی‌های سیاسی و اقتصادی موجود در این کشور سبب عقب ماندگی پژوهشگران آن از دیگر کشورها گردیده است. یکی از نمونه‌های بارز عقب ماندگی این کشور داشتن بازار سیاه برای چاپ و نشر کتاب است. در واقع کتاب‌ها بدون نظارت و ثبت در وزارت اطلاعات و فرهنگ و نظر به سلیقه‌ی نویسنده‌ی آن به چاپ می‌رسند. این موضوع مهم‌ترین دلیل ناشناخته بودن مولانا شناسان، مولانا پژوهان و آثار ایشان است. به گونه‌ای که کتابی با تیراژ ۱۰۰۰ جلد در مورد مولانا ممکن است هیچ گونه انعکاس داخلی و خارجی نداشته باشد و به زودی به دلیل بی خبری مردم و دولت از وجود چنین کتابی از بین رفته و حتا نامی از آن باقی نماند. این سرنوشت دردناک همه‌ی کتاب‌ها و نویسندگان افغانستان است. با این وجود مولانا پژوهان افغانستانی هرگز از انجام پژوهش‌های بیشتر در این عرصه دست برنداشته‌اند. ثبت ۱۲۶ مقاله و ۶۳ جلد کتاب تا تاریخ انتشار این مقاله بیانگر پشتکار و علاقمندی این پژوهشگران برای شناخت و معرفی بیشتر ابعاد گوناگون اندیشه و عرفان مولانا در داخل و خارج کشور هستند. متأسفانه از این میان ۸ کتاب و یک مقاله فاقد تاریخ انتشار یا چاپ هستند، یک کتاب نیز با نام (گلشن توحید) در سال ۱۲۳۳ هجری قمری مصادف با سال ۱۱۹۱ خورشیدی نیز کتابت شده است که با توجه به نبود نسخه‌ی اصلی آن نمی‌توان اطلاعات دقیق و مشابهی با سایر نسخ خطی موجود در آرشیف ملی افغانستان در مورد آن ارائه کرد، اما بدون شک از جمله‌ی نسخ خطی موجود در افغانستان محسوب می‌گردد. مولانا پژوهی در افغانستان از سال ۱۳۰۰ خورشیدی وارد مرحله‌ی جدیدی گردید و رویکردهای پژوهشی آنان افزایش یافت. مطالعات تحلیلی، تطبیقی و تبیینی در مورد آثار مولانا به ویژه مثنوی معنوی در حال گسترش هستند. به دلیل عدم رشد ترجمه در افغانستان، هم زبانی و داشتن مؤلفه‌های فراوان فرهنگی و تاریخی، پژوهشگران افغانستانی دست بین و متأثر از پژوهشگران ایران فعلی هستند. بیشترین تحقیقات صورت گرفته از سوی نویسندگان افغان در زمینه‌های زندگی و شخصیت مولانا، مثنوی، عرفان، مختصات زبانی، ادبی، فکری، تطبیق افکار مولانا و امر تأکید به پیروی از او، صور خیال و مقایسه‌ی مولانا و آثار او با دیگر شخصیت‌های بزرگ ادب پارسی و جهان مانند: سنایی، عطار، اقبال لاهوری، گوته و غیره مد نظر بوده است. نام گذاری جاده‌ها، کتابخانه‌ها و اماکن مختلف به نام مولانا، برگزاری همه ساله‌ی بزرگداشت از سالگرد تولد و وفات مولانا، وجود کرسی مولانا شناسی در دانشگاه‌ها و برگزاری محافل مثنوی خوانی در ولایات مختلف این کشور گویای عشق و پیوند عمیق این مردمان با مولانا جلال الدین محمد بلخی است. امید است دولت جمهوری اسلامی افغانستان به ویژه وزارت اطلاعات و فرهنگ به ثبت آثار نگاشته شده در مورد مولانا توجه نمایند تا از نابودی، جعل، تقلب، قاچاق نسخ خطی و چاپ مقالات و کتاب‌های با عناوین یکسان در این مورد جلوگیری نمایند تا حق پژوهشگران این سرزمین پایمال و به نام شخص و یا کشور دیگری ثبت نگردد.

ضمایم:

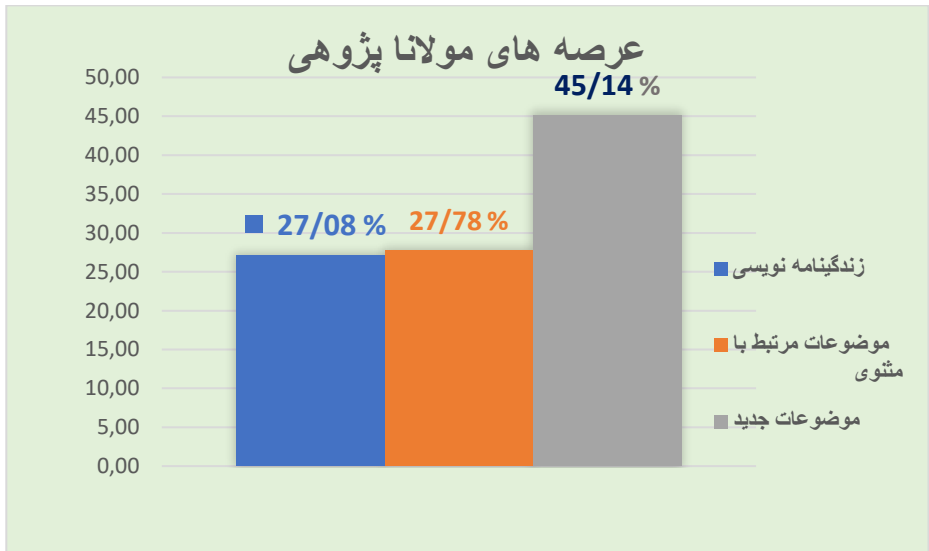
۱. نمودار مربوط به روند مولانا پژوهی در افغانستان از شروع سال ۱۳۰۰ الی ۱۴۰۰ خورشیدی.

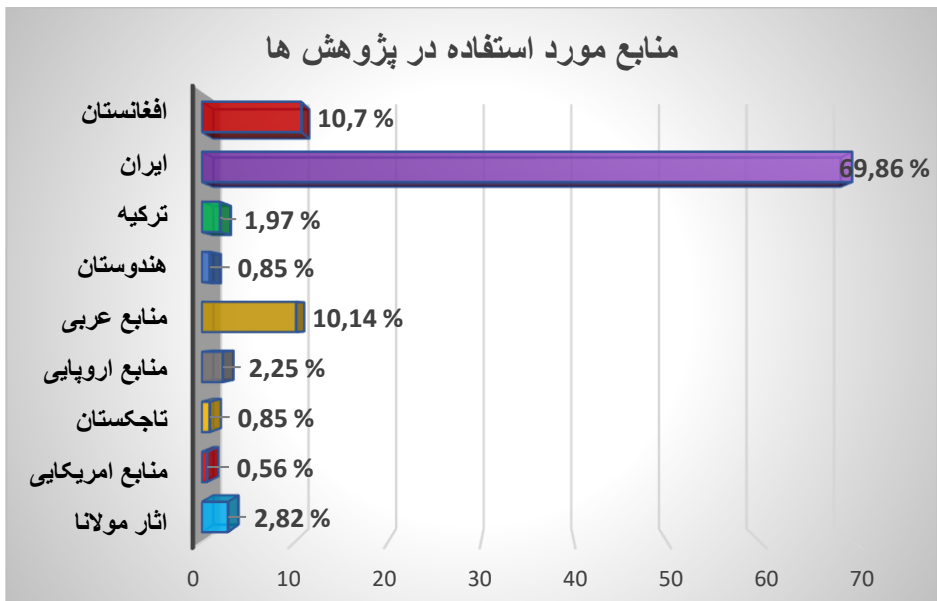
۲. نمودار مربوط به روند مولانا پژوهی در افغانستان در دهه ی هشتاد خورشیدی.

۳. نمودار مربوط به عرصه های عمده ی مولانا پژوهی در افغانستان.

۴. نمودار مربوط به میزان استفاده‌ی مولانا پژوهان افغانستان از منابع و مآخذ داخلی و خارجی.

منابع (Kaynakça)

- A'zâmî, Seyyîd Ömer (1386), “Mesûliyyet- İnsân der Endîşe-i Mevlânâ”, Mecmû'a-i Maqâlât-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-i Mevlânâ, Encumen-i Kalembedestân-i Afġânistân ve Komisyon-i Huquq-i Beşer.
- Âbid, Abdulcebbâr (1397), A'kl ve Endîşe ez Nezer-i Mevlânâ”, Mecelle-i Horâsân, Kûs-Hût, Şumâre-i Muselsel 137-138, ss. 120-134.
- Ahmedî Bulendî, Seyyid Haydar (1396), “Sulh ez Didgâh-i Mevlânâ” Mecelle-i İlmî-i Pejuşeş-i Danişgâh-i Râh-i Saâdet-i Mezâr-i Şerîf, Şumâre-i 2, Cûzâ, ss. 5-14.
- Ahmedî, Osmân, Efsâne-i Mesnevî (nekdi ber irfân ve endîşehâ-i irfân-i Mevlânâ), İntişârât-i Seyyid, Kâbil
- Ahmedî, Rûveydâ (1394), “Te'sîr-i Mevlânâ ber Huner ve Endîşe-i İkbâl” Mecelle-i Horâsân, devr-i sevvom, delû-hût, Şumâre-i Muselsel 125, ss. 185-197.
- Aġter, Muhammed Selîm, (1391), Mevlevî der Râh-i Senâi (custârî der Te'sîr-i Mevlânâ ez Şahsiyyet ve Şi'r ve Endîşe-i Hekîm Senâi-yi Ğaznevî) , Çâp-i Devvum, Encumen-i Edebî ve Ferhengî-i Senâi-yi Ğaznevî, İntişârât-i Horâsân, Kâbil.
- Ârzû, Abdulgafûr (1397), “Şûkrân-i İnfisâl be ittisâl-i Şekerin” Mecelle-i Horâsân, Kûs-Hût, Şumâre-i Silsile 137-138, ss. 38-39.
- Ârzû, Abdulkâdir (1386), Okyânûs-ı I'şk, (Tiyâtr-i Guşehâ-i Zindeġi-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî), Matba'a-i Tebâ'at-i ve San'at-i Âhmed, Kâbil.
- Behîr, Muhammed Râzık (1384), “Te'sîr-i Zebân-i Tasavvuf der Zebân-i Â'dî”, Mecelle-i Horâsân, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 4, Mîzân - Akrab, Şomâre-i Silsile 63, ss. 137-145.
- Berzîn Mihr, Abdulġanî (1384), Beyâyîd ez Mevlânâ Beyâmûzîm, Encumen-i Neşrâtî-i Daniş, Pâkistân(Pîşâvûr)
- Cur'et, Muhammed Resûl (1360), “Diyâlektîk ve İn'ikâs Ân der Mesnevî”, Kismet-i Evvel, Mecelle-i Huner, Kûs-Ciddî, Sâl-i Çehârum, ss. 37-44. Kismet-i devvum-i in mekâle der destresi nigârende kerâr negrift.
- Cur'et, Muhammed Resûl, “Behsî ber Gusterde-i Cihânbinî-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî”, Kismet-i Evvel, Mecelle-i İrfân, Şumâre-i 3-4, Cûzâ-Seritân, ss. 101-115.

- Cur'et, Muhammed Resûl, "Behsî ber Gusterde-i Cihânbinî-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî", *Qısmet-i Devvum*, ss. 120-138, *Nâm-i Mecelle-i Nâşir-i in Qısmet ez mekâle-i nâma'lûm est.*
- Çerhî-i Ğaznevî, Behâyî-i Cân (1353), *Rûdbâr-i Nay*, *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, *Mektebe-i Benûriyye*, Ketta, Pâkistan.
- Ekber, İsmâîl (1386), "Perveriş-i Ma'nevî-i İnsân der Mesnevî", *Mecmû'a-i Maqâlât-i Seminâr-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-i Mevlânâ*, *Encumen-i Qalembestedân-i Afġânistân ve Komisîyûn-i Huquq-i Beşer.*
- Enverî, Serverî - Surûrî (?), "Endîşehâ-i Cavidâne-i Mevlevî" (Nây) *Feslnâme-i Kânûn-i Düstdârân-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî*, ss. 28-34.
- Esed (1369), "Ma'nâ-i Sembûlik der Eş'âr-i Mevlevî", (Nây) *Feslnâme-i Kânûn-i Düstdârân-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî*, ss. 62-67.
- Fâyiz, Şerîf (1386), "Mevlânâ İnsân-i Kâmil ve Şâ'ir-i Peyâmbergûne", *Mecmû'a-i Maqâlât-i Seminâr-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-i Mevlânâ*, *Encumen-i Qalembestedân-i Afġânistân ve Komisîyûn-i Huquq-i Beşer.*
- Fazl, Fazlulhaq (1397), *Mevlânâ Şinâsî*, Çâp-i Evvel, *İntişârât-i Seyyid*, Kâbil.
- Fekhî, Fazlurahman (1386), "Edyân ez Dîdgâh-i Mevlânâ", *Mecmû'a-i Maqâlât-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-i Mevlânâ*, *Encumen-i Qalembestedân-i Afġânistân ve Komisîyûn-i Huquq-i Beşer.*
- Fikret, Muhammed Âsîf (1392), *Lehce-i Belh ve Deryâft-i Bihter-i Suhen-i Mevlânâ*, *İntişârat-i İ'rfân*, İrân (Tehrân)
- Gulzâd, Muhammed Âsîf (1382), "Şems-i Tebrîzî Âmil-i Tekamul-i Fikrî-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî", *Mecelle-i Ğorâsân*, *Devr-i Sevvum*, *Şumâre-i 3*, *Mîzân-Qûs*, *Şumâre-i Muselsel 52*, ss. 60-79.
- Gulzâd, Muhammed Âsîf (1383), "Eserguzârî-i Mevlânâ ve Şems ber Yekdîger", *Mecelle-i Ğorâsân*, *Devr-i Sevvum*, *Esed-Sunbule*, *Şumâre-i Muselsel 116*, ss. 114-134.
- Gulzâd, Muhammed Âsîf (1385), "Berdâştâ-yi İqbâl-i Lâhorî ez Nigerişhây-yi Mevlânâ-i Belh", *Mecelle-i Ğorâsân*, *Devr-i Sevvum*, *Şumâre-i 6*, *Şumâre-i Muselsel 71*, ss. 39-48.
- Gulzâd, Muhammed Âsîf (1389), "Mevlânâ Murşidân ve Ğulefâyeş, *İntişârât-i Seyyid*, Kâbil.

- Gulzâd, Muhammed Âsîf (1391), “Muvafîkân-İ Semâ”, Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Mîzân-Akreb, Şumâre-i Muselsel 105, ss.84-100.
- Gulzâd, Muhammed Âsîf (1395), “Mevlevî ve Semâ”, Mecelle-i Hôrâsân, Şumâre-i Muselsel 126, ss. 11-24.
- Gulzâd, Muhammed Âsîf (1395), “Râbita-i Mevlevî-Şems bâ Mûsîkî ve Semâ”, Mecelle-i Hôrâsân, Kûs-Hût, Şumâre-i Muselsel 130-131, ss.20-31.
- Gulzâd, Muhammed Âsîf, “Zemân ve Mekân-i Semâ-i Mevlevî”, Mecelle-i Hôrâsân, Mîzân- Akreb, Şumâre-i Muselsel 129, ss. 20-25.
- Ġûryânî, Ahmed Şâh (1395), “İlel ve Mebânî Kisretgerâyî der Endîşe ve İ’rfânî-i Mevlânâ”, Mecmû‘a-i Maqâlât-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-i Mevlânâ, Encumen-i Kalembedestân-i Afgânistân ve Komisyon-i Huquq-i Beşer.
- Habîbî, Sâliha (1397), “Bâztâb-i Umîd ve Hûşbînî der Eş‘âr-i Mevlânâ” Mecelle-i Hôrâsân, Kûs-Hût, Şumâre-i Silsile 137-138, ss. 107-119.
- Hâfid, Hâilullah (1386), Mevlânâ-i Belhî, Çâp-i Evvel, Matba‘a-i Meslek-i Afgân Câdde-i Te‘minî, Kâbil.
- Hakîmî, Mutî‘ullah (1393), Sîmâ-yi Siyâsî ve Rûhânî-i Umr-i Fârûk (r.a) der Mesnevî-i Mevlânâ”, Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Esed - Sunbule, Şumâre-i Silsile 116, ss. 166-174.
- Hâlîlî, Hâilullah (1325) Naynâme, Encumen-i Târîh ve Edeb-i Afgânistân, Kâbil.
- Hâlîlî, Hâilullah (1346), ez Belh ta Kûnye Matba‘a-i Duvletî, Kâbil.
- Hâlîlî, Hâilullah (1356) “Dervîşân-i Çerhân, Tercüme-i A‘lî Şerîf, Muessese-i İntişârât-i Beyhakî, Kâbil.
- Hâris, Esedullah (1394), Ânsû-yi Şehr-i Heftum-i I‘şk, Matba‘a-i Sûretger, Belh.
- Hâris, Esedullah (1395), Darbu‘l Mesel der Mesnevî-i Ma‘nevî, Çâphâne-i Sûretger, Belh.
- Haydarî Vucûdî (1390), Nûrun Ala Nûr der Mesnevî, Kâbil.
- Haydarî Vucûdî, Ġulâm Haydar (1369), “Niyâz Rûzgâr-i Mâ be Hudâvendigâr-i Belh”, Feslnâme-i Kânûn-i Dûstdârân-i Mevlânâ Celâleddin Muhammed-i Belhî, ss.29-36.
- Haydarî Vucûdî, Ġulâm Haydar (1386), Muhabbet-i Mevlânâ ba Merdum”, Mecmû‘a-i Maqâlât-i Seminâr-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-

i Mevlânâ, Encumen-i Kalembedestân-i Afġânistân ve Komisÿun-i Huġuġ-i Beşer.

Hıdmetġâr, Abdullah Biġtânî (1383), “Nukte-i der Mûrid-i Âġâz-i Mesnevî-i Ma’nevî”, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 2, Cûzâ - Seritân, Şumâre-i Muselsel 55, ss. 26-31.

Hunerperver, Fehîm, Guzîdehâ-yi ez Mesnevî-i Mevlevî-i Belhî.

İblâġ, İnâyetullah (1362), Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî, Miyân-i Sûfiye ve Ulemâ-i Kelâm, Çâp-i evvel, Kâbil.

Kebîrî, Ahmed Me’ruf (1393), Gülşen-i Tevhîd, (Şerh-i Mufredât-i Mesnevî), İntişârât-i Risâlet, Herât.

Kehdÿyî, Muhammed Kâzım (1383), “Nigâhî be Bâzergân ve Tûtî der Mesnevî-i Ma’nevî, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 5, Kûs-Ciddi, Şumâre-i Muselsel 58, ss. 27-36.

Kehdÿyî, Muhammed Kâzım (1384), Selâheddîn Zerkûb der Kullÿyât-İ Şems”, Dev-i Sevvum, Şumâre-i 5, Kûs-Ciddi, Şumâre-i Muselsel 64, ss. 24-36.

Keşîm, Abdulkayyûm (1381), “Peyvend-i Ma’nevî-i Şems ve Mevlevî”, Mecelle-i Ĥorâsân, Dûre-i Sevvum, Şumâre-i 3, Şumâre-i Muselsel 48, ss. 1-8.

Keşîm, Abdulkayyûm (1384), Mesnevî-i Mevlânâ ve Te’sir-i an der Ġenâmendi İ’rfân-i İslâmî”, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 6, Delv-Hût, Şumâre-i Muselsel 65, ss. 1-14.

Keşîm, Abdulkayyûm (1397), “Heġayîkî Derbâre-i Mevlânâ ve Mesnevî ve Ma’nevî”, Mecelle-i Ĥorâsân, Kûs-Hût, Şumâre-i Muselsel 137-138, ss. 6-13.

Kûhdâmenî, Bîreng (1360), “Serguzeşt-i Şems bâ Mevlânâ”, Mecelle-i Ĥorâsân, Sâl-i Evvel, Şumâre-i Devvum, Ciddi- Hût, ss. 189-200.

Kuhzâd, Ahmed Alî, Guldeste-i İ’şġ, Guzîde-i ez Eş’âr-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî, be Munasebet-i İhtifâl-i Heftsedumîn Sâl-i Vefât Mevlânâ. Muġadedime: (1331). Kâbil.

Ma’rûf Kebîrî, Ahmed (1393), Gülşen-i Tevhîd, İntişârât-i Risâlet, Herât.

Mehcûr, Abdulazîz (1386), “Sulh ez Nezer-i Mevlânâ”, Mecmû’a-i Maġâlât-i Seminâr-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-i Mevlânâ, Encumen-i Kalembedestân-i Afġânistân ve Komisÿun-i Huġuġ-i Beşer.

Mubeşşir, Abdalnâsır (1398), Fenni Tekrâr der Ġazeliyyât-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî”, Mecelle-i Ĥorâsân, Devr-i Sevvum, Rub’-u Evvel ve Devvum, Şumâre-i Muselsel 139-140, ss.140-159.

- Mumtaz Letif, Hatire (1396), “Peyvend-i Ma’nevî-i Şems ve Mevlevî”, Mecelle-i İlmî-i Dânişgâh-i Mevlânâ Mezâr-i Şerif”, Şumâre-i 1, Sâl-i Evvel, Kûs, ss. 11-19.
- Munis, Muhammed Metîn (1385), Eserpezîri İkbâl ez Mevlânâ-i Belhî, Mecelle-i Horâsân, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 6, Delv-Hût, Şumâre-i Muselsel 71, ss. 160-176.
- Munis, Muhammed Metîn (1386), “Tariqe-i Mevlevîyye”, Mecelle-i Horâsân, Devr-i Sevvum, Esed-Sunbule, Şumâre-i Muselsel 74, ss. 127-147.
- Muslih, Şâh Muhammed (1385) “ Feşorde-i Zendeginâme-i Mevlânâ”, Mecelle-i Horâsân, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 5, Kûs-Ciddi, Şumâre-i Muselsel 70, ss. 97-121.
- Muslih, Şâh Muhammed (1386), “Berhî ez Hesâyîl-i İnsânî ve Şemâyîl-i Nîkûyi-i Mevlânâ”, Mecmû’a-i Maqâlât-i Seminâr-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-i Mevlânâ, Encumen-i Kalembedestân-i Afğânîstân ve Komisyon-i Huquq-i Beşer.
- Nâdirî, Pertu (1389), “Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî ez Belhî tâ Kûnye, Çâp-i Devvum, Bungâh-i İntişârât ve Matba’a-i Meyvend, Kâbil.
- Nazmî, Abdulletîf (2011), “Mesnevî-i Ma’nevî; Zalle ya Kur’ânî be Zebân-i Farsî-i Derî”, Keşver-i Âlmân.
- Ne’manî, Şebî, Sevâneh-i Mevlevî, Tercume-i: Hâfız Rabie-yi Belhî.
- Nesîmi Pârvârî, Mevlevî Muhammed Ömer (1364), “Hayât’ul Me’anî”, Hall-i Muşkilât-i Mesnevî-i Ma’nevî ma’a Muhemmesât.
- Nevisende-i Nâma’lûm Est, (1196), Hûrşîdî, Şerh-i Gülşen-İ Tevhîd.
- Nîksîr, Abdulgânî (1386), “ İnsân der Şi’r Mevlânâ-i Belhî ve İkbâl-i Lâhorî”, Mecelle-i Horâsân, Devr-i Sevvum, Kûs-Hût, Şumâre-i Muselsel 76-77, ss. 47-57.
- Nizâmî, Burhâneddîn (1393), “Berhî İşârehâ-yi İkbâl be Peyrevî ez Mevlânâ-i Belhî”, Mecelle-i Horâsân, Devr-i Sevvum, Cûzâ-Seritân, Şumâre-i Muselsel 115, ss. 153-160.
- Nizâmî, Burhâneddîn (1397), “ Bâztâb-i Dâstânhâ-yi Hulefâ-yi Râşidîn der Mesnevî-i Ma’nevî”, Mecelle-i Horâsân, Kûs-Hût, Şumâre-i Muselsel 137-138, ss. 76-106.
- Pûlâdiyan, Şebgîr (1369), “Âftâb der Kûnye” (Nây) Feslnâme-i Kânûn-i Dûstdârân-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî, ss. 81-84.

- Rahîmî, Nilâb (1386), “Nigâhî ve Râbita-i Şems ve Mevlânâ”, Kısmet-i Evvel, Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Esed-Sunbule, Şumâre-i Silsile 74, ss. 148-158.
- Rahîmî, Nilâb (1386), “Nigâhî ve Râbita-i Şems ve Mevlânâ”, Kısmet-i Devvum, Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Esed-Sunbule, Şumâre-i Silsile 75, ss. 124-135.
- Râstgâr, Seyyid A‘lîşîr (1397), “Peyâm-i Mevlânâ berâyî İnsân-ı Mu‘âsır”, Mecelle-i Hôrâsân, Kus-Hût, Şumâre-i Muselsel 137-138, ss. 67-75.
- Râşid, Abdalbârî (1385), “İnsân der Felsefe-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî” Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 6, Delv-Hût, Şumâre-i Silsile-i 71, ss. 1-9.
- Refî‘i, Habîbullah (1386), “Silver-i Sûh Kâle ver Endî di Mesnevî di Etyâ Neshû Leh Menhî Tehiyye Şuyî İntikâd-i Metn”, Mecmû‘a-i Makâlât-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-i Mevlânâ, Encumen-i Kalembedestân-i Afğânistân ve Komisyon-i Huquq-i Beşer.
- Refî‘i, Semî‘ (1391), “Revân Şinâsî-i Mesnevî-i Ma‘nevî”, Neşriyye-i Armağân-i Millî, 6 Ciddî, Şumâre-i 104.
- Refîkî, Ahmed Şâh (1395), “İnsân-ı Kâmil ez Dîdgâh-İ İrfânî-i Mevlânâ”, Mecelle-i Hôrâsân, Haml - Sûr, Şumâre-i Silsile-i 126, ss. 186-196.
- Restgâr, A‘lî Şîr (1393), “Remz Şinasî-i İrfânî-i Firağ ve Vasl der Hıkâyet (Ney)”, Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Cûzâ Seritân, Şumâre-i Silsile 115, ss.114-126.
- Revânperver, Abdulbasîr (1397), “Te’sir-i Hikmet-i Meşayî der Endîşe-i Mevlânâ”, Mecelle-i Hôrâsân, Kus-Hût, Şumâre-i Muselsel 137-138, ss. 135-149.
- Rûstâyâr, Seyyid A‘lîşâh (1381), “Ser Âgaz-i Mesnevî-i Ma‘nevî-i Mevlânâ, Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 1, Muselsel 46, ss. 57-71.
- Rûstâyâr, Seyyid A‘lîşâh (1381), “Tekâmul-i Vucûd ve Teceddud-İ İmsâl ez Didgâh-i Mevlânâ”, Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 4, Ciddi - Hût, ss. 63-76.
- Rûstâyâr, Seyyid A‘lîşâh (1382),” Neğş-i Hekîm Senaî der Âferîneş-i Mesnevî-i Ma‘nevî, Kısmet-i Evvel, Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 3, Mîzân-Kus, Şumâre-i Muselsel 52, ss. 80-97.
- Rûstâyâr, Seyyid A‘lîşâh (1384), “Nigerişî be Bâzdîdhâ-i Mevlânâ ve Şems”, Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 5, Kus-Ciddi, Şumâre-i Muselsel 64, ss. 78-92.

- Rûstâyâr, Seyyid A'lişâh (1392), Hadiqe ve Mesnevî Nigerişî Muqayisî ber Hadiqe-i Senâi ve Mesnevî-i Mevlânâ, Âkâdemî-i U'lum-i Afgânistân, Merkez-i Zebânâ ve Edebiyât, Institut-i Zebân ve Edebiyât-i Derî.
- Rûstâyâr, Seyyid A'lişâh (1397), Zemînehâ-i Tecellî-i I'şk der İrfân-î Mevlânâ, Mecelle-i Hôrâsân, Kus-Hût, Şumâre-İ Muselsel 137-138, ss. 14-25.
- Ruyîn, Râzik (1395), "Mevlevî Şinasî der Afgânistân, Turkiye ve İrân", Humâyiş-İ Beynelmilelî-i Hüdâvendgâr-i Belğ, Vilâyet-i Belğ.
- Salâhî, Muhammed Nebî (1386), "de Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî-i İslâmî Peyğâm", Mecnû'a-i Maqâlât-i Seminâr-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-i Mevlânâ, Encumen-i Kalembedestân-i Afgânistân ve Komisîyûn-i Huquq-i Beşer.
- Şerîf, Şerîfullah (1385), "Tercume-i Mesnevî ve Ma'nevî be Zebânâ-yi Muhtelif", Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 6, Delv-Hût, Şumâre-i Muselsel 71, ss. 65-74.
- Şerîf, Şerîfullah (1397), "Berhî Vijegihâ-yi Zebânî-i Kelâm-i Celâleddîn Muhammed-i Belhî", Mecelle-i Hôrâsân, Kus-Hût, Şumâre-i Muselsel 137-138, ss.26-37.
- Şerîfî, Muhammed Fâzıl (1386), Câygâh-ı Zen der Efkâr-i Mevlânâ", Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Kus-Hût, Şumâre-i Muselsel 76-77., ss. 102-108.
- Şerîfî, Muhammed Fâzıl (1396), "Nevâ-yi Bidârgerî der ", Mecelle-i Hôrâsân, Rub'-u Sevvum ve Çehârum, Şumâre-i Muselsel 133-134,ss. 38-55.
- Şerîfî, Muhammed Fâzıl (1397), Muvkiyyethâ-yi Şeklgîrî-i Pârâdûks der Mesnevî, Mecelle-i Hôrâsân, Kus-Hût, Şumâre-i Muselsel 137-138, ss. 50-66.
- Şucâ'î, Seyyid İshâk (1390), Te'sîr-i Qur'ân der Muhtevâ ve Sâhtâr-i Mesnevî-i Ma'nevî, Muessese-i Bustân Kitâb, İrân (Kum)
- Şu'ûr, Esedullah (1392), "Âkıbet-i Şems der Rivâyât-i Şifâhî", Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Mîzân-Akreb, Şumâre-i Muselsel-i 111, ss. 49-63.
- Tenvîr, Muhammed Halîm (1386), der Mesir-i Ubûdiyyet, Riyâset-i Ferheng ve Edeb, Kitâbfurûşî-i Feysel, Kâbil.

- Tîmûrî, Mehbûbe (1367), ‘Nigâhî be Endîşehâ-i Terbîyyetî Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî” Mecelle-i Hôrâsân, Sâl-i Heştum, Şumâre-i 1, Şumâre-i Silsile 39, ss. 84-111.
- Vâsîf Bahterî, (1352-1358), “Nerdbân-i Âsmân” Encumen-i Nevîsendegân-i Afğânistân, Matba’â-İ Devletî, Kâbil.
- Vâsîf Bahterî, Muhammed Şâh (1360), “Do Ferzâne-yi hem Rûzgâr - Do Bîneş-i Hemgûn-İ Sa’dî ve Mevlânâ”, Mecelle-i Hôrâsân, Şumâre-i 2, Sâl-i Evvel, Haml-Cûzâ, Şumâre-i Muselsel 5, ss. 1-18.
- Vefâ Semender, Muhammed Enver (1386), “Mevlânâ, Şems Âv Di Rûh-i Sefer” Mecmû’a-i Maqâlât-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-i Mevlânâ, Encumen-i Kalembedestân-i Afğânistân ve Kumisyûn-i Huquq-i Beşer.
- Yarqîn Eyâz, Muhammed Halîm (1386), “Nemad-i Fezâyîl-i İnsânî”, Mecmû’a-i Maqâlât-i Seminâr-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-i Mevlânâ, Encumen-i Kalembedestân-i Afğânistân ve Komisyon-i Huquq-i Beşer.
- Yemîn, Muhammed Huseyîn (1384), Feşorde-i ez Nukât-i Zebânî-i Mevlânâ der Dîvân-ı Kebîr ve Mesnevî-i Ma’nevî”, Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 2, Cûzâ-Seritân, Şumâre-i Muselsel 61, ss. 1-8.
- Yemîn, Muhammed Huseyîn (1385), “Şems-i Râzî yâ Şems-i Tebrîzî Dîdgâhî Seturg ez Muhammed Alî Mûhid, Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 5, Kûs-Ciddi, Şumâre-i Muselsel 70, ss. 1-7.
- Yemîn, Muhammed Huseyîn (1386), “Me’âni-yi İ’rfânî der Dîvân-ı Kebîr-i Mevlânâ”, Mecelle-i Hôrâsân, Devr-i Sevvum, Şumâre-i 1, Haml-Sûr, Şumâre-i Muselsel 66, ss. 4-10.
- Zerîf, Meryem (1386), “Mehebbet be İnsân der Âsâr-i Mevlânâ”, Mecmû’a-i Maqâlât-i Seminâr-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-i Mevlânâ, Encumen-i Kalembedestân-i Afğânistân ve Komisyon-i Huquq-i Beşer.
- Ziyâ, Esedullah (1383), “Nemûnehâyî ez Revânşînâsî-i Eb’âd-i Şehsiyyet der Mesnevî-i Mevlânâ, Mecelle-i İlmî-i Dânişgâh-i Belh, Şumâre-i 3-4, Mîzan-Hût, ss. 125-136.
- Ziyâ, Esedullah (1386), “Huzûr-i Ekvâm der Mesnevî-i Ma’nevî-i Mevlânâ”, Mecmû’a-i Maqâlât-i Peyâm-i Mevlânâ berâyî İmrûziyân, Merkez-i Te’âvun-i Afğânistân (Metâ)
- Ziyâ, Esedullah (1386), “Te’emmul-i Revân Şinâsâne ber Hikâye-i Pâdişâh ve Kenîzek ve Zerger der Mesnevî-i Mevlânâ”, Mecelle-i İlmî-i Dânişgâh-i Belh, Vîje-i Sâl-i Mevlânâ, ss. 97-111.

Zıyâ, Esedullah (1386), “Yek Rengî Renghâ der Mesnevî-i Ma‘nevî”,
Mecmû‘a-i Maqâlât-i Seminâr-i Câygâh-i Keramet-i İnsânî der Âsâr-
i Mevlânâ, Encumen-i Qalembdestân-i Afgânistân ve Komisîyûn-i
Huquq-i Beşer.

Zıyâ, Esedullah (1395), Cilvehâ-i Revân Şinâhtî der Mesnevî-i Ma‘nevî”,
Humâyiş-i Beynelmîlî-i Hudâvendgâr-i Belh, Vilâyet-i Belh.

Elektronik Kaynaklar:

1- Beşş-i Fârsî-yi Derî , Sâyt-i Doviçe Vele,

<https://m.dw.com/fa-af>

2- Bunyâdi Beynelmîlî-i Mevlânâ <http://www.mevlanafoundation.com>